diu morato, nemo caveat. Si forte dominus rei publice causa abest vel rei publice causa vel in vinculis est vel in mari sit, cui subveniri solet, probandum est non debere praetorem festinare ad decernendum ut iubeat possidere. Sed si decreverit, nec me dubitandum in integrum restitutionem indulturum. Ubi autem quis possidere iussus est, dominus deiciendus erit de possessione. Si quis sit cui iure debita huius qui potuerit de damno infecto cavere vel satisdare, denegada erit eorum persecutio adversus eum qui in possessionem missus est, et ita Labeo probat. Idem quaeritur in pignoratitio creditore, an pignoris persecutio denegetur adversus eum qui iussus sit possidere. Et magis ut si neque debitor repromisit neque creditor satisdedit, pignoris persecutio denegetur. Quod et in fructuario Celsus recte scribit. Si et vectigalibus non caveatur, mittendum in possessionem dicemus, neque iubendum possidere, neque enim dominium quis capere possidendo potest. Sed decernendum est a praetore ut eodem iure esset, quo foret is qui non cavisset, ut postquam decretum est vectigali actione uti potest. Sed si vectigali praedio et municipes non caverint, dicendum est dominium per longi temporis adquiri. Eleganter quaeritur, si dum praetor de danda stipulatione deliberat, damnum contingit, an haec sarciri possit, et mis{s}io quidem cessabit. Praetor tamen decernere debet quod eo quod damnum contigerit, ut de eo quoque caveatur. Aut si putat quod utilem actionem daturus sit, decernat. Si pupillus tutorem non habeat quo auctore damni infecti promittat, qui non defendatur, missio in possessionem locum habebit. Si quis damni infecti in possessionem missus sit, fulcire eum et reficere insulam debere sunt qui putant. Eum quoque culpam praestare exemplo eius qui pignora accepit. Sed alio iure utimur, cum enim ob hoc tantum missus est, ut vice cautionis in possessionem sit, nichil ei imputari si non refecerit. Idem videamus si ei cautio offeratur postea quam missus est, an non prius decedere debeat, quam si ei caveatur etiam de eo damno quod contigit postea quam missus est in possessionem. Quod quidem magis probat. Repetita igitur die promittendum erit. Hoc amplius de impensis quoque, si quas fecit, erit ei cavendum. Illud quaeritur ex quo tempore damni promissio habeatur, utrum ex quo in possessionem ventum est, an ex quo tempore praetor decrevit ut eatur in possessionem, Labeo ait ex quo decretum est, Sabinus ex quo ventum est in possessionem. Ego puto causa cognita modo hanc modo illam sententiam probandam. Plerumque enim subvenitur etiam ei qui missus in possessionem aliqua ex causa vel non venit vel tardius venit in possessionem. Postea autem quam quis possidere iure dominii a praetore iussus est, nequaquam locus erit cautionis oblationi, et ita Labeo ait. Ceterum nullus inquod finis rei inveniretur, et hoc est verissimum, scilicet posito eo quod quibusdam legitime vel qua alia iusta causa subvenitur. Sed an in ruinam aedes, an in possessionem ruine vel aree mittendus sit nichilominus, si causa iusta non est, videamus. Et magis est ut mitti debeat, et ita Labeo, si adiectum, scilicet postea quam decrevit praetor eum in possessionem esse mittendum, tunc aedes deciderint, et puto Labeonis sententiam veram, pro inde si fuerit aliquid erit probandum, non prius eum decessurum quam sibi sarciatur, et de praeterito caveatur. Potest autem et in factum actionem recipere, haec quod impendit. Sed non amplius, quia quod boni viri arbitratu factum sit. Idem est et si alius iussu vel negatu vel meo eorum quod sine dolo malo fecit, eo nomine condempnatur sum, vel dederim sine dolo malo. Si quis metu ruine decesserit de possessione, siquidem eum adiuvare re non possit, id fecit, Labeo scribit, integrum eum ius habere, perinde ac si in possessione perseveraverit. Quod si cum possit sustinere maluit eam relinquere, amisisse eum praetoris beneficium, nec si postea sibi succurri velit audiendum eum. Cassius autem ait si metu ruine recesserit, non habere actionem ut edificia deiecta restituendum in possessionem . . . Eum tamen qui missus in possessionem non accesserit, si edificia ruerit, beneficium praetoris amisisse scribit. Hoc ita accipiendum erit, si vel ire in possessionem neglexerit, non si dum venit ruerit. Si quis ex hoc edicto a praetore in possessionem missus non est admissus, in factum actione uti poterit, ut tantum praestet quanti praestare ei oporteret, si de ea re cautum fuisset. Extenditur enim actio in id tempus quo damnum committitur.

Paulus. Antequam damnum detur, impunitum est factum eius qui non promisit neque admisit in possessionem, si tamen ante datum damnum vel caverit vel ei possessione cessit.

Ulpianus. Si quis missum in possessionem, cum esset in aliena potestate, non admiserit, Pomponius putat noxalem actionem ei nomine competere. Quod si decreto praetoris procurator prohibuerit, utrum in ipsum an in dominum dabimus, scilicet hoc verius est in ipsum dandam. Sed et in actorem municipum et tutorem ceterosque qui pro aliis interveniunt idem erit dicendum. Actio ista quae in factum est in perpetuum dabitur, et heredi et in heredem ceterosque, item ceterisque personis. Iudex qui de damno infecto cognoscit, etiam alienato predio, a beo cum quo actum fuerit damnum extimare solet esse quod eique ante iudicium contingerit.

Paulus. Damni infecti stipulatio competit non tantum ei cuius in bonis res est, sed etiam cuius periculo res est. Sed quod opere facto consecutus sit dominium usucapione promissor, non teneri eum eo nomine Pomponius ait, quia nec loci nec operis vitio, sed publico iure id consecutus sit. Et cui ususfructus aedium est de vitio earum aedium caveri non oportet, sed si alias vicinas habeat, quia reficiendi habet facultatem. Nam quamvis boni viri arbitratu uti debet, reficiendi quoque potestatem consequitur. Ergo nec proprietarii audiri debet si velit. Sibi caveri a fructuario eodem nomine, quas vicinas fructuarius habet, quia habet cum fructuario actionem ut viri boni arbitratu is fruatur. Sed et qui immo non sui vicinas aedes habet, eaveri debet de damno infecto propter eas aedes. Et qui conducto solo superficiem imposuit, domini soli, quod vitio soli damnum futurum sit, caveri non debebit, nec soli domino superficiarius, quia invicem et ex conducto et locato habent actiones, in quas tamen actiones ultra culpam nichil venit. Plus autem in stipulationem damni infecti venit, quod quidem vitium eius esse dicitur. Si is qui aedes habebat stipulatus fuerit, deinde vicinas comparavit, an earum quoque nomine, quas post interpositam stipulationem comparasset, promissorem obligaret, quaesitum est. Iulianus scribit: videndum ne eatenus dumtaxat nomine cautum habeat de quibus inter eum et promissorem in initio actum fuerit, cui consequens videri posse, ut et earum aedium eo nomine duo fieri stipulentur. De eo dumtaxat damno cavisse videtur quod in parte aedium cuiusque facto datum fuerit. Si vel ergo redemerit aliam partem quis ex heredibus, sive adiudicata ei fuerit, non augeri promissionis obligationem. Pomponius relatam ait septuaginta dierum non esse improbare, sicut et si aliquis post stipulationem interpositam in domo habere cepit stipulator, quae ex ruina vicinarum aedium ruerit, agere ex stipulatu potest, licet tunc cum stipularetur, hec res ei non fuerint. Emptor Pomponius si ante traditionem sit stipulatus, cautum habebit de eo damno quod post traditionem factum erit. Venditorem autem aedium priusquam possessionem tradat, stipulari oportet, quia huius quoque in culpam praestat. Sed quod fiet si venditor sine culpa stipulari non potest, et ob hoc emptor stipulatus fuerit. Non ne damnum patietur an et hoc damnum in aliena re accidet, et revolvitur autem ad emptorem, quia actionem non habet ex empto. Sed nichil in hac causa proficit stipulatio nisi in id quod post traditionem acciderit, quia dum venditoris custodia est, is stipulari debet, emptori eam quoque diligentiam praestare. Et quod alia actione consequi potest, id in stipulationem damni infecti omnino non deducitur. Sed si venditor interposuit stipulationem, et id damnum continebitur quod post traditionem emptori contingit, quod esse iniquissimum Aristo ait. Quia sicut emptor quoque damni infecti stipulatus esse debet, ita promissor eiusdem nomine obligaretur, nisi forte id quod interest sic habeat, quia in hoc fit stipulatio quanti ea res erit, ut possit videri nichil interesse iam venditori stipulationem damni infecti interpositam. Sabinus sententia vera est existimantis, ut si dum edificatur intra diem stipulationis comprehensum, supra parietem meum domus deciderit eamque vitiaverit, licet post diem stipulationis paries decidat, possim agere, quia damnum iam tunc accepimus, cum paries vitiosus sit factus. Nec quicquam obstare quominus etiam antequam decidat agi possit, et si ita concussus sit paries ut nulla ratione refici possit, idque est deprehendus non minoris licere extimandam quam si decidisset. Si vicinas aedes habeamus et invicem de damni infecti caverimus, nichil obstabit quominus et ego in ruinarum aedium possessionem mittar et tu in meaurum. Si pupillus prohibuit in possessionem damni infecti. Placet mihi non invitus competere hanc in factum actionem. Si mandato meo alius prohibuit, in me hec actio competit. Non solum autem eum punit praetor qui possidere eum, sed etiam eum qui possidere non passus fuerit, cum aliquis sui quis iussu praetoris cepat possidere et possidendo dominium capere, vel non admissus vel deiectus inde fuerit, utile interdictum unde vi vel Publicianam actionem habere potest. Sed in factum actionem egerit, his actionibus experiri non potest, cum praetor id agit ne damnum patiatur actor, non ut in lucro versetur. Si procurator meus causa cognita damni infecti stipulatus sit, michi ex ea stipulatione actio competit.

Gaius libro primo ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto. Eorum qui bona fide absunt in stipulatione damni infecti ius non corripitur, sed restituitur ex bono et aequo cavendi potestas datur, sive domini sint, sive aliquid in ea iuris habeant, qualis est creditor, fructuarius et superficiarius. Sive aedium vitio sive operis quod vel in aedibus vel in loco urbano vel rustico pri

priuato uel fiat. dampnum aliquod futurum sit. curatori utrimque dampnum caueatur.

Idem l. Inter fructuarium et dominum proprietatis. ita dampni infecti cautio locum habet. si fructuarius quidem de soli uitio caueri sibi desiderat. dominus uero proprietatis de operis uitio si quid fructuarius edificet. Nam de ruina edium. neuter ab altero cautionem desiderare potest. fructuarius ideo. quia refectio edium ad ipsius honus pertinet. proprietarius uero. quia usitata stipulatio qua de restituenda re fructuarius cauet ad hunc quoque casum

Paulus l. Si filius familias in quinus sit. || porrigitur. uideamus. an dampni infecti nomine in possessionem edium uicinarum mittendus sit. queritur enim an filius familias non uideatur dampnum pati. si res peculiaris sit. et an pater possit stipulari. si quid ei dampni fiat. et placet utrumque eorum in possessionem mitti. nisi si filius conduxit. ut eius periculo edes essent. tunc enim quia solus tenetur ex locato. recte dicetur ipsum mittendum in possessionem nisi ei caueatur.

Idem l. Si proprietarius de dampno infecto repromisisset uel forte aliquid prestitisset. uel quod fructuarius aliquid prestitit iniquum est alterum sine dampno uti edibus uel edes hic. et si obtulerit proprietarius aliquid non est fructuario permittendum uti. nisi contulerit. Idemque fructuario prestandum est. ut proprietarius cogatur ei conferre. ergo et soli retinebit fructuarius. si edes ceciderit. donec ei prestetur dampnum. ut quod habet uicinus missus in possessionem id fructuarius habeat. quod id dampnum uicino sarciat. eadem enim et minimum dampnum detur. Plautius si ab eo quem dominum esse negarent. uellet sub hac exceptione si dominus non esset satisdari. ab eo uero quem dominum esse diceret pure repromitti contendit non debere me in petere. Sed debere me eligere a quo uelim michi caueri.

Ulp. l. In stipulatione dampni infecti que edium nomine interponitur. nisi in solidum fuit cautum mittetur in possessionem.

Idem l. Fluminum publicorum communis est usus. sicuti uiarum publicarum et litorum. In his igitur publice licet cuilibet edificare et destruere. dum tamen hoc sine incommodo cuiusquam fiat. propter quod operis dumtaxat nomine cum satisdatione cauetur. de uitio loci nichil cauetur. Si tamen operis quod quis facit. ceterum si ex loci uitio dampnum timeatur. minime dicendum est. dampni infecti stipulationem interponi oportere. quis enim dubitat neminem esse a quo stipulatur cum nemine nichil faciente locus ipse publicus dampnum inferat sua natura. ad ea igitur opera stipulatio pertinet. que cumque priuati fiant. Quid ergo si publice opus fiat. de uitio eius quod faciemus. et plane uel princeps adeundus est. uel si in prouincia fiat preses prouincie. Sed quod dictum est etiam si proponas non tantum tempore quo opus fit. sed etiam si postea contingat. quod enim si ideo quia male edificatum erat corruit. aliter corrumpitur. Adicitur in hac stipulatione et heredum nostrorum uel successorum eorumque ad quos ea res pertinet. Successores autem non solum qui in uniuersa bona succedunt. Sed et hii qui in rei dominium successerint. his uerbis continentur.

Sed ut neque operis loci edium uel uitio id dampnum factum sit stipulatio interponitur. de eo sine satisdatione quod non solum ad totas edes. sed etiam ad partes edium pertinet. Uitium autem edium et loci esse. Labeo ait. quod accidens extrinsecus infirmiores eas facit. denique nemo dixit. palustris loci uel arenosi nomine quasi uitiosi committi stipulationem. Quia naturale uitium est. ideo nec ea stipulatio interponitur nec interposita committetur.

Hec stipulatio utrum id solum dampnum contineat quod iniuria fit. an uero omne dampnum quod extrinsecus contingat. et Labeo quidem scribit. de dampno dato non posse agi. si quid forte terre motu. uel ui fluminis. aliove quo casu fortuito acciderit. Seruius quoque putat. si ex edibus promissoris uento tegule deiecte dampnum uicino dederint. ita eum teneri si edificii uitio id acciderit. non si uiolentia uentorum. uel qua alia ratione. que non habet diuinam. Labeo et rationem adicit. quod si hoc non admittatur. iniquum est. quod enim tam firmum edificium est. ut fluminis uel maris uel tempestatis. uel ruine incendii. uel terre motus uim sustinere possit. Item Seruius putat. si contra iusta aque insulam subiterent. dein de stipulatoris edificia deciderint. nichil eum ex stipulatu consecuturum. quia id nec operis nec loci uitio factum est. si autem aqua uitiet fundamenta et sic edificium ruisset committi stipulationem ait. multum enim interesse quod erat aliquin firmum in fluminis lapsum sit primus. an uero ante sit uitiatum. deinde sic ceciderit. et ita Labeo probat. et enim multum interest. quod ad aquam pertinet. Sanum quis hominem occidat. an uero factum in letaliorem. Quamquam autem stipulatio tunc committatur cum uitio operis dampnum factum sit. tamen si opus

factum est ab eo quem promissor prohibere non potuit stipulatio non committitur. plane cum prohibere potuit committitur. Sed si quis promissoris nomine fecerit. uel eius per quo promissum est. aut quis alius prohibere potuisset stipulatio committetur. Preterea si furni nomine dampni infecti fuit cautum. deinde furnarii culpa dampnum datum fuit. non uenire in hac stipulationem. plerisque uidetur. Cassius quoque scribit. quod et ei dampnum datum est cum nulla operis potest decurri stipulationem non teneri. Item apud Uiuianum relatum est. si ex agro uicini arbores ui tempestatis confracte in meum agrum ceciderint. eaque fundo uicibus meis uel segetibus nocuerint. uel edificia demolierint stipulationem minime in qua heredemia comprehenduntur. Si quid arborum uel loci uitio acciderit non eo utile actionem. quia non arborum uitio. sed ui uentorum dampnum minime datum est. Plane sunt et uitiose arbores hec fiebat. possumus dicere uitio arborum minime dampnum dari. Item ait. si dampni infecti edium mearum nomine tibi promisero. deinde hec edes ui tempestatis in tua edificia ceciderint. eaque diruerint. nil ex ea stipulatione prestari. quia nullum dampnum uitio mearum edium tibi contigit. nisi forte ita uitiose mee edes fuerint. ut qualibet uel minima tempestate ruerint. hec omnia uera sunt. sed etiam quod Labeo putat uerum est. referre utrum impulsu fluminis ruit edificium. an deterius ante factum postea ceciderit. Item uideamus quando dampnum dari uidetur stipulatio enim hec continet quod uitio. edium. loci. operis. dampnum sic datum. ut puta. in domo mea puteum aperio. quo aperto uene putei tui precise sunt. an tenear. ait Trebatius. non teneri me dampni infecti. neque enim potest existimari operis mei uitio dampnum tibi dari in ea re. in qua iure meo usus sum. Si tamen tam alte fodiam in meo. ut paries tuus stare non possit. dampni infecti stipulatio committetur.

Paulus l. Trebatius ait cum etiam ac || uel uicino promittere cipe dampnum eum edium luminibus officiatur.

Ulp. l. Proculus ait. cum quis iure quod in suo faceret. quamquam promisisset dampni infecti uicino. non tamen eum teneri hac stipulatione. ueluti si iuxta mea edificia habes edificia eaque iure tuo altius tollas. uel si in uicino tuo agro. cuniculo. uel fossa. aquam meam auocas. quamuis enim et hic aquam me abducas. et illic luminibus officias. tamen ex ea stipulatione actionem mihi non competere. scilicet quia non debeat uideri is dampnum facere. qui eo ueluti lucro quo adhuc utebatur prohibetur: multumque interesse utrum dampnum quis faciat. an lucro quod adhuc faciebat uti prohibeatur. michi uidetur Proculi sententia uera esse.

Paulus l. Plures eiusdem edium nomine domini singuli stipulari debent. sine adiectione partis. quia de suo quisque dampno stipulatur. quamuis immo pro se adiecta. partis partem faciet. contra si plures domini sint uitiosarum edium. pro sua quisque parte promittere debet. ne singuli in solidum obligentur.

Ulp. l. In hac stipulatione uenit quanti ea res erit. unde Cassius scribit. eum qui dampni infecti stipulatus est. si propter metum ruine. ea edificia quorum nomine sibi cauerit. fulsit. impensas eius rei ex stipulatu consequi posse. Idemque iuris esse cum propter uitium communis parietis qui cauerit. sibi dampni infecti nomine heredum eorum releuandorum gratia qui in parietem incumbunt. edificia sua fulserit. Eandem causam esse dicendam quoque propter emigrationem inquilinorum quod ex iusto metu factum est. Aristo autem non male adicit. sicuti hic exigit Cassius. ut iustus metus migrandi causam prebuerit. ita in eo. per quem qui fulsit etiam Cassius dicere debuisse. iusto metu nunc fulcire coactus est:

Gai. l. et si conducere ospitium nemo uelit propter uitium edium. Idem erit dicendum.

Ulp. l. Dampni infecti stipulatio pertinet etiam si quid eius operis quod in fundo meo est aque ducende causa uitio dampnum michi contigit. solet enim opus in alieno fieri cum iure fruimur ut quis in alieno agro habet interpositam in alieno faciat opus. Utrum autem de opere hoc permittere an satisdare debeat. uideamus. mouet quia in alieno fecit. qui autem de alieno cauet. satisdare debet. que de suo repromittere. Unde Labeo putat eum qui modulorum aut riui faciendi causa opus faceret. etiam satisdare debere. quia in alieno solo facit. Sed cum de eo opere quod facit exigitur stipulatio consequens erit dicere sufficere repromissionem. quoddam enim modo de iure suo cauet. Quod dictum est aque ducende causa. exempli gratia scriptum est. Ceterum ad omnia opera stipulatio commodabitur.

Paulus l. Qui uias publicas muniunt sine dampno uicinorum id facere debent. Si contra ius suum sit domus sit neque ne is a quo cautio exigitur sub hac exceptione satisdare uolet.

Gai. l. Si edibus meis proxime sint edes meae tue. quarum an si uitium esset edes fecerit. cauere michi debeas pro dampno propriarum mearum edium. scilicet propria parte dominus existas. et hoc plerisque

placet. Sed monet me quod ipse in easdem aedes reficere possim et impensas persecutione vel communi dividundo iudicio propter consequi. Nam et ruinas eas aedes ceteri habent. Heredes vicinum faciant et circa refectionem earum cessare videretur: inter praeceptores et neglexit. Cavere te debere quia ipse reficere possim. Recepturus propter quod impenderim iudicio societatis vel communi dividundo vel intra pretium cautionem minus utile futurum. Quia alia ratione damnum mihi possit sarciri. Nec plane nostrorum praeceptorum haec sententia ut credamus inutilem esse damni infecti stipulationem quo casu damnum alia ratione sarciri possit. Quod et in superiore casu intellegendum est.

Ulp. l. In inquilino non datur damni infecti actio, quia possit ex conducto agere si dominus eum migrare prohibet.

Paul. l. Utique si praeterita pensione etiam satisfacere paratus fuit. Alioquin iusta retentio pignoris domino fieri videtur. Sed et si quasi pignora retinuit et ea interciderint ruina vicinarum aedium potest dici etiam pigneraticia actione locatorem teneri si potuerit eas res in locum tutiorem transferre.

Ulp. l. In communis parietis demolitione ea cautio oportet si satis aptus fuit honeribus ferendis, quam non fuit aptus.

Ulp. l. Sed ita praedium esse, plerique dixerunt, ut utriusque aedium honera quominus iure imponantur communis iste paries sustinere possit.

Ulp. l. Nam si non sit ydoneus ut utique demoliri eum te oportuit, nec debet si quod damni infecti ex ea re attigerit. Usque demolitus est teneri. Nisi sumptuosius aut parum novus paries sit restitutus, quod si fuit ydoneus paries qui demolitus est. In hac actione damni infecti venit id quanti interfuit actoris eum parietem stare in eo. Nam si non debuit demoliri restitui eum debere proprio sumptu. Sed et si quis redditus ob demolitionem amissus est consequenter restitui eum Sabinus voluit si forte habitatores migraverint vel non tam commode habitare possint. Imputari id aedificatori potest.

Paul. l. Cum emptor aedium ante traditionem sibi possessionem ut in utilibus stipulatur, quia venditor omnem diligentiam ei praestare debet. Tunc certe utiliter stipulatur cum omnis culpa a venditore abest, veluti si precario emptori in hiis aedibus esse permissum sit custodiaque ei abfuturus tradidit. ¶ Si agri nomine non caveatur, in ea partem agri et in aedificiis exempli periculum timeretur. Eiusque rei ratio haec est quod in aedificiis partes quaeque reliquam vitiosi partem trahentes. At in agris non item est. Sed dicendum est ut in domibus quoque maioribus in aedibus ei cognita praetor statuere debeat, in cuius partis possessionem si is cui non caveatur mitti debeat. ¶ Deducto veteris parietis pretio si quod amplius sit aestimari debet et si quod excrevit in novum coniectum sit, deduci.

Pomp. l. Inter quos paries [...] extimatio fieri oportet. Communis est. Aedificiorum nomine quaeque suam propriam habet stipulationem damni infecti solet. Sed tunc ea cautio necessaria est cum vel alter solus aedificat, utriusque futurum est, vel alter pretiosiora aedificia habet et plus damni sensurus sit decidente pariete. Alioquin si equale periculum est, quantum vicino quis praestat tantum ab eo consequetur. ¶ Si domus in qua vitiosa sit dicendum est damni infecti hoc possidentes esse cum id quod praestitit imputare pro domino possit, qui si non caveat, possessionem ad petitorem, quem caverit sibi damni infecti vel remisisse ferret. Nam iniquum est stipulatorem compelli relicto praedio ex quo damnum veretur dominium quaerere. ¶ Damni infecti stipulatio latius patet, et ideo etiam qui superficiariam insulam habet utilis est ea stipulatio, si quod in superficie damnum datum fuerit, et nichilominus et soli domino utilis est si solo damnum datum fuerit ut tota superficies tolleretur. Fraudabitur enim dominus soli impensis ea percipienda. ¶ Alieno nomine stipulari ita licet, ut quod damnum domino datum sit comprehendetur. Cavere autem debebit is qui stipulabitur dominum ratam rem habiturum. Exceptio quoque procuratoria stipulationi inserenda est sicut in stipulatione legatorum, quod si ei non cavebitur mittendus est in possessionem procurator omnimodo, ut exceptio procuratoria non noceret. ¶ In extimatione novo pariete ratio haberi debet expensae quemadmodum probabilem non excedit in incertum eius cultum non quam aggravet.

Ulp. l. Ex damni infecti stipulatione non oportet infinitam vel immoderatam extimationem fieri, ut puta ob tectoria vel ob picturas. Licet enim in haec magna erogatio facta est, attamen ex damni infecti stipulatione moderatam extimationem faciendam, quia honestus modus servandus est, non immoderata cuiusque luxuria subsequenda. ¶ Quotiens communis parietis vitio quod accidit, socius socio nil praestare debet cum communis rei vitio contigit. Quod si quia alter eum presserat vel exaravit ideo damnum contigit, consequens est dicere detrimentum hoc quod vitio eius contigit ipsum sarcire debere. ¶ Quod si equaliter utriusque honeribus pressus decidit, rectissime Sabinus scribit parem utriusque esse. Sed et si alter plures vel pretiosiores res amiserit, melius est dicere, quia ambo honera imposuerint, neutrum adversus alterum competere actionem. ¶ Quotiens ex damni infecti stipulatione plures agunt, quia in eisdem aedibus damnum passi sunt, id est in aedibus non debet unus quisque eorum in solidum agere, sed in partem extimationis. Nam enim damnum quod pluribus datum est unicuique in solidum datum est, sed in partem videtur esse datum. Et ideo unicuique in partem competit actionem.

Iul. scribit. Item si plurium sit aedes quae damno se imminet, utrum adversus unumquemque dominorum in solidum competit an in partem? Et scripsit Iulianus quod et Sabinus probat, pro dominicis partibus conveniri eos oportere. ¶ Si plures domini sint aedium quae damni infecti sibi prospicere volunt, nec quisquam eis damni infecti caverit, mittendi in possessionem omnes erunt et quidem pro equalibus partibus quamvis diversas portiones domini habeant, ut Pomp. scribit.

Pomp. l. In reficiendo communi pariete ei potius facultas aedificandi praestatur qui magis ydonee reficere parietem velit. Idemque dicendum est et si de eodem itinere rivique reficiendo inter duos vel plures queratur.

Iul. l. Si servus communis damni infecti stipulatus fuisset, pro inde habetur ac si ipsi domini sua cuique pro partibus stipularentur.

Alph. l. Damni infecti quidam vicino [...] retur. Repromissum erat. Ex eius aedificio tegulae vento deiectae ceciderant in vicini tegulas easque fregerant. Quesitum est an aliquid praestari oporteret. Respondit, si vitio aedificii et infirmitate factum esset deberet praestari. Sed si tanta vis venti fuisset ut quamvis firma aedificia convellere posset, non debere. Et quod in stipulatione est sive quid ibi ruerit, non videri sibi vitium, quod vel vento vel omnimodo aliqua vi extrinsecus admota caderet, sed quod ipsum per se caderet. ¶ Cum parietem communem aedificiorum quis cum vicino vellet et prius quam veterem demoliretur damni infecti vicino repromisit idemque stipulatus est. Postea quam paries sublatus esset habitatores ex vicini insula emigrassent, vicinus ab eo mercedem quam habitatores non redderent petere vult. Quesitum est an recte petiret. Respondit non oportuisse eos qui eidem parietem aedificarent inter se repromittere, neque ullo modo alterum ab altero cogi potuisse. Sed si maxime repromittent tamen non oportuisse amplius quam partis dimidiae, quo amplius nec esse neque quemquam. Cum eidem parietem aedificiarent repromittere debere. Sed quoniam iam in totum repromisisset, omne quod detrimenti ex mercedibus vicinus fecisset praestaturum, idcirco solebat posse neque ob eam rem reddisse. Rursus repetere, quia stipulatus esset a vicino si quod ob eam rem quod ibi aedificaretur factum esset sibi damnum datum esse id reddi, cum ipse haec pecuniam quam daret propter illud opus perciperet. Respondit non posse, propterea quia non operis vitio sed extra stipulationem id amitteret.

Affricani l. Cum postulassem ut mihi damni infecti promitteretur, noluisti, et prius quam praetor adiret aedes tuae corruerunt et damnum michi dederunt. Prodius erat ut nil novi praetor constituere deberet, a mea culpa damnum sum passus quia tardius experiri cepim. At si cum praetor ut promitteret decrevisset, et te non promittente ut in possessionem iussisset, prius quam eo venissem corruerit, pro eo omnia servanda esse existimavi atque si postea quam in possessionem venissem damnum datum esset. ¶ Damni infecti nomine in possessionem missus, possidendo dominium habere cepi. Deinde creditor eas aedes pignori sibi obligatas persequi velit. Non sine ratione dicetur nisi impensas quas in refectione fecerim mihi praestare sit paratus, inhibendam adversus me pignoris persecutionem. ¶ Circa ergo non emptori quoque id tribuendum est. Si forte quis insulam pignoratam emerit, non recte haec inter se comparabuntur, quoniam is quidem emerit, sua voluntate negotium gerat, idemque diligentius a venditore sibi cavere possit ac deberat, quod non eis adeo cum damni infecti non permittatur dici.

Scev. l. Quo fundus petitur si ab illo aedifi[...] potest. Eam habes, ago ius tibi non esse aedificatum habere, non defendis. Ad me possessio transferenda est, non quidem ut protinus destruatur opus iniquum, enim est demolitionem protinus fieri. Sed ut id fiat nisi intra certum tempus egeris ius tibi esse aedificatum habere.

Paul. l. Aedificatoris rei publicae officium spectat ut diruptae domus a dominis exstruantur. ¶ Domum sumptu publico exstructam si dominus ad tempus pecuniam impensam cum usuris restituere noluerit, iure eam res publica distrahat.

Neratii l. Quod eum clavem binarum aedium dominus ex alius aedibus in aliarum insularum usum communiter. Non solum si contignatio quae id sustinebit oretur, ex parte earum aedium in quarum usum conversum erit, earum fieret. Sed etiam si contra versa contignatio tota in aliarum aedium parietibus sedebit. Sed et Labeo in libro

posteriorum scribit. Binarum edium dominum utriusque porticum supposuisse, inque eam aditum ex alteris edibus dedisse, alteras edes fuisse venditas, honeris porticus fuisse, et postea vendidisse totam porticum earum edium et quasque retinuisset. cum per longitudinem utriusque domus extructa esset transversis contignationibus que ab utrisque parietibus domus que vicissim sustinentur. nec tamen consequens ut superior pars edificii, que nulli coniuncta sit, nec aliunde aditum habeat, alterius sit quam cuius est id cui supposita est.

Marcian. l. Si quis ad demoliendum negotiandi causa vendiderit domum partemve domus, qui fuit contra hoc, ut re empta venditor singuli pretium quo domus distracta est prestent, constitutum est. Ad opus autem publicum si transferat vel marmora vel columpnas, licito iure facit.

De aqua et aque pluvie arcende. Rubrica.

Ulp. l. Si cui aqua pluvia damnum dabit, actione aque pluvie arcende avertetur aqua. Aquam pluviam dicimus que de celo cadit atque imbre excrescit, sive per se hec aqua celestis noceat ut Tubero ait, sive cum alia mixta sit. Hec autem actio locum habet in damno nondum facto, opere tamen iam facto, hoc est de eo opere ex quo damnum timetur. totiensque locum habet quotiens manu facto opere agro aqua nocitura est, id est cum quis manu fecerit quo aliter flueret quam natura soleret. si forte immittendo eam vel maiorem fecerit vel citatiorem vel vehementiorem, vel si comprimendo redundare effecerit. quod si natura aqua noceat, ea actione non continetur. Mela tamen scribit opus quod quis fecit ut aquam excluderet que exundante palude in agrum eius influere solet, si ea palus aqua pluvia augeatur eaque aqua repulsa eo opere agris vicinis noceat, aque pluvie arcende actione cogetur tollere. De eo opere quod agri colendi causa aratro factum sit, Quintus Mucius ait non competere hanc actionem. Trebatius autem non quod agri, sed quod frumenti dumtaxat querendi causa aratro factum sit solum excepit. Sed et si fossa agrorum siccandorum causa facta sit, Mucius ait fundi colendi causa fieri oportere, non tamen corrivande aque causa fieri. sic enim debere quem meliorem agrum suum facere ne vicini deteriorem faciat. Sed et si quis arare et serere possit etiam sine sulcis aquariis, teneri eum, si quid ex his fecerit, licet agri colendi causa videatur fecisse. quod si aliter serere non possit nisi sulcos aquarios fecerit, non teneri. Ofilius autem ait sulcos agri colendi causa directos ita ut in unam pergant partem iure facere. Sed apud Ferocem auditores relatum est, si quis salicta planterit et ob hoc aqua restagnaret, aque pluvie arcende agi posse certum est, si ea aqua vicino noceret. Labeo etiam scribit ea que quis frugum fructuumque recipiendorum causa fecit extra hanc causam esse; nec referre quorum frugum fructuumque percipiendorum causa id opus fiat. Item Sabinus et Cassius opus quod manu factum est in hanc actionem venire aiunt, nisi si quid agri colendi causa fiat. sulcos tamen aquarios qui fiunt huic exceptioni applicant. Sed si quis faciat, aque pluvie arcende actione eum teneri aiunt. Item aiunt si aqua naturaliter decurrat, aque pluvie arcende actionem cessare. quod si opere facto aqua aut in superiorem partem repellitur aut in inferiorem partem derivatur, aque pluvie arcende actionem competere. Item aiunt aquam pluviam in suo retinere vel superfluentem ex vicini fundo in suum derivare, dum opus in alieno non fiat, omnibus ius esse. prodesse enim sibi unusquisque dum alii non noceat non prohibetur. nec quicquam hoc nomine teneri. Denique Marcellus scribit cum eo qui in suo fundo fodiens vicini fontem avertit nichil posse agi, nec de dolo actionem, et sane non debet habere, si non animo vicino nocendi sed suum agrum meliorem faciendi id fecit. Item sciendum est hanc actionem superiori adversus inferiorem competere, ne aquam que natura fluat opere facto inhibeat per suum agrum decurrere, et inferiori adversus superiorem, ne aliter aquam mittat quam fluere solet natura. Huic illud etiam applicandum est numquam competere hanc actionem cum ipsius loci natura nocet. Nam ut verius quis dixerit, non aquam sed loci naturam nocere.

In summa ita demum puto aque pluvie arcende locum actionem habere si aqua pluvia vel que pluvia crescit noceat, non naturaliter sed opere facto, non agri colendi causa id factum sit. In bre autem crescere eam aquam dicimus que colorem mutat vel increscit. Item sciendum est hanc actionem non alias locum habere quam si aqua pluvia agro noceat. ceterum si edificio vel oppido noceat, cessat hec actio. agi autem ita poterit ius non esse stillicidia vel flumina immittere. Et ideo Labeo et Cassius aiunt aque quidem pluvie arcende actionem specialem esse, de fluminibus et stillicidiis generalem, et ubique agi eam licere. Itaque aqua que agro nocet per aque pluvie arcende actionem coercebitur. nec illud queramus unde oriatur. nam et si in publico oriatur vel ex loco publico aut sacro per fundum vicini descendat, usque opere facto in meum fundum eam avertat, aque pluvie arcende teneri eum Labeo ait. Cassius quoque scribit, si aqua ex edificio urbano noceat vel agro vel edificio rustico, agendum de fluminibus et stillicidiis. Apud Labeonem autem invenio relatum, si ex agro meo aqua fluens noceat loco qui est in terra continentia, id est edificio, non posse me aque pluvie arcende conveniri. quod si ex continentibus profluens in meum agrum defluat eique noceat, aque pluvie arcende esse actionem. Sicut autem opus factum ut aqua pluvia mihi noceat in hanc actionem venit, ita per contrarium queritur an possit aque pluvie arcende agi si vicinus opus fecerit, ne aqua que alioquin decurreret agro meo profluens huic prosit. Ofilius agi posse, et Labeo putat agi non posse etsi intersit mea ad me aquam pervenire. hanc enim actionem locum habere si aqua pluvia noceat, non si non prosit. Sed et si vicinus opus tollat, et sublato eo aqua naturaliter ad inferiorem fundum perveniens noceat, Labeo existimat aque pluvie arcende agi non posse. semper enim hanc esse servitutem inferiorum prediorum ut natura profluentem aquam excipiant. plane si propter id opus sublatum vehementior aqua profluat vel corrumpatur, aque pluvie arcende actione agi posse etiam Labeo confitetur. Denique ait conditionibus agrorum quasdam leges esse dictas, ut quibus agris magna sint flumina liceat mihi scilicet in agro tuo aggeres vel fossas habere. Si tamen lex non sit agro dicta, agri naturam esse servandam, et semper inferiorem superiori servire, atque hoc incommodum naturaliter pati inferiorem agrum a superiori, compensareque debere cum alio commodo. sicut enim omnis pinguedo terre ad eum decurrit, ita etiam aque incommodum ad eum defluere. Si tamen lex agri non invenitur, vetustatem vicem legis tenere. Sane enim et in servitutibus hoc sequimur, ut ubi servitus non invenitur imposita, qui diu usus est servitute, neque vi neque precario neque clam, habuisse longa consuetudine vel ex iure impositam servitutem videatur. non ergo cogemus vicinum aggeres munire, sed nos in eius agro muniemus. eritque ista quasi servitus, in quam rem utilem actionem habemus vel interdictum.

Paul. l. In summa tria sunt per que inferior locus superiori servit: lex, natura loci, vetustas, que semper pro lege habetur, minuendarum scilicet litium causa. Apud Labeonem proponitur fossa vetus esse agrorum siccandorum causa, nec memoriam exstare quando facta est. hanc inferior vicinus non purgabat. sic fiebat ut ex restagnatione eius aqua fundo nostro noceret. Dicit igitur Labeo aque pluvie arcende cum inferiore agi posse, ut vel ipse purgaret vel te pateretur in pristinum statum eam reducere. Preterea si in confinio fossa sit posita neque purgari vicinus patiatur eam partem que tibi accedit, posse te magis agere aque pluvie arcende Labeo ait. Cassius autem scribit si qua opera aque mittende causa publica auctoritate facta sint, in aque pluvie arcende actionem non venire. in eadem causa esse ea quorum memoriam vetustas excedit. Apud Atticium vero relatum est eam fossam ex qua ad inferiorem fundum aqua descendit cogendum esse vicinum purgare, sive exstet fosse memoria sive non exstet, quod ipse puto probandum. Item Varus ait aggerem qui in fundo vicini erat vis aque deiecit, per quod effectum est ut aqua pluvia mihi noceret. Varus ait si naturalis agger fuit, non posse me vicinum cogere aque pluvie arcende actione ut eum reponat vel reponi sinat, idemque putat et si manu factus fuit neque memoria eius exstaret. quod si exstet, putat aque pluvie arcende actione eum teneri. Labeo autem putat si manu factus sit agger, etiam si memoria eius non exstat, agi posse ut reponatur. nam hac actione neminem cogi posse ut vicino prosit, sed ne noceat aut interpellet facientem quod iure facere possit. quamquam tamen deficiat aque pluvie arcende actio, attamen opinor utilem actionem vel interdictum mihi competere adversus vicinum, si velim aggerem restituere in agro eius, qui factus mihi quidem prodesse potest, ipsi vero nichil nociturus est. hec equitas suggerit, etsi iure stricto deficiamus. Apud Namusam relatum est, si aqua fluens iter suum stercore obstruxerit et ex restagnatione superiori agro noceat, posse cum inferiore agi ut sinat purgari. hanc enim actionem non tantum de operibus esse utilem manu factis, verum etiam in omnibus que non secundum voluntatem sint. Labeo contra Namusam probat. ait enim naturam agri ipsam a se mutari posse, et ideo cum per se natura agri fuerit mutata, equo animo unumquemque ferre debere, sive melior sive deterior eius conditio facta sit. idcirco et si terre motu vel tempestatis magnitudine soli causa mutata sit, neminem cogi posse ut sinat in pristinam loci conditionem redigi. Sed nos etiam in hunc casum equitatem admisimus. Idem Labeo ait, si in agro tuo aquarum concursus locum excavavit, aque pluvie arcende actione agi non posse tecum a vicinis. plane si fossam iure factam aut cuius memoria non exstat, agi tecum posse aque pluvie arcende ut reficias. Idem Labeo ait, cum queritur an memoria exstet facti operis,

non diem et consulem et aliquid amplius exquirendum est. sed sufficit si quis sciat factum esse. id est factum esse non ambigitur. nec utique necesse est superesse qui meminerit. verum etiam si qui audierint eos qui memoriam tenuerint. ¶ Item Labeo ait. si vicinus flumen vel torrentem averterit. ne aqua ad eum perveniat. et hoc modo sit effectum ut vicino noceatur. agi cum eo aque pluvie arcende non posse. aquam enim arcere hoc esse curare ne influat. que sententia verior est. si modo non hoc animo fecit ut tibi noceat. sed ne sibi noceat. ¶ Illud etiam verum puto quod Ofilius scribit. Si fundus tuus vicino serviat. et propterea aqua recipiatur. cessare aque pluvie arcende actionem. si tamen non ultra modum noceat. cui consequens est quod Lab. putat. Si quis vicino cesserit ius esse ei aquam immittere aq. plu. arcende cum agere non posse.

Ulp. l. Apud Trebatium relatum est. cum meus fundus aqua oriatur. fullonicas circa fontem instituisse. et ex his aquam sordidam in vicinum immittere cepisse. ait ergo non teneri cum aq. pluvie arcende actione. Sed tamen aquam quis corrumpatur. vel si spurcam quis immittat. posse cum eo interdici. pluribus placuit. ¶ Idemque Trebatius ait. cum cum aq. fluentes calide noceant aq. pluvie arcende actione cum vicino agere posse. quod verum non est. neque enim aq. calide aque pluvie sunt. ¶ Si vicinus quandam ortum solebat certo tempore anni irrigare pratum illic fecerit. cepitque assidua irrigatione vicino nocere. ait Ofilius neque damni infecti neque aq. pluvie arcende actione cum teneri. nisi locum complanaverit eoque facto citius aqua ad vicinum pervenire ceperit. ¶ Aque pluvie ar. non nisi cum teneri. qui in suo opus faciat receptum est. eoque iure utimur. Quare si quis in publico opus fecerit. hec actio cessat. sibi imputare debet is qui damni infecti cautionem sibi non prospexerit. Si tamen in privato opus factum sit. et in publicum influeniat. de eo agi posse aque pluvie arcende Labeo ait. Neque fructuarius. neque cum eo aq. pluvie arcende agi potest.

Ulp. l. Quamquam autem cum domino operis tantum aq. plu. arcende actio sit. tamen Labeo scribit. Si quis sepulchrum edificaverit ex quo aqua noceat. si etiam operis dominus esse desierit facto loco religioso. actionem magis probandum esse in quod aq. plu. arcende. cum tenere sit item dominus cum hec opus faceret. et iussu iudicis compulsus sepulchri opus quis restituit non esse sepulchri violati actionem. ¶ Iul. quoque scribit. Si post iudicium aq. plu. ar. susceptum fundum alienaverit is cum quo actum esset. de preterito damno et de opere restituendo id statuere iudicem debere quod iudicaret si nulla alienatio facta esset. nam et fundo alienato nichilominus iudicium manet. et damni rationem venire etiam eius quod post alienationem contingit. ¶ Item Iul. scribit... Aque plu. arcende actionem non nisi cum domino esse. ideo circo si colonus ignorante domino opus fecerit. dominum fundi nichil amplius quam patientiam prestare debere. colonum autem interdicto quod vi aut clam impensam quoque restituendi operis et damni prestare si quod ex eo datum fuerit prestare cogendum. Si tamen dominus desideraverit eavendi sibi damni infecti ab eo cuius prediu nocet exigere ei cautum sibi oportet. ¶ Item si non ego sed procurator meus tale opus fecerit ut aqua plu. noceat vicino. adversus me hactenus erit actio. quatenus ad usus colonum. Ipse autem procurator interdicto quod vi aut clam conveniri poterit. secundum Iul. sententiam etiam post opus restitutum.

Paul. l. Si colonus invito domino opus fecerit. ex quo aq. vicino noceat. Lab. ait. ¶ Colonum interdicto quod vi aut clam teneri. dominum vero fundi aq. plu. arc. actione. quia is solus opus restituere potest. Sed patientiam cum duntaxat prestare debere. si ei damni infecti simpliciter caveatur. ¶ Et si quam impensam in restitutionem operis fecerit. consecuturum a colono locati actione nisi quis ideo non puter. quoniam non fuit necesse ipsum restituere. Sed sumptu domini fecisse. etiam interdicto dominum teneri.

Ulp. l. Si tertius vicinus opus fecerit. unde aqua decurrens per fundum primi vicini mei mihi noceat. Sabinus ait posse me. vel cum primo. vel cum tertio. remisso primo agere cum tertio vicino esse. ¶ Si ex pluribus fundis decurrens aq. noceat. vel si pluribus fundo noceatur. placuit eoque iure utimur. ut si unus plurium fundus sit. singuli in partes experiantur. et in partem fiat condempnatio. sive cum pluribus agatur. singuli in partem conveniantur. et condempnatio fiat in partem. ¶ Inde queritur si communi agro meo et tuo ex proprio agro tuo aqua noceat. an agi possit aq. plu. arcende et puto agendum. sic tamen ut pars damni prestetur. ita quoque in te si communis ager sit qui noceat proprio potest aque. plu. arcende actione agi. ut quis damnum consequatur. sed in partem. ¶ Si prius quam aq. pluvie arcende agat dominium ad alium quem transtulerit. sive desinit hic aq. plu. arcende actionem. eaque ad eum transibit cuius ager esse cepit. cum enim damnum futurum contineat. ad eum qui dominus erit incipiet actio pertinere. quamvis cum altius dominum esset opus a vicino factum sit. ¶ Aque. plu. arcende actionem non intendi. sed

Sed in persona damni esse sciendum est. ¶ Officium autem iudicis hoc est ut si quidem a vicino opus factum sit. eum iubeat restituere et damnum sarcire. si quod post litem contestatam contigit. quod si ante litem contestatam damnum contingit. tamen opus restituere debere damnum non sarciet. ¶ Celsus scribit. si quidem ipse fecit quod tibi aqua pluvia noceat. mea impensa tollere me cogendum. si quis alius quod ad me non pertinet. sufficere ut patiar te tollere. Sed si servus meus fecerit. vel is cuius heres sum hoc fecerit. servum quidem noxe dedere debeo. quod autem is cuius heres sum fecit. perinde est atque si ego ipse fecissem. estimationem autem iudex faciet ex rei veritate. id est eius damni quod apparuerit datum.

Paul. l. Is cum quo aq. pluvie arcende agitur quod opus fecit. licet cedere loco paratus sit. cogitur accipere iudicium. quoniam ex suo nomine convenitur ut opus tollat. aliud est in hoc situ ex opere hic enim tamen patientiam prestat. Igitur et si fundo cedat audiendus est. plus enim prestat.

Ulp. l. In concedendo iure aq. ducende non tantum eorum in quorum loco aqua oritur. verum etiam eorum ad quos eius aq. usus pertinet voluntas exquiritur. id est eorum quibus servitus aq. debebatur. nec immerito. cum enim minuitur ius eorum. consequens fuit exquiri an consentiant. et generaliter sive in corpore sive in iure loci ubi aq. oritur. vel in ipsa aq. habeat quis ius. voluntatem eius esse spectandam placet.

Paul. l. In diem addicto predio et emptoris et venditoris voluntas exquirenda est. ut sive mansit penes emptorem sive recessit. certum sit voluntate domini factam cessionem aq. ideo autem voluntas exigitur. ne ignorans dominus iniuriam accipiat. nullam enim potest videri iniuriam accipere qui semel voluit. non autem solus ei ad quem ius aque pertinebit voluntas exigitur in aq. cessione. sed etiam domini loci per quem ducitur si non sit utilis ea aqua non possit. quia recte in solidum ad eum pertinet.

Ulp. l. Si autem plures sint eiusdem loci domini unde aqua ducitur. omnium voluntatem esse querendam non ambigitur. iniquum enim visum est voluntatem unius ex modica forte particula domini preiudicium sociis facere. an tamen subsequi voluntas possit videamus. et placet nichil interesse utrum precedat voluntas aq. ducentem an subsequatur. quia possit ore voluntate preter tueri debet. ¶ Si flumen navigabile sit. non oportere pretorem concedere ductionem ex eo fieri Labeo ait. que flumen navigabile minus efficeretur. idemque est et si per hoc aliud flumen fiat navigabile.

Paul. l. Si per iter alienum aque ducende causa aditus non invenitur. nec is cui iter vel actus debetur. uti recte facere potest. sed ponte quo possit ire agere. vel extrueret si spectus in cuniculum sub rivo agere aqua corrumpetur. quia suffosso eo aqua manabit. et rivus sic teratur. ¶ Cassius ait. sive ex communi fundo sive communi aq. noceat. vel unum cum uno agere posse. vel unum separatim cum singulis. vel separati singulos cum uno. vel singulos cum singulis. Si unus egerit et restitutio operis litisque estimatio facta sit. ceterorum actionem evanescere. Item si cum uno actum sit. et is prestiterit. ceteros liberari. idque quod sociorum nomine datum sit. per arbitrium communi dividundo recuperari posse ait. non utique tamen cum eo agendum quo opus fecerit. nec minus eum quoque damnum restituere debere qui auctor operis fuit. ¶ Apud Ferocem Proculus ait. si cum uno dominorum actum sit qui opus non fecerit. debere eum opus restituere sua impensa. quia communi dividundo actionem habet. Sed si sibi magis placet. patientiam duntaxat eum prestare oportere. quia sua culpa actor id patiatur quia non agit cum eo a quo opus factum sit. et iniquum eum qui fecit id restituere oportere. quoniam communi dividundo agere potest. quod enim fieret si socius ei solvendo non fuerit. ¶ Officium autem iudicis inter duos accepti quale futurum sit. dubitari se Iul. ait. si forte in eius fundus fuit cum aq. noceret. sive in quo opus factum sit. plurium et cum uno eorum agatur. utrum et eius damni nomine quod post litem contestatam datum sit et operis non restituti in solidum condempnatio fieri debeat. quemadmodum cum servi communis nomine noxali iudicio cum uno agitur. et condempnatio in solidum fiet. quoniam quod prestiterit per actionem accipere. an vero is cum quo agitur pro parte sua et damni dati et operis non restituti nomine damnandus sit. ut in actione damni infecti fiat. Cui ei pro diviso ex quo damnum metuatur. plures domini sunt et cum uno eorum agatur. licet opus ex quo damnum futurum sit individuum sit. et ipse heredes solique eorum non pro parte domini tenetur damnum dare. nichilominus eum cum quo agitur pro sua parte condempnari. magisque existimat id servandum in aque pluvie arcende actione... Quod in actione damni infecti quia ubique non de preterito sed de futuro damno agitur. Quod si fundus cui aq. plu. nocet plurium sit agere quidem vel singulos posse. sed damnum quod post litem contestatam datum sit non amplius pro parte sua consecuturum. ¶ Item si opus restitutum non fuerit non amplius

quã qđ ꝑparte coꝝ intꝯ fuit opus restitui cõdẽpnatõem fieri oportet. Si ex ꝓximo agro in agrũ ceterum aqua immittit ꝯfluxerit. socium cum eo agere posse. Tractatur aũt exi stimat si de eo opere agatur. qđ manu factum sit. omnimodo id restituendũ ẽ ab eo cũ quo agit. Si uero ui fluminis ager deletus sit. ul' glarea iniecta. ul' fossa humo repleta. tunc patientiam dum taxat prestandam.

r tenetur

IDẽ. r. Emptor nisi simulata uenditio ẽ cetiq; successo res ul' restitue siuelit opus factum. ul' patientiã pstare debet. Nam actori moram suã nocere debere manifestũ ẽ. Sinecatę eã ẽ etiã sotius ei. qui opus fecit. si ipse auctor nõ fuit. Idẽ eq; in donato fundo legato ue est.

GAI. r. Ad edictũ prętoris titulo aq. pluuie arcende. Et uenditor ul' donator intellicto qđ ui aut clã. de dãpno ei ipse sit ab actore securus tenebitur.

PAUL. r. Atterius aũt. sũt q opus fecit potentiori uendi derit prediũ. ꝗtenus desierit dñs esse. agendũ cũ eo qđ ui aut clam. qr siãnus ꝑuenerit. de dolo iuditiũ dandũ est. Cum agitur aque pluuie arcende de eo facto qđ nocet quitur. Idẽq; fruitio leci. pars aliq soli subsedit. quãuis p eã eam. aq pluuia i feriori noceat. nulla tñ cõpetit actio. Idẽ for tasse dr. si in agro manu factum aliqđ subsederit. In hoc iuditiũ sic i dãpni i fecti. futuri ꝗ dãpnũ uenit cui inte ligis fere omnib; iudiciis. ꝑteritũ pstetur. De eo qđ ante datũ ẽ. qđ ui aut clã agendũ ẽ. De eo qđ post sinia; iudicis futurũ ẽ. dãpni i fecti caueri oportet. ul' ita opus restituendũ ẽ. ut nullũ piculũ dãpni supsit. De eo opere qđ post litẽ cõtestatã factum ẽ. nouo iuditio agẽdum est.

IDẽ. r. Set interdum opus qđ post litẽ cõtestatã factum ẽ. tollet ur sicud qđ ante cessit tolli sine eo ñ pot.

PÕP. r. Post iuditicem qđ nectitũ sit ei fũdo de quo ante iuditiũ acceptũ ẽ. aque pluuie arcende. nichilominus eo iuditio ueditorẽ posse cõseq. nõ q a uenditoris. s; q a rei dãpnũ datũ sit. idq; eũ eptori restitue debere. S; siãte quia nocerat. i scũ quo actũ sit. ueda sitati agendũ ẽ cum eptore. ul' int' anũ cum eo. q uendiderit. si iuditiũ cuitandi. ei

PAUL. r. Si prius nocturne aque || id fecerit. seruitus michi cõcessa fuit. deinde postea alia cessione. diur ne q uero; aqueductus cõcessus mi fuit. in cõstitutũ tpe dum taxat nocturna aq. usus fluminis amitto seruitutem aq diurne. q a hec cum plures sũt seruitutes diuisarum cãp facte. Recte placuit. nõ al' p lapidẽ. aquã duci posse nisi hec i seruitute cõstituendi. cõprehensum sit. nõ enim cosue tudinis ẽ. ut q aquã hẽt. p lapidẽ stratũ. ducat. Illa aũt que fere in consuetudine ẽẽ solet. ut p fistulas aq ducere etiã si nichil sit cõprehẽsũ in seruitute cõstituenda sit fieri possunt. ita tñ ut nullũ dãpnũ dño fundi exhibeatur. Uia publica intueniente aductus seruitute; cõstitui posse placuit recte. nam Set nõ solũ si uia publica intueniat. s; etiã si flumini publicũ. cõtẽ eam quo intueniẽte flumine publico. ui itineris actus. seruitus i poni pot. Idẽ si in sit i pedimẽto tñ scũti magnitudo fluminis. Licet nõ ꝓximo meo ꝑdio seruitutẽ uicinus debeat. s; ulteriori agere posso. ius ẽẽ michi. ire agere ad illũ fundũ; superiorem quãuis seruitutẽ ist p fundum meũ nõ hãm. sicut intue niente uia publica. ul' flumine qđ uado trãsiri pot. S; sacro loco ul' religioso ul' sco intueniẽte qđ fas ñ sit uti. nulla coꝝ seruitus i poni potẽt. S; si fundus medi atius intme i te intcedit. aductus seruitutẽ fũdo tuo i ponere ita poterõ. si in dñs medius iter. ad trãseũdum cesserit. quẽadm̃ si ex flumine publico ꝑxẽpni aductu ue lim uti cui flumini ager tuus ꝓximus sit. iter michi ad flumen cedi potest.

IAbol'. r. Si in publico opus factum ẽ. quo aq pluuia noceat agi nõ pot. intueniente loco publico agi potest cũ eius fieri. hec ẽ. qđ ea actẽ nõ tenetur nisi dñs solus. Sine pñcipis pmissu. aq. puia publica duci ñ pot.

PÕP. r. Labeo aũt. Si patiente uicino. opus faciã ex quo ei aqua pluuia noceat. ñ teneri me actẽ. aq. plu.

IDẽ. r. Set hec ita. si nõ periorẽ aut per || arcẽ. i pitiã deceptus fuit. nulla enim uolũtas erratis est. H

IDẽ. r. Si in meo fundo aq̃ ñ ripat que ex tuo fũdo uenas hẽt. si eas uenas i cideris. ꝯ ob id desierit aq̃ ad me puei re. tu nõ uideris ui fecisse. si nulla seruitus mi eo noĩe de bita fuit. nec int' edicto qđ ui aut clã teneris.

IDẽ. r. Si iussus fundi legatus fuit aq pluuie arc de actio ẽ hidi. actẽ hẽdem ei. cuius ꝑdium fuit. Qđ si ex

opere i comodũ aliqđ patiatur fructuari. poterit quod iuri ul' int' edicto expiri qđ ui aut clã qđ fieri nõ cõpetere. quod ẽ. an utilis ei quasi dño. actio aq pluuie arcẽde dari debe at. an uero etiã concedat uis sibi ẽẽ uti frui. s; magis ẽ utile aq pluuie arcende actẽ; ei accõmodare. Nõ aliter restituisse rẽ uidetur is q opus fecit. quã si aqua cohercat. S; et si fructuarius opus fecit p qđ aqua pluuia alicui nocerat. erit quidem actio legitima cum dño ꝓprietatis. an uero etiã utilis i fructuariũ actõ aq pluuie arcẽde danda sit questitum ẽ et magis ẽẽ uidetur.

PAUL. r. Quod principis aut senatus iussu aut ab his q primi agros cõstituerit opus factum fuit in hoc iuditiũ nõ uenit. Hec actio etiã i uectigalib; agris locũ hẽt. Ag geres si iuxta flumine. i priuato facti sit in arbitriũ aq plu uie arcẽde ueniunt. etiã si tñ ex flumine nocerent ita si memo ria coꝝ extat. a si fieri nõ debuerit.

ALPH. r. Vicinus loci superioris pratũ ita arabat. ut p sulcos itẽq; portas aq̃ ad inferiorẽ ueniret. Questiõ ẽ an parbitriũ aq pluuie arcẽde cogi possit. in altum p arare. ne sulsi in agrũ eius spectarent. Respondit nõ posse fieri eũ. quo minus agrũ uicinus quẽadmodũ uellet ara ret. s; si quos sulcos trãsuersos aquarios faceret p quos i eius agrum aqua defluxerit. hos ꝯ opiret. parbitriũ aque plu. arcende. posse hec agẽ. S; et si fossas fecisset. ex q b; aqua pluuia posset nocere. parbitriũ. si appareat futurũ ut aq. plu. noceret. cogẽ oportere. fossas eũ explere. ut nisi faceret cõdẽpnare. tã et si ante quã iudicaret. aqua p fossas ñ quã fluxisset. Lacus enim cui aut circset. aut decursũ nũ quã neq; decessione in eo uicinus. neq; ad cessẽ; fi

IUL. r. Uicinus fundo debetur || certe. hec. uia aq pluuie arcende agẽ pot fundi sui noĩe. q in det ri more uia facit fundo noceatur.

SCEV. r. Solere eos qui ui diceudo presumunt ducti aq ductus qb; aucter; uetustas daret. tã et si ius nõ proba retur.

De publicanis i uectigalib; i commissis.

ULP. r. Pretor aũt. qđ publicanus ei ue familia seu publicani noĩe ui ademerit. qđ ue familia publi canorum. si id restitutũ nõ erit i duplũ. aut si post annũ agetur i simplũ iuditiũ dabo. Itẽ; si dãpnũ iniuria furtũ ue factum ẽẽ dicetur. iuditiũ dabo. Si hi ad quos ea res ptinet. nõ exhibebuntur. in dños siue noxe dedi tione iuditiũ dabimus. Hic titulus ad publica nos ptinet. Publicani aũt sũt q publico fruuntur nã in nomen hñt. siue fisco uectigal pendãt. ul' etiã tributũ cõsequatur. et omnes quiq̃ a fisco cõducunt re cte appellantur. publicani. Dixit aliqs ad quod utique hoc edictũ ꝓpositum ẽ. cũ nõ et alibi ptor ꝓuiderit fur tis dãpnis. iniuriis raptis. S; uñ putauit et spaliter ad uersus pu blicanos hoc edictum ꝓponere. qđ quidem edictũ in aliquo et mi nus ẽ. quippe i id duplũ datur. cum in bonorum; raptorũ in quadruplũ sit. et furti manifesti eque i quadruplũ. Re stituendi facultas publicano in abreptũ datur. quod si fecerit. omni honere exuitur et a penali actione ex hac parte eo liberatur. Uñ quitur si qs uelit cũ publicano nõ ex hoc edi cto. s; ex generali in bonorum; raptorũ dãpni iniurie. ul' furti agere. an possit. et placet posse. Idq; pom̃p. quoq; scribit. enim absurdum meliorẽ ẽẽ publicanorum cãm. quã ceteroꝝ effi tam opinari. Familie nomen. hic nõ tñ ad seruos pu blicanorũ referemus. uerũ etiã q in nũo familiarum sunt publicani. Siue igitur ubi sit. siue seruũ alienũ. q pu blicanis i eo uectigali ministrant. hoc edicto cõtinebuntur. proinde et si seruus publicani rapuit. nõ tñ in ea familia cõstitutus q publico uectigali ministrat. hoc edictum cessa bit. Quod nouissime pretor aũt. si hi nõ exhibebũt in dños sine noxe deditione iuditiũ dabo. ... Hoc ꝓpriũ ẽ huius edicti. qđ si ñ exhibeatur seruus. cõpetit iuditium sine noxe deditione. siue eos i potestate hãt. siue ñ. siue pos sint exhibere. siue non possint.

PAUL. r. Nec licebit ei dño defendere absentem.

ULP. r. Quasi exhibuisset. noxali iuditio cõuen iretur. Ideo aũt tam dura cõditio coꝝ effecta ẽ quia debet bonos seruos ad hoc ministerium eligẽ. Quod aũt in dños. sic accipiendũ ẽ. in socios uectigal. licet dñi nõ sint. Ante actõẽ aũt dici oportet. quis ue qs desideret exhiberi. ut si nõ exhibeatur. hic agatur. S; et si dicatur exhibere omnes ut possit dignoscẽ qs sit. puto audiendũ. Si pler seruũ id furtũ ul' dãpnũ admis-

uerint. hoc debet seruari. ut si tamen prestetur. quantum suum
liber fecisset. abolitio fiat.
Paulus. Si publicanus qui ademit decesserit. labeo
ait. in heredem eius quo locupletior factus sit danda actio.
Verbis quasi usus aduehendas sibi mandat presides. Di
uus adrianus presidibus scripsit. ut quotiens quis mulus ei
aut eorum qui prouintiis exercitibus ue presunt. aut procuratorum
suorum usus sui causa. mittit quedam uel compturum. significet
libello manu sua subscripto. eumque ad publicanum mittat.
ut si quid amplius quam mandatum est transferret. id munici
pium sit. In omnibus uectigalibus. fere consuetudo spec
tari solet. idque etiam principalibus constitutionibus cauetur.
Gaius. Hoc edicto efficitur ut ante acceptum quidem iudi
cium restituta re. actio euanescat. post acceptum uero iudici
um nichilominus pena durat. sed tamen absolui eum est etiam qui post
acceptum iudicium restituisse patuit est. Questionibus autem
nobis. utrum duplum totum pena sit. et preterea rei sit persecutio
an in duplo sit et rei persecutio ut pena simpli sit. et magis
placuit ut res in duplo sit.
Modestinus. Si multi publicani sint. qui illicite quod exegerint
non multiplicatur duplicatio. sed omnes partes prestabunt.
et quod ab alio prestari non potest. ab altero exigetur. Sic diuus seue
rus et antoninus rescripserunt. nam inter criminis reos et fraudis parti
cipes. multum interesse constituerunt.
Papinianus. Imperatores antoninus et seuerus rescripserunt. In uecti
galibus ipsa predia non personas conueniri. et ideo etiam possessores pre
teriti temporis uectigal soluere debere. eoque exemplo actionem si ig
norauerint habituros. Item rescripserunt pupillo remit
tere se penam commissi. si intra diem tricesimum uectigal intu
Paulus. Fraudati uectigalis crimine ... lisset.
ad heredem eius qui fraudem contraxit commissi ratione non trans
mittetur. Sed si unus ex pluribus heredibus rem eandem cuius uectigal
subripuit portiones ceterorum non auferuntur.
Gaius. Licitatio uectigalium. quem calore licitantis ultra mo
dum solite conductionis inflauit. ita demum admittenda
est. si fideiussores idoneos et cautionem is qui licitatione uicerit
offerre paratus sit. Ad conducendum uectigal in
uitus nemo compellitur. et ideo impleto tempore conductionis. Re
liquatores autem quidem sunt. Licitatores uectigalium ad
iterandam conductionem antequam superiori conductioni satis
faciant. admittendi non sunt. Debitores fisci. item
que rei publice uectigalia conducere prohibentur. ne ex alia causa
eorum debita honeretur. nisi forte tales fideiussores obtu
lerint qui debitis eorum satisfacere parati sint. Socii uecti
galium si separatim partes administrent. alter ab altero minus ydonee
inse portionem transferre uim desiderent. Quod illicite
publice uel priuatim exactum est. cum altero tanto passis iniu
riam exsoluatur. per uim uero extortum cum pena triplici
restituitur. amplius extra ordinem plectuntur. alterum enim
utilitas priuatorum. alterum uigor publice discipline postu
lat. Earum rerum uectigal. quarum numquam prestitum
est. prestari non potest. Quod si prestari consuetum. indulgentia publi
canus omiserit. alius exercere non prohibetur. Reser
tum patris. prestationi uectigalium subici non placuit.
Fiscus ab omnium uectigalium prestationibus immunis est.
Mercatores autem qui cum fisco fiscalibus mercari consueue
runt. nullam immunitatem soluendi publici uectigalis usur
Hermogenianus. Vectigalia sine imperatorum ... pare posse
precepto. neque presidi. neque curatori. neque curie constituere. neque prece
dentia reformare. et his uel addere uel diminuere licet.
Non solutis uectigalibus pensionibus repellere conductores
necdum etiam tempore conductionis completo. uel ab his usuras ex
mora exigere permittitur.
Paulus. Cotem ferro subigendam necessariam hostibus
quoque uenundari. ut ferrum et frumentum et sales. non sine
periculo capitis licet. Agri publici. qui in perpetuum locantur
a curatore sine auctoritate principali reuocari non possunt.
Dominus nauis. si illicite aliquid in naue. uel ipse uel uectores uel
conductores imposuerint. nauis quoque fisco uendicatur.
Quod si absente domino. id a magistro uel gubernatore. aut con
ductore aut proreta nauta ue aliquo factum sit. ipsi quidem
capite puniuntur commissis mercibus. Nauis autem domino
restituitur. Illicitarum mercium persecutio heredem quo
que afficit. Cum re que commisso uendicanda est. dominus merce
non prohibetur. uel per se uel per alios quibus hoc mandauit. Cum
maximos fructus ex receptione uectigalium consequitur
si postea tanto locari non possunt. ipsi ea pensionibus pensi
onibus suscipere compelluntur.
Ulpianus. Quante audacie quanteque temeritatis sint
publicanorum factiones. nemo est qui nesciat. Ideo certo pretor
ad compescandam eorum audaciam. hoc edictum proposuit. Quod
familia publicanorum furtum fecisse dicetur. Item si dam
num iniuria fecerit et hi ad quos pertinet ea res non exhibebun
tur in dominum sine noxe deditione iudicium dabo. Familie
appellatione. hic seruilis familia continetur. sciendum est. Sed
et si uicaria sit publicano alienus seruus. fuit eis continebitur
fortassis et mala fide. plerumque enim uagi serui et fugitiui in
huiusmodi operis etiam scientibus habentur. ergo et homo liber
seruiat hoc edictum locum habet. Publicani autem dicuntur
qui publica uectigalia habent conducta.
Gaius. Sed et hi qui arenas uel salinas et cretifodinas
et metalla habent conducta publicanorum loco sunt. Preterea
et si quis uectigal conductum ab re publica cuiusdam municipii habet.
hoc edictum locum habet. Siue autem uendidit seruum prius uel
manumisit uel etiam fugit seruus. tenebitur serui nomine qui tam
facinorosam familiam habuit. quod tamen si decesserit seruus.
uidendum est an publicanus teneatur. qui sui serui nomine. sed pu
to quia facultatem non habet exhibendi. nec dolus ei intercesserit.
debere eum liberari. Actionem hanc perpetuam dabimus. et
heredi ceterisque successoribus.
Ulpianus. Commissa uectigalium nomine etiam ad heredem trans
mittuntur. nam quod commissum est. statim desinit eius esse. qui
crimen contraxit. dominiumque rei uectigali acquiritur. propterea
commissi persecutio. sicut aduersus quemlibet possessorem. sic
aduersus heredem competit.
Alphenus. Cesar cum insule crete cotorias locaret. legem
ita dixerat. ne quis preter redemptorem. post idus martias cotem
ex insula creta foderet. neue eximeret. neue auehito. Cuiusdam
nauis hominis cotibus. ante idus martias ex portu crete
profecta. uento relata in portum erat. deinde iterum post idus
martias profecta erat. consulebatur. num contra legem post idus
martias ex insula creta cotes exemisse uiderentur. respondi. tam
etsi portus quoque qui in insula esset omnes eius insule esse uiderentur. al' exuisse
tur. tamen eum qui ante idus martias profectus ex portu esset. et reda
tus tempestate in insulam deductus esset. si inde exisset non uideri
contra legem fecisse. propterea quod iam in initio euecte cotes uideren
tur. cum ex portu nauis profecta esset.
Marcianus. Interdum nec uendendus est is seruus qui in com
missum cecidit. sed pro eo extimatio a domino danda est. Diui
enim seuerus et antoninus rescripserunt. Cum is seruus qui actum
domini gessisse dicetur. in commissum ceciderit. uenire non de
buisse. sed pro eo uiri boni arbitratu extimationem oportuisse
dari. Item. aug. eadem epistula rescripserunt. Si quis in
professus seruus fuerit et probabitur in commissum cecidisse et aut
uxorem corrupisse domini dicatur. aut aliud grauius quid admi
sisse. ut cognoscat procurator. et si his causis obnoxius sit.
extimet. et ad penam domino tradatur. Item diui seuer
et antoninus rescripserunt. mancipiis commissis res peculiares
non esse in eadem causa. nisi hec que proprio nomine in eandem commissi
inciderint. Quotiens quis mancipia in uectigali professus non fuerit si
ue uenalia siue usualia. in penam commissa est. sed tamen nouitia
mancipia fuerint. non etiam ueterana. sunt autem ueterana.
que anno continuo in urbe seruierint. Nouitia autem mancipia
intelliguntur. que anno nondum seruierint. Serui qui fuga
sunt in commissum non cadunt. cum sine uoluntate domini fines
egressi sint. et hoc ita principalibus constitutionibus cauetur
sicut diuus pius quoque sepissime rescripsit. ne igitur al' in fugam
potestate seruorum sit. inuitis dominis uel ignorantibus fugere
seruitute et a potestate dominorum se subtrahere. Licet quis
ignorasse dicat. nichilominus eum in penam uectigalis
incidere. diuus adrianus constituit. Diui quoque
marcus et commodus rescripserunt non imputari publicano
quod non instruxerit transgredientem. sed illud custodiendum al' ostituend'
Ā ne decipiat profiteri uolentes. Species pertinentes ad uecti
gal. cinamomum. Piper longum. Piper album. folium.
pentasfolium. folium barbaricum. folium pentaphorum
costum. castramonium. nardi stachis. Cassia terria. na
xillo cassia siurina indici. Galbane. laser. amonum
zinziber. malabastrum aroma. Indicum. Galbane.
aser. Alcheluia. Sargogalla. Omerabicus. Carda
momum. ylo cinamomum. Opus bussicum. pelles
baumetie. pelles babilonice. ebur. ferrum. indicum.
Carbasum. lapis unicus. Margarita. Sardonis.
ceraunium. iacintus. Smaragdus. adamans. saphi

nus calaginus. Berillus. chelinecopia. indica. ul' aster
ta. metaxa. vestis. serica. ut subserica. uelatincta. car
basea. nemasterica. spadones. indici leones. lene. leo
pardi. pāthere. purpura. Item aptorū lana. fucus ca
pilli indici. Si ppter necessitatē aduse tēpestatis onus
expositum fuit. nō debē hec cōmisso uēdicari. diui fr̄es
rescripserūt. Diuus quoq; pius rescripsit. cū qdā īfra
legitimā etatē eē dicebatur. et usus quoq; eā mācipia
duxisset. ī sola pfessionē errasset ei ignoscendū eē. Diui
quoq; frēs rescripserūt. Cū qdam nō pfraudē. s; per
rorē incam cōmissi icidisset ut duplo uectigali cōtēpti
publicani fuō restituat. Sed magnus. aūt. rescripsit
Si colonus ul' s uus dn̄o pōn furtiua illicite ī predio
fecerit ignorāte dn̄o nulla pena dn̄m tenē. Si qs
pfessus fuit ap publicanū. ī tamē uectigal soluerit
hec concedente publicano. ut solēt facē. Diuus seuer'
ant' rescripserūt. res ī cōmissum nō cadere cū eni in
quirit pfessiones recitātur. cōmissū cessat. Cū potē
tatissieri fisco ex bōis publicanorū ul' fideiussorū.
Pene ab h̄ rdib; peti nō possūt. sinō ē qstio mota. ui
uo eo q delinqt. ahoc sicut inceteris penis. ita ī inuecti
galib; ē. Siqd aūt indebitū per erorē soluerit pu
blicanus accepit retro eū restituē oportebit ut diuus
seuerus. ant'. rescripserūt. De donationib;.

Iul'. l. Donationes quā ples sūt. Dat aliqs ea mēte
ut statim uelit accipientis fieri. nec ullo casu ad se re
uerti. et ppē nullā aliam cām facit. quā ut liberalita
tē ī munificētiā exerceat. hec ppie dōatio appllatur.
Dat aliqs ut tūc demū accipientis fiat. cū aliqd se
cutū fuit. hec nō ppie dōatio applābitur. S; tota h
donatio sub cōditione ē. Item cū ī sēa mēte dat ut
stati quidem accipiētis faciat. si tū aliquid fēm fuit. aut
nō fuit. uelit id ad se reuerti. hec nō ppie dōatio dicit.
S; totū hec dōatio dicit. q̄ sub cōditione resoluit. qualis
ē mortis cā donatio. Igitur cū dicimus int' sponsū et
sponsā dōationem ualere. ppria appllatione utimur. et
factū demonstramus. qd abeo pficiscit. q liberalitatis
grā aliqd dat ut cō festim faciat accipiētis. nec uquā
ullo fc̄o ad se reuerti uelit. Cū uero dicimus si hac mē
te donat. sponsus spōse. ut nuptiis nō secutis repe aufe
ratur posse repeti. nō contrariū priori dicimus. s; con
cedimus int' eas psōas fieri dōationem eā. q̄ sub cōditione

Idē l. Si cū filius fa. peculiam | soluatur.
donare uellet. patris iussu eā pmiserit. ualet donatio
p̄ iterac si fideiussores dedisset. Si uero pat' donaturus
titio peculiam iussit filiū suū eā repmitte. potest di
ci int' eē. An uō debitor filius patri suo fuit necne.
Nam si tantū de filius patri debuit quātū pmisit.
ualere dōatio ītelligitur. pīn at si quelibet aliū debi
tore pat' iussisset pecuniā pmitte. Cū uō ego titio
pecuniā dōaturus te q. michi tantūdē dōare uolebas
iussero titio pmitte int' omēs psōas donatio pfecta ē.
Aliud iuris erit si pecuniam quā me tibi debē extimabā
iussu tuo spopondi ei cui dōare uolebas. exceptione eni
doli. m. tueri me potero. et pterea incti conditione stipl'
atore cōpellam. ut m̄ accepta faciat stipl'atione. pīe
si ei quē creditorē tuū putabas iussu tuo. pecuniā
quā me tibi debere existimabā. pmisero. pteterm. do
li mali exceptione submouebo. tā plus me eū agēdo atiti
pulatore eō sequar. ut m̄ acceptā faciat stipulationē.
Si pecunia michi titius dederit absq; ulla stipl'atio
ne ea tū cōditione. ut tūc demū fieret mea cū seius cō
sul factus eēt. siue uiuēte eo siue mortuo seius con
sulatū adeptus fuit. mea fiet. Sed si qs dōaturus
michi pecuniā. dederit alicui ut ad me pferret. ī ante mō
tuus dōator erit. quā ad me pferat. nō fieri pecuniā
dn̄i mei cōstat. Titio. x. dōaui ea condicione. ut ste
stichū sibi emerēt. Quero cū hō ante quā emeretur.
mortuus sit. an aliq̄ actione. x. recipiā. R. facti mag'.
quā iuris q̄stio ē. Nam si. x. titio ī hec dedi. ut stichū
emerēt. alit' nō donaturus. mortuo sticho. cōditione
repetā. Si uō al'. quoq; dōaturus titio. x. dedā qa inte
ri stichū emere pposuerat. dixeri in hec ei dare ut stichū
emerēt. cā magis dōationis quā cōditio dande pecunie exi
stimari debebit. ī mortuo sticho pecunia apud titiū remā

Ulp'. l. Et generaliter ī his dōationib; dis | nebit.
Testimenduse multū int' eē cā dōandi fuit. an conditō.

sici fuit. cessare repetitionē. sicōditio. repetitioī locū fore.
Post'. Etiā pinti spōtam psōa; dōatō ōsumari pōt.
Ulp'. l. Affectionis grā. ut; honeste neq; inhoneste donati
ones sūt phibite. hōneste. erga bene merentes amicos uel
necessarios. inhōneste erga meretrices.
Idē l. Qui saxū michi eximē desuo pmisit dōationis
cā. statim cū lapis exceptus ē mē fit. neq; phibendo me eue
here efficiet ut mē eē desinat. qa qdam mō traditione mē
factus ē. plane si mercenarī meus exemit. michi exemit
s; si is q a me emerat. siue mercede cōduxerat. ut pate
ret eū sibi iure exime. si ante quā eximat me penitu
meus lapis durat. si post ea piūs fēm aduertat ī possū
q̄si traditio eni fēa eē uidetur. cū eximitur dn̄i uolūta
te. Qd in saxo ē. idem erit etiā si ī arbore cesa ul' dēpta id
Idē l. Filius fa. dōare nō pōt nec si | accidente
lēra peculii admīistrationē hāt. Nō eni adhec ei cōcedis
libera peculii admīistratio. ut pdat. Quid ergo si nomi
natim motus donet. nūqd possit dici locū eē dōationi. qd
magis pbabile. Item uideam' si qs filio. fa. libam pe
culii admīistrationē cōcesserit. ut etiā noiatim adiceret. se
sēa cōcedere. ut dōare quoq; possit. an locū hāt dōatio et
nō dubito dōare quoq; eū posse. Nō nuquā etiā expsō
na potest hec colligi. pone eū filiū eē senatoris. ul' eius altius
dignitatis quare nō dicas uideri patrē nisi ei spālis dōan
di facultatē ademerit. hec quoq; cōcessisse dū ei libam dat
peculii admīistrationem. Pari aūt ratione qua filius fa.
dōare phibetur. eadē etiā mortis cā dōare phibetur. Quia
eni ex patris uolūtate mortis quoq; cā donare possit. ī
cū cessat uolūtas. phibetur. hec quoq; dōatio. Sed eni
meminisse oportebat. Sicuti quoq; pmissū ē dōare. nisi spā
liē etiā mortis cā fuit dōare pmissum. nō posse mortis cā do
nare. Hec omia locū habebunt ī paganis. Ceterū q̄ hēt
castrense peculiū. ul' q̄si castrense. ī ea condicione ē. ut dōare
ī mortis cā ī nō mortis cā possit. cū testi factionē hāt.
Paul'. l. Que statu lib'i ī posita libtate. lib'tatis cā pstit
ei nō dōantur. rerem phis interesse.
Post'. l. In edib; alienis habitare gratis dōatio uidetur
ideni ipm capere uidetur q in habitat. qd mercedē pro habita
tione nō soluit. potest eni ī citra corpis dōationem. ualē dōa
tio ueluti si dōationis cā cū debitore meo paciscar. ne ad
certū tps ab eo petā. Ex reb; donatis fructus receptus
in ratione donationis nō cōputatur. Si uō nō fundū s; fru
ctuū pceptiōem tibi donē. fructus pcepti uenient in cōpu
tatiōem dōationis. Qd filius fa. patris iussu aut uo
lūtate donat. Perinde ē ac si pat' ipse donauit. aut si mea
uolūtate rē mea tu noie tuo titio dones. Donari ī pōt
nisi id quod eius fit cui donatur.
Paul'. l. Absenti siue mittas qui ferat. siue qd ipse ap
se hāt sibi hīt eū iubeas. donari recte pōt. S; si nescit rē q
apud se ē. sibi eē dōatam ul' missā sibi nō accep. dōate rei
dn̄s nō efficitur. etiā si p s uū eius cui dōabatur missa fu
erit. nisi ea mente ita seruo eī data fuit. ut statī eius fiat.
Gai'. l. Cum de donatione q̄ritur. ne pterisnoīe. neq; fru
ctuū. nē pensionū. neq; mercedis ulla dōatō eē uidetur.
Ulp'. l. Qui ex dōatione se obligauerit. ex rescripto diui pii
in quātum facē pōt cōuenitur. Sed eni id qd creditorib; debe
tur. erit detrahendū. hec uō dequib; ex ea dem cā qs obstric
tus ē. non debebit detrahere.
Idē l. Qui m̄ dōatum uolebat. s uo cōi meo ī titii rē
tradidit. s uus uō ul' sic accepit. qsi socio id acqsiturus
ē. ul' sic qsi michi ī socio. qrebatur qd agetur. et placet q
uis s uus ac mēte accepit. ut socio meo ul' m̄ ī socio acq
rat. m̄ tū acqri. Nā ī si pcuratori meo hec aīo rem tradiderit
ut michi acqratur. ille qsi sibi acqsiturus accepit. nichil
agit' ī sua psōa. s; michi acquiritur.
Idē l. Qui aliemū fidium dōationis cā extolit. nullam
refectionē pp̄ter īpensas faciet. Quia dn̄i rem abeo die in
iectam continuo efficit.
Marc'. l. Post contractū capitale crimē dōationes factas ua
lere. ex cōstitutione diuorū seuerī. ī ant'. ī ī cōdēpnato secutus.
Ulp'. l. Ex hac scriptura scriat hēdes mei me uestē uniu
sā acterā qstūq; in die mortis mee meū habui. illi
cuius lib'tis meis uiuū dōasse. dn̄ū ad lib'tos mīpertinere.
Idē l. Si intstipl'atū uidicetū | nisi ptinet.
inouationis eā deductū sit. ī stipl'atio donationis cā debie
tū sit. ī stipl'atio dōationis cā accepto lata sit. dicendū me
lecum libertatem habere.

Id. r. Aristo ait. cum mixtum sit negotium cum donatione
obligationem non contrahi eo casu quo donatio est, et ita Pomponius
eum existimasse refert. ¶ Denique refert Aristonem putare si
servum tibi tradidero ad hoc ut eum post quinquennium manum
mittas non posse ante quinquennium agi. quia donatio aliqua inesse
videtur. Aliter atque inquit si ob hoc tibi tradidissem ut continuo
manumittas. hic enim nec donationi locum esse. Et ideo esse obligati
onem. Sed in superiore casu quod actum sit inspiciendum. Pomponius ait.
Potest enim quinquennium non ad hoc esse positum ut aliquid donetur.
Idem Aristo ait. Si donationis causa in hoc tradatur servus ut
post quinquennium manumittatur. sit autem alienus posse du
bitari an usu capiatur. quia aliquid donationis ei inveniretur.
et hoc genus quaestionis in mortis causa donationibus versari. Pomponius
ait. Et magis putat ut si ita donetur ut post quinquennium
manumittatur posse dici usucapionem sequi. ¶ Labeo ait.
Si quis servum mihi alienum donaverit. inque eum sumptus magnos
fecero. si eum mihi evincatur. nullam mihi actionem contra donatorem compe
tere. plane de dolo malo posse me adversus eum habere actionem
Id. r. Hoc iure utimur ut in rebus || si dolo fecit.
publicis cum de donatione quaeritur illud solum spectetur. utrum ob certam
aliquam iustam rei publicae promittat quis vel polliceatur an non.
ut si ob honorem aliquem promittat. teneatur. summus. non.
¶ Labeo ait. extra causam donationum esse talium officiorum merce
des. ut puta si tibi affuero. si satis pro te dedero. si qualibet in
opera vel gratia mea usus fueris. ¶ Non potest liberalitas nolenti acquiri.
¶ Si quis dederit pecuniam mutuam Titio reddendam Seio cui donare
volebat. deinde Titius mortuo donatore Seio dedisset. probatur.
enim consequi dicitur pecuniam Seii fieri. sive mortuum sciebat
sive ignoravit is qui dabat. quia pecunia fuit donantis. Sed si quidem
ignoravit mortuum esse liberatus. si sic mutuam pecuniam acce
pit solvendam Seio. Sin autem mandavero tibi ut pecuniam
Titio des cui donare volebam et tu ignorans me mortuum. hoc fe
ceris. habebo adversus heredes meos mandati actionem. si sciens.
non habebo. ¶ Si quis servo pecuniam crediderit. deinde is liber
factus eam expromiserit. non erit donatio. sed debiti solutio. Idem
in pupillo qui sine tutoris auctoritate debuit dicendum est. si postea
tutore auctore promittat. ¶ Sed et hae stipulationes quae
ob causam fiunt. non habent donationem. denique Pegasus putabat.
Si tibi centum spopondero hac condicione si iurasses te nomen meum
laturum. non esse donationem. quia ob rem facta est. res secuta est.
Marc. r. Si patronus ex debita portione heres institutus et liber
tus ei commisit ut quod daret. ei hoc stipulanti fidei commissario
promiserit. non est cogendus solvere. ne pars ex legibus ei debita
patronalis debiti minuatur. ¶ De illo dubitari potest quod
praecipuam retinere poterat. voluntatem testatoris secutus spo
ponderit se daturum. Sed magis est ut non possit successionis ob
tentu. quemadmodum enim si solvisset fidei testatoris suo adimple
re videbatur. et nulla ei repetitio competisset. ita in stipulatione
procedente et fidei testatoris quam agnovit veniendum ei merito ob
Cels. r. Ut mihi donares creditori meo || currit.
delegante me promisisti. factum valet. ille enim suum recepit. Sed
si debitorem meum tibi donationis immodicae causa promittere iussi.
an summoveris donationis immodicae exceptione. necne tracta
bitur. Et quidem meus debitor exceptione te agentem repellere
non potest. quia perinde est quasi exactam a debitore meo summam tibi
donaverim et tu illam ei credideris. Sed ego si quidem pecuniae a debi
tore meo nondum solutae sint. habeo adversus debitorem meum
rescissoriam. immo quod supra legitimum modum tibi promisit.
ita ut in reliquum tantummodo tibi maneat obligatus. Sin
autem pecuniam a debitore meo exegisti. in hoc quod modum legis
excedit. condictionem habeo.
Mod. r. Cum quis donationis causa pecuniam vel quid aliud promi
sit. de mora solutionis pecuniae usuras praestare non debet. summe
enim aequitatis est. Maxime cum in bonae fidei contractibus donationis species non de
Id. r. Modestin. r. Creditorem futuri || putet.
temporis usuras et remittere et minuere pacto posse. nec in ea do
natione. consumma quantitatis aliquid videri incurrere. Mod.
r. Mente captum donare non posse.
Iavol. r. Fideiussori eius qui donationis causa pecuniam supra
modum legis promisit. exceptio dari debet etiam invito reo. ne
si forte reus solvendo non fuerit. pecuniam fideiussor amittat.
Id. r. Si tibi dederim rem ut Titio nomine meo donares et
tu eam tuo nomine ei dederis an factam eius putes. respondit. ¶ Si rem tibi de
derim ut Titio meo nomine donares. eamque tu tuo nomine ei dederis.
quantum ad iuris subtilitatem accipientis facta non est. et tu fur
ti obligaris. Sed benignius est si agam contra eum qui rem accepit.
exceptione doli mali me summoveri.

Pomp. Nuda ratio non facit aliquem debitorem. ut puta
quod donare libero homini voluimus licet referamus in rationes
nostras debere nos. tamen nulla donatio intelligitur.
Pap. r. Aquilius Regulus iuvenis ad Nicostratum rhetorem
ita scripsit. Quoniam et cum patre meo semper fuisti et me eloquentia
et diligentia tua meliorem reddidisti. dono et permitto tibi ha
bitare in illo cenaculo. eoque uti. Defuncto Regulo. controversiam habi
tationis patiebatur Nicostratus. et cum de ea re mecum contu
lisset. dixi posse defendi non meram donationem esse. verum officium
magistri quadam mercede remuneratum Regulum. ideoque non vi
deri donationem sequentis temporis irritam esse. quod si expulsus Nico
stratus veniat ad iudicem. ad exemplum interdicti quod fructuario
proponitur defendendus erit. qui loco possessoris constitutus qui usum cena
Id. r. Hereditatem pater sibi relictam || culi accepit.
filie sue iuris effecte donavit. creditoribus hereditariis filia sa
tisfacere debet. vel si hoc minime faciat. creditores esse patrem
veniant. cogendam eam patrem praeceptis verbis. patrem adversus eos
Id. r. Donari videtur quod nullo iure cogente conceditur. || defendere.
Id. r. Quidam in iure interrogatus nichil sibi debere Titio
iuris heredes. respondit. eum actionem iure amisisse. respondit. ¶ Licet enim non tran
sactionis sed donationis haec verba esse quis accipiat. attamen eum qui in
iure confessus est suam confessionem infirmare non posse. ¶ Dona
tionem quidem partis bonorum proximae cognatae viventis. nullam fuis
se constabat. verum ei qui donavit. ac postea iure praetorio suc
cessit. quoniam adversus bonos mores et ius gentium festinasset. ac
tiones hereditarias in totum denegandas. respondit.
Marc. r. Nam ei ut indigno aufertur hereditas.
Pap. r. Donationes in concubinam collatas non posse revo
cari convenit. nec si matrimonium inter eosdem postea fuerit contrac
tum ad irritum ad irritum recidere quod ante iure valuit.
An autem maritalis honor et affectio pridem praecesserit. personis
comparatis vitae coniunctione considerata perpendendum esse respondit. neque
enim tabulas facere matrimonium. ¶ Species extra dotem a ma
tre filie nomine viro traditas filie nomine viro traditas. filie.
quae praesens fuit donatas et ab eo viro traditas videri. respondit. Nec
matris offensam petitionem habere. vel eas res recte vindicari
quod vir cavisset extra dotem usibus puelle sibi traditas.
cum ea significatione non modus donationis declaratur. non
abusu proprietas separetur. sed peculium a dote puelle distin
guitur. iudicem tamen estimaturum. respondit. ¶ Si mater iure cont
filiam offensa eas revocare velit. verecundiae matris con
gruam bonique viri arbitrio competentem ferre sententiam.
¶ Pater qui filie quam habuit in potestate. mancipia donavit. et pe
culium emancipate non ademit. ex post facto donationem videtur
perfecisse. ¶ Eiusmodi lege deposita mille de archa. ut ea
ipse solus qui deposuit tolleret. aut post mortem domini eius
sponsa. non videri celebratam donationem. respondit. ¶ Perfectam dona
tionem esse non posse. post crimina perduellionis contractum cum heres
quoque teneatur. et si eiusmodi postulatus defunctus decesserit.
Scev. r. Lucius Titius epistolam talem misit. Ille illi
salutem. hospitio illo quamdiu volueris uteris superioribus
dietis omnibus gratuito idque te ex voluntate mea fa
cere. hac epistola notum tibi facio. Quero an heredes eius habita
tionem prohibere possint. respondit. ¶ Secundum ea quae proponentur here
des eius posse mutare voluntatem.
Hermog. r. Quod ex causa donationis stipulanti spopon
derit. solum constituit. actione constitute pecuniae non in solidum
sed in quantum facere potest convenitur. Cum enim ab origine con
stitute pecuniae non videtur potestatem. pariter placuit.
Sed et condemnatus ex causa donationis in actione iudicati non
frustra desiderat in quantum facere potest conveniri. ¶ Ex le
ge donationis cum pecunia Titio numerata ut stati donatori
mutuo detur. non impeditur dominii translatio. ac propterea
hisdem nummis donatori creditis novum dominium in his quaeri
tur. ¶ Mutuis vicibus donare non prohibetur. ¶ Sicut
primus tibi donare vellet et tu donandi secundo voluntatem
habens. primus secundo ex voluntate tua stipulanti promise
rit. perficitur donatio. Et quamvis nichil primus secundo a quo con
venitur donavit. et quidem in solidum. non in id quod facere potest
condempnatur. Idque custoditur et si delegante eo qui donaturus
erat acceptum tulerit. creditori eius donationis promisit. Etenim
hec eum creditori suum negotium gerit.
Paul. r. Si pater emancipati filii nomine donationis
animo pecuniam feneraverit. eamque filius stipulatus est. ipso iure
esse perfectam donationem ambigi non potest. ¶ Si quis aliquem
a latrunculis vel hostibus eripuit. et aliquid pro eo
accipiat ab eo. hec donatio irrevocabilis est. Merces enim

Labeonis existimantis approbanda est, quod contemplatione salutis certo modo existimari non placuit.

Scevola libro . . . Seium, quem manumiserat, epistulam misit in haec verba: Titius Sticho liberto suo salutem. Cum te manumiserim, peculium quoque tuum omne quodcumque habes tam in nominibus quam in rebus moventibus, sive innuntiato mecum tibi concedere, hanc epistulam manu mea scripta notum tibi facio. Eundem libertum in testamento, quod scripsit, heredem scripsit ex semuncia, nec peculium Sticho legavit nec actiones praestari iussit. Quaesitum est, utrum in asse Sticho actio dari debeat contra debitores nominum, quae in peculio habuit, an utrisque heredibus pro hereditariis portionibus. Respondit secundum ea quae proponerentur utrisque heredibus pro hereditariis portionibus competere. Titius fundum Maevio donavit et ante traditionem eundem fundum post dies paucos Seio pignori obligavit et intra dies triginta Maevium in vacuam possessionem eiusdem fundi induxit: quaero, an donatio perfecta sit. Respondit secundum ea quae proponerentur perfectam esse, videri creditoris firmam pignoris obligationem esse. Gaia Seio nomine Labeonis nepotis sui mutuam pecuniam dedit et usuras semper accepit et instrumenta debitorum ad Labeonem recepit, qui et heres ei in universum exstitit: quaero, an donatio perfecta esse videatur. Respondit, cum debitor Labeoni obligatus est, perfectam donationem esse.

DE DONATIONIBUS CAUSA MORTIS

Marcianus libro . . . Mortis causa donatio est, cum quis habere se vult magis quam eum cui donat, magisque eum cui donat quam heredem suum. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo.

Ulpianus libro . . . Iulianus libro septimo decimo digestorum. Tres esse species mortis causa donationum ait: unam, cum quis nullo praesentis periculi metu conterritus, sed sola cogitatione mortalitatis donat. Aliam esse speciem mortis causa donationum ait, cum quis imminente periculo commotus ita donat, ut statim fiat accipientis. Tertium genus esse donationis ait, si quis periculo mortis non sic dat, ut statim faciat accipientis, sed tunc demum, cum mors fuerit insecuta.

Paulus libro . . . Mortis causa donare licet non tantum infirmae valetudinis causa, sed periculi etiam propinquae mortis vel ab hoste vel a praedonibus vel ab hominis potentis crudelitate aut odio aut navigationis ineundae.

Gaius libro . . . Aut per insidiosa loca iturus.

Ulpianus libro . . . Aut aetate confectus.

Ulpianus libro . . . Si aliquis mortis causa donaverit, et pristina fuerit capitis affectus remonetur donatio, ut in perfecta, quamvis ceterae donationes sine suspicione paene factae sint, valeant.

Paulus libro . . . Haec enim omnia istas praecedentes demonstrant.

Iulianus libro . . . Qui pretio accepto hereditatem praetermisit, sive ea substitutum pervectura sit sive ab intestato successurum, mortis causa capere intellegitur: nam quodcumque propter alicuius mortem obvenit, mortis causa capitur. Quam sententiam Iulianus probat, et hoc iure utimur. Nam et quod statuliber condicionis implendae causa capit, vel a legatario mortis causa accipit, et quod pater dedit propter mortem filii vel cognati, mortis causa capi Iulianus scripsit. Et denique et sic posse donari ait, ut si convaluerit, recipiatur.

Paulus libro . . . Omnibus mortis causa capere permittitur, qui scilicet fideicommissa et legata accipere possunt.

Ulpianus libro . . . Si servi mortis causa donavit, et posse substitui condicionem in hunc modum, ut promittat alicui, sive capere non possit, vel sub alia condicione.

Iulianus libro . . . Mortis causa filio suo pater donare recte posset, etiam constante matrimonio filii.

Iulianus libro . . . Si mulier ventris nomine per calumniam, ut in possessionem mitti desideret, pecuniam acceperit forte diu substituto patrocinatur, ut in substitutum aliqua ratione excludat, mortis causa capere Iulianus saepissime scripsit.

Iulianus libro . . . Si alienam rem mortis causa donavero eaque usucapta fuerit, verus eam dominus condicere non potest, sed ego, si convaluero. Marcellus notat: in mortis causa donationibus etiam facti quaestiones sunt. Nam et sic potest donari, ut omnimodo ex ea valetudine donator decesserit, res non reddatur; et ut reddatur, etiam si prior ex ea valetudine donator decesserit, si tamen mutata voluntate restitui sibi voluerit. Sed et sic donari potest, ut non aliter reddatur, quam si prior ille qui accepit decesserit. Sic potest quoque donari mortis causa, ut nullo casu sit eius repetitio, id est ne si convaluerit quidem donator.

Iulianus libro . . . Si mortis causa donatus fuerit servus . . . deceretur, exceptione doli mali . . . Quamvis in pensationem necessariae atque utiles factae sint, fundum vendicantes doli mali exceptione submovebuntur, nisi pretium earum restituant.

Iulianus libro . . . Marcellus notat: cum testamenti relinquendi causa velit adepti sunt filii familias milites liberam facultatem, credi potest eam etiam remissam, quae in donatione mortis causa fieri debet. Paulus notat haec constitutum esse ad exemplum legatorum mortis causa donationes revocatas esse.

Iulianus libro . . . Mortis causa donatio, etiam cum pendeat an convalescere possit, donator revocare potest.

Iulianus libro . . . Et si debitor consilium creditorum fraudandorum non habuisset, avelli res mortis causa ab eo donata debet. Nam cum legata ex testamento eius, qui solvendo non fuit, omnimodo inutilia sint, possunt videri etiam donationes mortis causa factae rescindi debere, quia legatorum instar obtinent.

Iulianus libro . . . Mortis causa capimus non tunc solum, cum quis suae mortis causa nobis donat, sed et si propter alterius mortem id faciat, veluti si quis pro filio vel fratre suo moriente donet Maevio ea condicione, ut, si convaluerit alter eorum, reddatur sibi res, si decesserit, maneat apud Maevium. Si donaturus mihi mortis causa debitorem tuum creditori meo delegaveris, omnimodo capere videor tantam pecuniam, quanta a creditore meo liberatus fuero. Quod si ab eodem ego stipulatus fuero, eatenus capere existimandus ero, quatenus debitor solvendo fuerit. Nam et si convaluisset creditor, idemque donator, condictione aut in factum actione debitoris obligationem, non tamen recipere. Titia chirographa debitorum suorum Septicio et Maevio donatura illis agente dedit et rogavit eam, ut, si decessisset, illis daret, si convaluisset, sibi redderet. Morte secuta Maevia Titiae filia heres exstitit. Agentia autem, ut rogata erat, chirographa Septicio et Maevio supra scriptis dedit. Quaeritur, si Maevia heres summam, quae debebatur ex chirographis supra scriptis, cum sit heres, petat, vel ipsa chirographa, an exceptione excludi possit. Respondit, Maeviam vel pacti conventi vel doli mali exceptione summoveri posse. Qui hominem nostro nomine vel alii obligatum mortis causa acceperit, tantum accepisse intellegendus est, quanti is homo venire potuisset. Idemque in fundo obligato observari potest, ut pretium eius . . .

Iulianus libro . . . Si filio familias res mortis causa fuerit donata et convaluisset donator, actionem de peculio cum patre habet. At si pater familias, cum mortis causa donationem accepisset, in adoptionem sese dedit, res ipsa a donatore repetitur. Nec huic similis est is, qui quam mortis causa acceperat, alii porro dederit: nam donator huic non rem, sed pretium eius condicet.

Iulianus libro . . . Ei, qui non amplius quam centum capere potest, legatum est, si fidus decem dederit heredi: non totam summam is dare debet, ut pro fidei heres, sed pro dimidia parte, qua legatum consequitur.

Iulianus libro . . . Eum quoque, qui ut adiret hereditatem, pecuniam accepisset, pluribus, quibus partitur quoque est, tenuerit mortis causa eum capere.

Africanus libro . . . In mortis causa donationibus non tempus donationis, sed mortis intuendum est, an quis capere possit.

Iulianus libro . . . Si filio familias mortis causa donatum sit et convaluit donator, evenerit filius et patri vivat, quaesitum est, quid iuris sit. Respondit, contra filium condictionem competere. Sed non ipsi potius filio, quia patri donaturus dederit. Alioquin si quis ministerio eius pater usus sit, ipsius patris mortem spectandam esse. Idemque iuris fore et si de peculio . . .

Iulianus libro . . . Quod debitori acceptum factum esset mortis causa, si convaluisset donator, etiam tempore liberato ei potest condici. Namque acceptilatione interveniente abitum est a iure pristinae obligationis, eaque in hunc condictionem transfusam.

Marcellus libro . . . Tam is, qui testamentum facit, quam qui non facit, mortis causa donare potest. Filius familias, qui non potest facere testamentum nec voluntate patris, tamen mortis causa donare, patre permittente, potest.

Iulianus libro . . . Si hi qui invicem sibi mortis causa donaverunt, pariter decesserunt, neutrius heres repetet, quia neuter alteri supervixit. Idem iuris est, si pariter maritus et uxor sibi donaverint.

Iulianus libro . . . Ubi ita donatur mortis causa, ut nullo casu revertatur, causa donandi magis est quam mortis causa donatio, et ideo perinde haberi debet atque alia quaevis inter vivos donatio. Ideoque inter viros et uxores non valet, et ideo nec Falcidia locum habet, quasi in mortis causa donatione.

Marcellus libro . . . Avunculo suo debitori mortis causa donaturus, quod debebat, ita scripsit: tabulae vel chirographum, ubicumque sint, inanes sunt, neque eum solvere debere. Quaero, an heres eius si pecuniam ab avunculo defuncti petat, exceptione doli mali tueri se possit. Marcellus respondit posse, nimirum enim esse voluntatem defuncti, ne heres peteret ab eo.

Paulus libro . . . Si mortis causa res donata est et convaluit qui donavit, videndum, an habeat in rem actionem. Et si quidem quis sic donavit, ut si mors contigisset, tunc haberet cui donatum est, sine dubio donator poterit rem vindicare: mortuo eo tunc is cui donatum est. Si vero sic, ut iam nunc haberet, redderet, si convaluisset vel de proelio vel peregre rediisset, potest defendi in rem competere donatori actionem, si quid eorum contigisset. Interim autem ei cui donatum est. Sed et si morte praeventus sit is cui donatum est, adhuc quis dubitet . . .

Iulianus libro . . . Qui mortis causa donavit, ipse ex paenitentia condictionem vel utilem in rem actionem habet.

Ulp. l. r. Mortis causa capitur cum propter mortem alicuius capiendi occasio obvenit, exceptis his capiendi figuris que proprio nomine appellantur. Certe enim et qui hereditario aut legati aut fideicommissi iure capit ex morte alterius nanciscitur capiendi occasionem, sed quia proprio nomine hee species capiendi appellantur, ideo ab hac diffinitione separantur. Iuliano placet licet solvendo non sit debitor cui accepto latum sit, videri eum mortis causa donatum. Sive donatio causa aut capit, velut pecuniam quam statu liber aut legatarius alieni conditionis implende gratia numeravit, sive extraneus sit qui accipiat sive heres. Eodem modo est pecunia quam quis ut hereditatem adeat vel non adeat, quive ut accipit pecuniam ut hereditatem non adeat vel ut legatum... Sed et dos quam quis a morte mulieris amittit... capitur, cum mortis causa ... cui generi dotes receptitie ... nuntiatur. Rursus id quod mortis causa donatur aut in periculo mortis datur aut cogitatione mortalitatis, quod nos quoque morituros intelligimus. Si mortis causa vivens tuus debitor mihi aut creditori meo expromiserit, quod vivere et contrahere... Sive debitor solvendo non sit, cautum... Si ego stipulatus fuero tantam pecuniam, videri me accepisse in quantum debitor solvendo fuisset. Nam si eo valuisset in quo donatio obligatione dum teneretur debitoris recipi deberet. Si vero creditor meus stipulatus fuerit, tanti me videri pecuniam recepisse in quantum a creditore meo liberatus essem. Per acceptilationem quoque genus debitorum liberatur tota pecunia ea qua liberatus est.

Ulp. l. r. Non videtur perfecta donatio accepisse videtur mortis causa facta ante quam mors insequatur.

Paul. l. r. Qui aliena res mortis causa tradita usucepit, non ab eo videtur accepisse cuius res fuisset, sed ab eo qui occasionem usucapionis prestitisset.

Marc. l. r. Mortis causa donatio fit etiam cum in annos singulos quo adiuvetur, scilicet ut post mortem promissoris incipiat exactio.

Paul. l. r. Senatus censuit placere mortis causa donationes factas in eos quos lex prohibet capere, eadem causa haberi qua essent ea que testamento his legata essent quibus per legem capere non liceret. Ex hoc senatus consulto multe et varie questiones agitantur, de quibus pauca referamus. Donatio dicta est a dono quasi dono datum. Mortis causa ... morti[s causa] donatio longe differt ab illa vera et absoluta donatione, que ita proficiscitur ut nullo casu revocetur. Et ibi quis donat, illum potius quam se habere mavult. At is qui mortis causa donat se cogitat, quod amore vite recepisse potius quam dedisse mavult. Et hoc est quod vulgo dicitur: se potius habere vult quam eum cui donat, illum deinde potius quam heredem suum. Ergo qui mortis causa donat, qua parte se cogitat negotium gerit, scilicet ut cum convaluerit reddatur sibi. Nec dubitaverunt Cassiani quin condictione repeti possit, quasi re non secuta, propter hanc rationem quod ea que dantur aut ita dantur ut aliquid facias aut ut ego aliquid faciam, aut ut Lucius Titius, aut ut aliquid obtingat, et in istis condictio sequitur. Mortis causa donatio fit multis modis: alias extra suspicionem ullius periculi a sano et bona valitudine posito et cui ex humana sorte mortis cogitatio est; alias ex metu mortis, aut ex presenti periculo aut ex futuro. Si quidem terra marique tam in pace quam in bello, tam domi quam militie, multis generibus mortis periculum metui potest. Nam et sic potest donari ut omnimodo ex ea valitudine donatore mortuo res non reddatur; etiam si prior ex ea valitudine decesserit, sed tamen voluntate mutata restitui sibi voluerit. Et sic donari potest ut non aliter reddatur quam si prior ille qui accepit decesserit. Sic quoque potest donari mortis causa ut nullo casu sit repetitio, id est nec si convaluerit quidem donator. Si quis servi tantum per donationem mortis causa convenit dicendum est nullam societatem esse. Si duobus debitoribus mortis causa donaturus creditor unum accepto tulit, e duobus alienum eligat post utrum eorum condicat. Si quis mortis causa in annos singulos pecuniam stipulatus est, non est similis ei cui in annos singulos legata est, nam licet multa essent legata, stipulatio tamen una est, et conditio eius cum expromissum est semel impletur.

Ulp. l. r. Quod conditionis implende causa ... tur dari et ... datur, licet non ex bonis morientis proficiscatur, capere tamen sumpsisse videtur. Non potest enim certum modum ad capiendum lex excedere. Certe quod statu liber implende conditionis causa datur in dubitatum modo legati continendo computatur. Sed tamen si mortis tempore peculio id habuit. Certum si post mortem, vel si etiam alius pro eo dederit, qua non fuit ex his bonis que mortis tempore testator habuit, in eadem erit causa in qua sunt que a legatariis dantur.

Idem. Illud generaliter meminisse oportebit, donationes mortis causa factas legatis esse comparatas. Quodcumque igitur in legatis iuris est, id in mortis causa donationibus erit accipiendum.

Iul. l. r. Si quis servum sibi mortis causa donatum vindicavit, tamen eum unum donationis tempore stipulatum conditionem donator habebit, et si condicere maluisset, aliquid etiam et eius donatoris elegerit. Aliquem etiam ipsum servum restituere compellitur.

Marcell. l. r. Inter mortis causa donationes et omnia que mortis causa quis capit, est enim rerum differentia. Nam mortis causa donat qui presens presenti dat. Mortis causa capi intelligitur et quod non cadit in speciem donationis, velut cum testator servo suo quis papyrum ... liberum et heredem esse iusserit. Si ... dederit, michi mortis causa si videbitur ... ut si statu liber a suo decem mortis causa accepisse me conveniet. Et accidit id quasi heres instituetur, si mihi dederit, nam ut accipiendo ab eo quasi heres instituetur, conditionis expleret eius causa mortis causa capio.

Paul. l. r. Si pater mortis causa filio familias donatus est, cum manumisit tenetur conditione in pretium servi. Quod sit id post sed sibi condici si convaluerit donator.

Pap. l. r. Si in mortis causa inter virum et uxorem donatio facta sit, morte secuta reducitur ad id tempus donatio quo interposita fuisset.

Ulp. l. r. Quod statu liber vim exheredi se repulso dedit, et quod accepit, in Falcidie ratione venit ... ex hereditatis petitionem ... et ex Trebelliano restituitur. Ex peculio autem videtur dari. Quod statu liber donatum accepit ... et quod ab alio nomine ipsius eo presente datur, perinde est ut a bisso datum intelligatur.

Ulp. l. r. Si etiam cum domini suis traditionibus fecissent mortis causa donationem causa cessit, ut sibi recipit convenit, ut si cum ante ipsam vita decesserit, propter ea ad eam redeunt. Si post ea superstitibus liberis Titii mortua fuisset, tunc ad eos tota perveniret. Igitur si singulas res h... vivi Titii nec dicere deberet, non mittitur, propterea exceptio. Bona fide autem vindicatio ... obstitit, querebatur an mulier permittere deberet. Scelera cum non teneretur filius Titii restitutam. Infirmabat existimatio non existimationis donationis, quam non dum in ipsam filiorum nomine accepisset. Si nunquam in hospitia cautione prior donatio, quod dominio translato prius perfecta est, propter legem Cinciam donatum permittitur, deinde secunda permittitur. Utrum ergo certe condicionis donatio fuit, an eadem mortis causa simul ac Titium habet. Si denegari non potest mortis eam fecisse videri. Sequitur ergo ut soluta priore donatione, quin secunda ratio superstes fuisset, sequi ex ea videtur. Mulier denique postea die facta liberis Titii sic eum eadem filiis mulier accepit ad contributionem propter Falcidiam exceptionem sua tenebitur. Cum pater in extremis vite constitutus emancipato filio quedam sine ulla conditione redditum donasset, actis fratres coheredes eius donationibus donationem Falcidie ad ... vellent vel anticipatum in mortis causa donatione. Hoc enim a dalia constitutionem presentie, qua si lege certa tenentur a morte in secunda donationis auferuntur, spectemus et perpetua, et quam aut quasi absolute donaretur, non tamen mortis causa quia moveretur donatione donationis quando.

Nerat. l. r. Fulcinius inter virum et uxorem mortis causa donationem ita fieri putabat si donator vicissim mortis metu habet. Neratius sufficere estimationem donantis hanc esse ut mortuum reputet, quanquam nec ne successerit, non querendum est quod magis intuendum est.

Paul. l. r. Si servo mortis causa donatum sit, videamus cuius mors inspici debeat, utrum domini an ipsius servi. Si magis eius inspicitur est, cui donatum esse. Si tamen post mortem eius, antequam tabulas testamenti manumissus, hec donatio sequitur. Digestorum seu pandectarum explicit liber xxxix. Incipit

Liber xl. De manumissionibus. Rubrica.

Placet eum qui kal. ianuariis natus est, post horam sextam noctis pridie kal. quasi annum vicesimum complevisse, posse manumittere. Non enim maiori xx. annis permittitur manumittere. Sed minori manumittere vetatur, ut minor non est. Quod ex suprema agit ... tamen ... implevit.

Idem. l. r. Si heredes debitante ... filium ... a legatario servum legatum manumiserint, mox legatarius repudiaverit, manumissum liberum fore placuit.

Paul. l. r. Servus pignori datus, si debitor sit locuples, manumitti non potest.

Ulp. l. r. Si quis suis nummis emitur, epistola divorum fratrum ad Urbium Maximum in eam conditionem redigitur, ut libertatem adipiscatur. Et primo quidem nummis suis non patitur videtur emptus dici, cum suos nummos servus habere non ...

posse. Verum convenientibus edictis redemptum esse suis nummis eum et receptum, cum non nummis eius qui eum redemit comparetur.

Proinde sive ex peculio quod ad venditorem non pertinet, sive adventitio lucro, sive etiam amici beneficio vel liberalitate, vel pro gratia eo vel promittente vel se delegante vel in se recipiente debitum receptus sit, creditum est suis nummis eum redemptum esse. Satis enim est quod is qui emptioni suum nomen accommodavit nichil de suo impendit. Si ab ignoto emptus sit, postea autem pretium suum obtulit, dicendum erit eum non esse audiendum. Ab initio enim hoc agi debet, ut imaginaria fieret emptio, et per fidem contractus inter emptorem et servum agatur. Sive igitur non hoc ab initio esset actum, ut suis nummis redimeretur, sive hoc actum nummos servus non dederit, cessabit libertas. Unde quaeri poterit: si cum hoc ab initio esset actum, emptor festinavit et pretium numeravit, an postea ei satisfacto servus constitutione uti possit. Et puto posse. Pro inde si ei nummos praerogavit emptor, cum ei paravit, posse ad libertatem perveniri. Sive autem ex primatibus in contractu, veluti in emptione, hoc manumittatur, sive cum exprimatur. Verius est libertatem competere. Ergo et si forte quis sic servum comparavit suis nummis, ne eum manumittat, benigna est optimo dictum huic ad libertatem perveniri. Cum ei nomine emptionis imaginarius iste emptor sibi accommodet, et pretium nichil ei absit. Nichil autem interest a quo quis suis nummis ematur, a fisco vel civitate vel a privato, et cuius sexus qui sit servus is qui emit. Sed et si minor sit XX annis qui vendidit, intervenit constitutio. Nec comparatur quae aetas spectatur. Nam et si pupillus emat, aequum est cum fidem implere, cum sine damno eius hoc sit futurum. Sed et si servus est, nullius sane servi non intervenit constitutio. Hoc quod ad libertatem in totum perduci non possit, ut puta si exportandus est, vel hac lege venierit vel testamento hanc condicionem accepit, ne umquam manumitteretur. Suis autem nummis redemptus. Et si totum pretium non numeravit, ex operis tamen ipsius accesserit aliquid, ut repleri pretium possit, vel si quid suo merito adquisierit, dicendum est libertatem competere. Quod si partem suis nummis redimeret, cuius partem servi haberet, ad constitutionem non pertinebit, non magis quam qui eius proprietatem habet usumfructum redemisset. Sed qui eum fructuarius esset, proprietatem redemit, in ea condicione est, ut ad constitutionem pertineat. Sed et si duo servum redemerint, alter propriis nummis, alter nummis servi, dicendum erit constitutionem cessare, nisi forte is qui propriis nummis redemerit manumittere fuit paratus. Sed et si pretium quis redemerit partialiter, ex causa lucrativa accesserit, dicendum est constitutionem locum habere.

Mar. l. Si quis dicat se suis nummis emptum, potest consistere cum domino suo, cuius in fidem confugit, et queri quod ab eo non manumittatur. Romae quidem apud praefectum urbis, in provinciis vero apud praesides ex sacris constitutionibus divorum fratrum... Sub ea tamen denuntiatione, ut is servus qui hoc intentaverit nec impleverit, in opus metalli detur, nisi forte dominus reddi eum sibi maluerit, utique non maiore poena in eum constituturus. Sed et si rationibus redditis liber esse iussus fuit, arbiter inter servum et dominum ... hoc dem datur de rationibus excutiendis.

Alphenus Var. l. Servus pecuniam ob libertatem acceperat et eam domino dederat. Dominus priusquam eum manumitteret mortuus erat, testamentoque liberum esse iusserat et ei peculium suum legaverat. Consulebatur pecuniam quam domino dedisset ob libertatem, an eam heredes patrono reddere deberent necne. Respondit: si eam pecuniam dominus, posteaquam accepisset, in sue pecuniae rationem habuisset, statim desisse eius peculii esse. Sed si interea, dum eum manumitteret, acceptum servo rettulisset, videri peculii esse, et debere heredes eam pecuniam manumisso reddere.

Ip. l. Duo filii fa. peculiares servos separatim uterque habebat. Ex his alter servum suum peculiarem, vivo patre, manumisit. Pater utrique testamento peculium praelegaverat. Quaerebatur servus iste utriusque an alterius, an eius a quo manumissus esset libertus esset. Respondit: Si prius testamentum pater fecisset, quam filius eum liberum esse iussisset, unius esse libertum, ideo quod eum quoque in peculio legasse videretur. Sed si postea testamentum pater fecisset, non videri eum mente eius fuisse, ut eum qui manumissus erat legaret, cuique servus, quem praelegatus non esset, mortuo patre alterius servum fuisse.

Mar. l. Qui poenae servi efficiuntur, indubitate manumitti non possunt, quia ipsi servi sunt. Sed nec certi capitalium criminum manumittere possunt servos suos, ut et senatus censuit. Divus quoque Pius Calpurnio rescripsit libertatem ab eo qui ex Cornelia lege damnatus esset, vel eum futurum prospiceret ut damnaretur, servis datas libertates non competere. Sed nec quidem illos ad iustam libertatem perveniri divus Adrianus rescripsit, qui eo

manumissi sunt, ut crimini subtraherentur.

Paul. l. Servus hac lege venditus ne manumitteretur, vel testamento prohibitus manumitti, vel a praefecto vel a praeside prohibitus ob aliquod delictum manumitti, ad libertatem perduci non potest.

Ip. l. Quamvis debitor fiscalis, cum meretricem ancillam, antequam nos meretricis emerat hac lege ut manumitteretur, eique manumiserit, procurator cum bona debitoris non sufficientia quaereret, cum emerit, statum quaestionem faciebat, placuit non esse fiscali lege, quod omnia bona debitoris iure pignoris tenentur, quia ea lege empta est. Et si non manumittitur, ex constitutione divi Marci ad libertatem

Ip. l. Servum qui sub condicione legatus est, in‖ pendenti heres manumittendo liberum non facit.

Ip. l. Lege Fufia prohibetur servus qui plagium commisit, post poenam intulit, intra X annos manumitti. In hoc tamen non testi fieri tempus sed mortis intuebitur.

Pos. l. Servus furiosi ab agnato curatore manumitti non potest, quia in administratione patrimonii manumissio non est. Sed si ut ex fideicommissi causa debetur libertas, furiosus dubitationis tollendae causa ab agnato tradendus servum, ut ab eo cui traditus esset servus manumittatur, decreverunt.

Paul. l. Apud eum cui par imperium est manumittere non possumus. Sed praetor apud proconsulem manumittere potest. Imperator cum servum manumittit, non vindictam imponit. Sed cum voluit, fit liber is qui manumittitur ex lege Augusti.

Mar. l. Mortis causa servum manumitti posse non est dubitandum. Quod non ita intellegendum est, ut ita liber esse videatur, ut si convaluit dominus, non fiat liber. Sed quemadmodum servi vindicta cum liberi [fie]rent absolute, scilicet quia moriturum se putet, mors eius expectabitur. Sic et in hac specie in extremum tempus manumissoris vitae confertur libertas durante scilicet propter mortis causa tacitam condicionem voluntate manumissoris. Quemadmodum cum res ita traditur, ut mortis causa fieret accipientis, quia ita demum alienatur, si donatoris eadem permanserit voluntate.

Ip. l. Si consentiente patre filius minor annis XX servum eius manumisit, patris faciet libertum, et valet causae probatio ob patris consensum, et valet manumissio.

Ip. l. Servi quos filius fa. in castris quaesivit, non in bonis patris fa. computabitur. Nec enim pater talis filii servos manum

Gai. l. Cum quo venerit venditor, prius ‖ tertio potest, eorumque promiserit manumittere possunt.

Paul. l. Si quis ab alio nummos accepit, ut servum suum manumitteret, etiam ab invito libertas extorqueri potest, licet plerique pecunia ei numerata sit. Maxime si frater vel pater naturalis pecuniam dederit. Videbitur enim similis ei qui suis nummis redemptus est.

Ip. l. Quamvis minor XX annis, qui servum donatum manumittendi gratia accepit, ex causa hac donati probat, post divi Marci litteras ad Aufidium Victorinum missas, etenim si non manumiserit, ad libertatem servus perveniet. Non enim id in fideicommissaria libertate iuris est, cum etiam minor debere probare, nam libertas nisi ita manumisso non competit. Puella ea lege vendita ut post annum ab emptore manumitteretur. Quod si non manumissa convenit, ut manumitteretur aut X aureos emptor daret, non fuerat fide nichilominus ex sententia constitutionis liberam fieri. Respondit. Quoniam manus iniectio plerumque auxilii ferendi causa intervenit, itaque nec poena petetur cum emolumentum legis voluntatem venditoris secutum sit. Tempore alienationis convenit ut intra libertatis causa traditus. Post V annum impletum manumitteretur, ut interea mercedem interim menstruam praestet, condicionem libertatis mercede non facit. Sed obsequio temporarie servitutis modum praestitum esse. Respondit... Neque enim in omnibus libertatis causa servum tradimus comparari statui liberorum.

Ip. l. Servum dotalem vir qui solvendo est constante matrimonio manumittere potest. Si autem solvendo non est, licet alios creditores non habeat, liberatis servi impedietur, ut constante matrimonio deberet eos intelligamus.

Ip. l. Nepos ex filio voluntate avi aut filii ex voluntate patris post manumittere. Sed manumissus patris vel avi libertus est.

Ip. l. Gaius Seius Pamphilam hac lege emit, ut intra annum manumitteretur. Deinde intra annum servus furiosus praevitiatus est. Quaero an lege venditionis finito anno Pamphila libertatem consecuta sit. Paul. respondit... Cum ea condicione ancillam emptam dicitur acquisitam, cum qua condicione venisse proponitur.

Herm. Lege Iulia et Papia Petronia, si dissidentes pares iudicum sententiae exstiterint, pro libertate pronuntiari iussum est. Sed et si testes non disparis numeri tamen pro libertate, quam et libertatem dixerint, tamen pro libertate pronuntiandum esse saepe constitutum est.

Gai. l. Iuris non est effectum, ut in fratribus quoque competat libertas.

Sab. l. Servum furiosum omni genere manumissum ad liber

tatem poni posse. Labeo putat. De manumissis vindicta. Rubrica.

Pomponius libro I. Apud pretorem eundemque tutorem posse manumittere pupillum ipso auctore constat.

Ulpianus libro I. Si minor sit annis xx. fluctuari. an consentire libertati possit tamen probato consentiendo posse ad libertatem perveniret.

Idem libro I. Si heres servum legatum manumittat. mox repudiet legatarius. retro competit libertas. . . Itaque et si duobus pure servus legetur. et post alterius manumissionem alter repudiaverit. nam et hic retro libertas competit.

Iulianus libro I. Si pater filio permiserit servum manumittere. et interim decesserit intestato. deinde filius ignorans patrem suum mortuum libertatem imposuerit. libertas servo favore libertatis contingit. cum non appareat mutata esse domini voluntas. Sin autem ignorante filio vetuisset pater per nuntium. et antequam filius certior fieret. servum manumisisset. liber non fit. nam ut filio manumittente servus ad libertatem perveniat. durare oportet patris voluntatem. nam si mutata voluntas fuerit. non erit verum volente patre filium manumisisse. Quotiens manumittit servum dominus. quamvis existimet alienum esse eum. nichilominus verum est volente domino servum manumissum. et ideo liber erit. et e contrario si Stichus non putaret manumittentis esse. nichilominus libertatem contingere. . Plus enim est quod in re est quam quod in existimatione. et utroque casu verum est Stichum volente domino manumissum esse. . . Idemque iuris est et si dominus et servus in eo errore essent. ut neque ille se dominum. nec hic servum eius se esse putaret. Minor xx. annis dominus. nec eciam quidem servum sine consilio recte manumittit. Paulus notat. Sed si pignori obligatum sibi minor xx. annis manumitti paciatur. recte manumittitur. quia non tam manumittere quam non impedire manumittentem intelligitur.

Iulianus libro I. An apud se manumittere possit is qui consilium prebet. sepe quesitum est. ego quidem meminí Iavolenum preceptorem meum. in Africa et Siria servos suos manumisisse. cum consilium preberet. et exemplum eius secuturus et in pretura et in consulatu meo quosdam ex servis meis vindicta liberavi. et quibusdam pretoribus consulentibus me idem suasi.

Idem. Servus communis. qui a minoribus xx. annis dominis possideatur apud consilium manumitti. quamvis unus ex sociis causam approbaverit. dubium non est.

Gaius libro I. Non est omnino necesse pro tribunali manumittere. itaque plerumque in transitu servi manumitti solent. cum aut lavandi aut gestandi aut ludorum gratia prodierit pretor aut proconsul legatusve Cesaris.

Ulpianus libro I. Ego cum in villa cum pretore fuissem. passus sum apud eum manumitti. et si lictoris presentia non esset.

Marcellus. Iusta causa manumissionis est. si periculo vite infamie ve dominum servus liberavit. Sciendum est qualiscumque causa probata sit recepta. libertatem tribui oportere. nam divus Pius rescripsit. causas probatas non esse penitendum. prohibendum quoque est ne quis alienum servum possit quasi manumittere. nam cause probationis contradicendum est. non causa iam probata retractanda est.

Idem libro I. Surdi vel muti patris filius iussu eius manumittere potest. Furiosi vero filius non poterit manumittere.

Ulpianus libro I. Si minor annis xx. manumittat. huiusmodi solent esse manumissionis cause pater. filius filiave. frater soror ve naturalis sit.

Idem libro I. Quibus sanguine eum contingit. habetur enim ratio cognationis.

Idem libro I. Si collactaneus. si educator. si pedagogus ipsius. si nutrix. vel filius filiave cuius eorum. vel alumpnus. vel capsarius. id est qui portat libros. vel si in hoc manumittatur. ut procurator sit. dummodo non minor annis x. et vii. sit. Preterea et illud exigitur. ut non utique servum unum habeat. qui manumittitur. Item si matrimonii causa virgo vel mulier manumittatur. ex eo prius iure iurando. ut intra vi. menses. uxorem eam duci oporteat. ita enim senatus censuit.

Marcellus libro I. Alumpnos magis mulieribus conveniens est manumittere. sed et viris receptum est. satisque est permitti eum manumitti in quo nutriendo propensiorem animum fecerit. Sunt qui putant etiam feminas posse matrimonii causa manumittere. sed ita. si forte conservus suus in hoc ei legatus est. Etiam spado velit. mihi causa manumittere potest. non idem est in castrato.

Paulus libro I. Etiam conditionis implende causa minori xx. annis manumittere permittendum est. veluti si quis ita heres institutus sit. si servum ad libertatem perduxerit. Ex preterito tempore plures cause esse possunt. veluti quod dominum in prelio adiuvaverit. quod contra latrones tutatus sit. quod eum sanaverit. quod insidias detexerit. et longum est. si exequi voluimus. quia multa merita incidere possunt. quibus honestum sit libertate cum decreto prestare. quas extimare debebit is apud quem de causa agatur. Plures in vindicta

parte manumitti possunt. et sufficit presentia servorum. ut vel plures possint manumitti. Absens quoque causam probare per procuratorem potest. Sed non matrimonii causa manumittentem recipi causam non debet. Qui in Italia vel in alia provincia domicilium habet. apud alium provincie presidem consilio adhibito manumittere poterit.

Ulpianus libro I. Illud in causis probandis meminisse iudices oportet. ut non ex luxuria. sed ex affectu descendentes causas approbent. non enim delitiis. sed iustis affectionibus dedisse iustam libertatem legem Eliam Sentiam credendum est. Si quis minor xx. annis. hac lege servum tradiderit. ut precio accepto conditionis causa eum liberum faciat. potest ille causam manumissionis sibi probare. hoc ipsum allegans legem datam per quam ad libertatem ergo hic debet ostendere hoc ipsum inter ipsos actum. ut precio vel ex lege donationis vel ex affectu etiam eius qui dederit res extimetur.

Paulus libro I. Apud proconsulem postquam urbem egressus est. vindicta manumittere possumus. Sed apud legatum eius manumittere non possumus. ex quo provinciam ingressus est.

Idem libro I. Apud filium familias magistratum eius pater manumittere potest. etiam si ipse filius familias manumittere non potest. Apud collegam suum pretor manumittere potest. Filius quoque voluntate patris apud patrem manumittere poterit.

Celsus libro I. Si minor annis xx. apud consilium matrimonii causa pregnantem manumiserit. eaque interim pepererit. in pendenti erit servus. an liber sit. quem ea pepererit.

Ulpianus libro I. Si rogatus sit minor xx. annis servum manumittere pro fideicommisso. inveniendum erit decreto ei permitti. nisi proprium servum rogatus sit manumittere. hic enim consideranda erit quantitas emolumenti quia ad eum pervenit ex iudicio eius qui rogaverit eum precio eorum quos rogatus est manumittere. Sed et si hac lege servus fuerit donatus ut manumittatur. permittendum est manumittere. nec constitutio divi Marci super veniens. cum causam consulis diminuat. Matrimonii causa. Si quis manumittere velit. et sit qui non indigne huiusmodi conditionis uxorem sortitus sit. erit ei concedendum. Mulieri quoque volenti suum filium naturalem. vel quem ex supradictis manumittere permittendum est. Marcellus scribit. Consul apud se potest manumittere. etiam si eveniret ut minor xx. annis sit.

Idem libro I. Apud prefectum Egipti possum servum manumittere. ex constitutione divi Augusti.

Paulus libro I. Pater ex provincia. ad filium sciens Rome agentem epistulam fecit. qua permisit ei quem vellet ex servis suis quos in ministerio secum habebat vindicta liberaret. post quam filius Stichum manumisit apud pretorem. quero an fecerit liberum. respondi. quare non hoc concessum credamus patri ut remittere posset filio ex his quos in ministerio haberet manumittere. solam enim electionem filio concessit. ceterum ipse manumittit.

Hermogenianus libro I. Manumissio per lictores hodie domino tacente expediri solet. et verba sollempnia licet non dicantur. ut dicta

Paulus libro I. Pupillus qui infans non est. apud consilium recte manumittit. Paulus scribit. tutore auctore. ita tamen ut peculium non sequatur eum.

Paulus libro I. Si tutoris habendi gratia pupillus manumittat. probandam esse causam Offilius ait. Nerva filius contra sentit. quod verius est. namque per absurdum est in eligendo tutore. firmum videri esse iudicium pupilli. cuius in omnibus rebus ut infirmum iudicium tutore auctore regitur. De manumissionibus que servis ad universitatem pertinentibus imponuntur.

Ulpianus libro I. Divus Marcus omnibus collegiis quibus coeundi ius est. manumittendi potestatem dedit.

Idem libro I. Quare hi quoque legitimam hereditatem vindicabunt.

Paulus libro I. Servus civitatis iure manumissus non liberi. non adeptum peculium retinet. ideoque debitor solvendo ei liberabitur. De manumissis testamento. Rubrica.

Ulpianus libro I. Quamvis prius datur servo libertas. placet eam favore valere. ex quo pervenit ad libertatem.

Idem libro I. Si quis ita heredem instituerit. Titius heres esto. si Titius heres non erit. Stichus heres esto. Stichus liber esto. non esse Stichum liberum. Aristo accidente hereditate existimat. mihi videtur posse dici liberum fore. qui non utique alio gradu accepit libertatem. Sed dupliciter quo iure utimur.

Pomponius libro I. Nec militi minori xx. annis permittitur posse testamento suo servum manumittere.

Idem libro I. Si quis ita scripserit. Stichus liber esto. eique heres meus x. dato. nulla dubitatio est. quin debeatur. etiam si eum pater familias vivus manumiserit. Sed et si sic. Stichus liber esto sive statim sive post tempus. eique cum liber erit. heres meus x. dato. idem dicendum est. Illud constat si libertate data sic fuerit legatum. eique quem vindicta liberavero. heres meus x. dato. licet

continua subtilitate separatum est legatum a fideicommisso. at tamen humanitatis intuitu valebit legatum, si minus eum manumiserit.

Id. l. In libertatibus levissima scriptura spectanda est, ut si pluries sit, quae manumissio facilior sit, ea levissima intelligatur. Contra in fideicommissariis libertatibus novissima scriptura spectatur.

Ulp. l. Si fructuarium dominus proprietatis heredem scripserit, et eo sub conditione libertas sit data, quamvis interim sit heredis, conditione fideicommissi si extiterit conditio, perveniet ad libertatem.

Id. l. Heres meus, cum liberis sic data est: "si mihi nullus filius erit cum moriar, Stichus liber esto," in pendenti libertatem postumo filio nato. Sed dum speratur nasci utrum in futurum tempus an vero decimum annum extenso, tunc demum vero liberum fieri, si nullo filio nato. quod magis arbitror probandum esse.

Pomp. l. Si ita sit scriptum: "Stichus si diligenter rationem tractasse videbitur, liber esto," diligentia consideranda est, quae domino non quae servo erit utilis. et ut ita bone fidei et reliquis quoque.

Ulp. l. Si quis ita legatus sit ut ma- … reddidisset manumittatur, et si manumissus non fuit, liber esse iussus est, ei quod legetur et libertatem competere et legatum deberi, saepe rescriptum est. Quod constitutum est, videtur in testamento ad libertatem perducti, non posse manumitti. hoc ad eos pertinere puto qui testatoris fuerunt vel heredis; servo enim alieno id irrogari non potest.

Paul. l. Si peculium praelegatum est, et vicarius liber esse iussus sit, liberum eum esse constat. multum enim interest inter genus et speciem; contrarium enim tegere placet, quod est in peculio legato et vicario manumisso. Si filius legatus liber esse iussus est, liber est. Sed si prius liber esse iussus, postea legatus sit, si quidem evidens voluntas sit testatoris, quod ademerit libertatem, cum placeat hodie etiam libertatem adimi posse, et legato eum cedere puto. Quod si in obscuro sit, tunc favorabilius respondetur eum liberum fore.

Pomp. l. Si legatario suo fideicommissaria libertas relicta est, vel heredi vel legatario, cum cogitur manumittere. Si Stichus et Pamphylus decem dederint, liberi sunto; potest alter quinque dando liber esse, quamvis alter non dederit. Cum testamento servus liber esse iussus est, vel uno ex pluribus heredibus institutis adeunte hereditatem statim liber est.

Ulp. l. Si quis libertatem sub iurisiurandi conditione reliquerit, edicto praetoris locus non erit. et iurisiurandi conditio remittitur, et merito; nam si quis remiserit conditionem libertatis, ipsam libertatem impedit. Dum contra peti aliter non possit, quam si parentum fuerit conditioni. Proinde si quis legatum cum libertate legatum acceperit, non aliter legatum habebit, nisi conditioni iurisiurandi paruerit. ~~Sed si pure libertatem acceperit, legatum sub iurisiurandi paruerit.~~ Sed si pure libertatem accepit, legatum sub iurisiurandi conditione, putat Iulianus remitti ei conditionem iurisiurandi. Idem puto dicendum et si libertati quoque iniuncta sit conditio, si testator vivus eum manumiserit; nam hec conditio legati remittetur.

Id. l. Si ita fuerit servis duobus libertas data: "si insulam edificaverint", vel "si rationes posuerint", dividi hec conditio non potest. Solummodo illam habebit dubitationem, an altero faciente satisfactum voluntati videatur, itaque ad libertatem perveniat. quod magis est, nisi aliud expresserit testator, faciendo tamen sibi conditionem implevit, alteri non. Certe immo extinguitur ei conditio; non enim amplius parere potest conditioni, cum semel expleta sit. Idem quaeri potest et si fabris duobus vel pictoribus, si membrum depinxissent vel fabricassent navem, quod ascriptum sit; nam voluntatis erit quaestionum alteri, alterius factum conditionem invenerit, quae res efficit ut quod alter cessat alteri quoque qui facere paratus est, conditio deficiat. Quod si ex his quis scribentis vel dixit, ostenderit contentus esse testator vel alterum facere, erit expedita; nam alter faciendo et sibi et socio praestiterit; aut sibi tantum, prout voluisse testatorem apparuerit. Quaestio hec tunc tractatur: si quis libertatem dederit servis duobus si rationes reddiderint, vel eum tractat. Si alter reddere sit paratus, alter non sit, an alter paratum impediatur, et contra sit in meliorem. si quidem rationem separatim gesserunt, sufficere ad libertatem adipiscendam ei qui suas rationes reddiderit. Si vero simul, non aliter videri alterum paruisse, nisi utriusque reliqua exsolverit. uniuscuiusque reliqua accipere debemus, ut etiam ipsa voluminia rationum reddatur. Sed et si ancilla cum filiis libera esse iussa sit et simul non habeat, libera tamen erit, vel si habeat quidem, filii autem eius ad libertatem pervenire non possit. Idem erit dicendum et si ipsa libera esse non possit, filii tamen eius ad libertatem pervenerint; nam haec adiectio cum filiis non facit conditionem, nisi manifeste probas aliam sententiam testatoris fuisse; tunc enim pro conditione esse hec verba accipienda. Conditionem autem non facere argumento est

edictum praetoris quo ita cavetur: "venter cum liberis in possessionem esse iubeto" per actorem, et similiter deliberis sit venter tamen ex eo in possessione

Id. l. Cum servus pure liber scribitur, … sed heres sub conditione, placet deficiente conditione habere eum libertatem.

Iul. l. Stichum Sempronio do lego. si Sempronius Stichum intra annum non manumiserit, heres Stichus liber esto. quaesitum est quod iuris sit. respondi: haec nimirum libertate data, si Sempronius non manumiserit Stichus liber esto, Sempronium nisi manumiserit nihil iuris in Stichum habiturum, sed liberum eum futurum.

Id. l. Si ita scriptum fuerit: "cum Titius annorum triginta erit, Stichus liber esto, eique heres meus fundum dato", et Titius antequam perveniret ad annum trigesimum decesserit, Stichus liber erit, competentis legatum non debebitur. nam si favore libertatis id receptum est, ut mortuo Titio tempus superesse videatur, quo impleto libertas contingeret, circa legatum defecisse conditio iussa est.

Id. l. Libertas quae in ultimum vitae tempus conferetur, veluti "Stichus cum morietur liber esto", nulli momenti esse existimanda est. Hec autem scriptura: "Stichus si in Capitolium non ascenderit, liber esto", ita accipienda est: "si cum primum potuerit Capitolium non ascenderit". Isto enim modo perveniet Stichus ad libertatem, si facultate data ascendendi Capitolium abstinuerit. Hec scriptura: "heres Pamphilus liber est, ita ut filius meus rationem reddat", in sub conditione libertas data videtur. quaesitum est. respondi: puto quidem datam libertatem et illam adiectionem, ita ut rationes reddat, conditionem libertati non nocere; tamen quia manifesta voluntas testatoris exprimitur, cogendum eum esse ad rationes reddendas. Post annum in ditione liber esse iussus. post biennium liber erit, idque et favor libertatis exigit et verba patiuntur, nisi aliud sensisse patremfamilias manifestissimis rationibus is a quo libertas est relicta probaverit.

Id. l. Qui duos heredes instituebat, post alterius mortem servum liberum esse iusserat. is cum ex morte libertas pendebat, vivo testatore decesserat. Sab. respondit liberum futurum. Hec conditio "cum moriar liber esto" ut extremum tempus vite complectitur, et idcirco inutilis esse videtur. sed melius est verba benignius interpretari, ut post mortem suam videatur testator libertatem ei reliquisse. Sed multo magis hec conditio "ad annum liber esto" ita accipi potest: "post annum quam moriar liber esto". et licet hec modo accipiatur "post annum quam hoc testamentum factum erit liber esto", si evenerit ut intra annum testator decedat, inutilis non erit.

Iav. l. Quidam heredem suum rogavit ut servum manumitteret. deinde si heres eum non manumisit, liberum eum esse iusserat, et quod legaverat. licet enim heres eum non manumisit, plerique existimant huic extenso libertatem contingere. sed ei hoc legatum quoque

Africa. l. Servos legavit et ita cavit: "rogo … ei debeat si te promeruerint dignos eos libertate existimes." praetoris hoc praecisum est, ut cogat libertatem praestare, nisi si quid tale hi servi admiserint, ut indigni sint quo libertatem consequantur. non etiam ut talia officia ab his exigantur per quibus libertatem mereri debeant. arbitrium tamen eius erit quo rogatus sit, quo tempore quemque velit manumittere, ita ut si vivus non manumiserit, heres eius statim libertatem praestare cogatur.

Id. l. "Stichus immo Pamphilus liber esto": Pamphilum liberum futurum. respondi. Quodam enim modo emendasse testatorem errorem suum. Itaque vivus fore etiam si ita scriptum fuisset: "Stichus liber esto, immo Pamphilus liber esto".

Id. l. Qui filium impuberem heredem instituit, Stichum rationem argenti quod sub cura eius esset reddita liberum esse iusserat. is servus partem argenti subtraxit cum tutore diviserit. atque ita tutor pari ei rationem ad scribendum consultus, an Stichus liber esset. respondi: non esse liberum. nam quod aliquin placet, si statuliber peculiam dare iussus tutori dederit, vel protutore siet, quo minus pareat conditioni, perveniet eum ad libertatem, ita accipiendum est ut bona fide et citra fraudem statu liberi et tutoris id fiat, sicuti in alienationibus rerum pupillarum servatur. Et itaque et si offerrente statu libero peculiam tutor in fraudem pupilli accipere noluit, non aliter libertatem contingere, quia si servus fraudem curat, eadem quae in curatore dicenda sunt. Idem quaesitum est si rationem argenti reddere iussus est, in quem modum intelligendus sit conditioni paruisse, id est an si quedam vasa sine culpa eius perierint, atque ita reliqua vasa heredi bona fide assignaverit, perveniat ad libertatem. respondi: perventurum; nam sufficere si ex equo et bono rationem reddat, denique quia rationem bonus paterfamilias acceptam heredi reddita impletam conditionem videri.

Marc. l. Testamento manumissus ita demum fit liber si testamentum valeat, et ex eo adita sit hereditas, vel si quis omis-

ei vel testamenti, ab intestato possideat hereditatem. Ex testamento dati libertas pure eo tempore competit quo adita fuerit hereditas vel ab uno ex heredibus. Sicut autem in diem libertas data est vel sub condicione, tunc competit libertas, cum dies venerit vel condicio extiterit.

Gai. l. Nominatim videtur libertas data servo, qui vel ex artificio vel quolibet alio modo evidenter denotatus est, veluti dispensator meus, cellarius meus, cocus meus, Pamphili filius.

Ulp. l. Testamento liber esse iussus tunc || mei filius fit liber, cum adita fuerit hereditas qualibet ex parte, si modo ab eo gradu quo liber esse iussus est adita fuerit, et pure quis manumittentium.

Marc. l. Divi Pius et divi fratres favora || iussus sit, rescripserunt, cum servo cum libertate substituto legatum erat, si heres non esset, non ascripta libertate perinde haberi atque si ascripta esset libertas ei.

Paul. l. Qui potuit apud consilium manumittendo ad libertatem perducere, potuit etiam necessarium heredem facere, ut haec ipsa necessitas probabilem faciat manumissionem.

Iul. l. Stichus si codicillis eum non vetuero liberum esse, liber esto. Sic est atque si dixisset: Stichus si Capitolium non ascendero liber esto. Nam et heres sic institui poterit.

Scaev. l. Uxorem praegnantem repudiaverat et aliam duxerat. Prior enixa filium exposuit; hic sublatus ab alio educatus est, nomine patris vocitatus est; usque ad vitae tempus patris et ab eo quam a matre, an in vivorum numero esset, ignorabatur. Mortuo patre testamentoque eius, quo filius neque exheredatus neque heres institutus sit, recitato, filius a matre et avia paterna agnitus hereditatem patris ab intestato quasi legitimus possedit. Quaesitum est, hi qui testamento libertatem acceperunt, utrum liberi an servi sint. Respondit filium quidem nihil praeiudicii passum fuisse. Si pater eum ignoravit, videtur eum in potestate ignorantis patris esse, testamentum non valere... Servi autem manumissi, si per quinquennium in libertate morati sunt, semel datam libertatem infirmari contrarium studium favore libertatis est.

Ulp. l. Si servi qui apud hostes sunt liberi esse iussi sunt, ad libertatem pervenient, quamvis neque testamenti neque mortis tempore in potestate testantis sed hostium fuerint.

Paul. l. Libertas ad tempus dari non potest.

Paul. l. Cum ex pluribus eodem nomine servis unus liber iussus sit, non apparet quis sit, nullus liber est.

Ulp. l. Sciendum est necessario herede existente, quamvis se abstineat, tamen libertates competere, si modo non in fraudem legis Aeliae Sentiae datae factum fuerit.

Iul. l. Itemque si ita scriptum fuerit: Stichus usque ad annos decem liber esto, temporis adiectio supervacua est.

Iul. l. Servius existimabat heres posse servum testamento dare indirectam libertatem, qui utroque tempore, et quo testamentum fit et quo moritur, in testatoris fuit potestate: quae sententia vera est.

Iul. l. Servum testamento ita manumisi: si iuraverit se Cornelio filio meo decem operas daturum, liber esto. Quaeritur quid iuris sit. Respondendum est: vitando servum condicionem implere, sed non teneri operarum nomine, quia nisi post manumissionem iuret, non obligatur.

Iul. l. Nominatim codicillis manumissus videtur servus cuius nomen testamento continetur.

Iul. l. Libertas testamento servo ita dari potest: cum per leges licebit, liber esto.

Iul. l. Stichus servus meus si eum heres alienaverit liber esto: inutiliter libertas datur, quia eo tempore confertur quo alienus futurus sit. Nec enim verum est quod statu liber etiam si venierit ex testamento libertatem consequitur. Certe utiliter libertas data secundo heredi non proponitur. Aut quod in legato eodem modo dato dicimus, diversum enim nulla ratione dicetur: nam inter libertatem et legatum, quantum ad hanc causam, nihil distat. Igitur nec sibi directo dabitur libertas: si heredis mei esse desierit liber esto, quia nullum casum utilem habet.

Pomp. l. Iulianus ait, cum idem homo et per fideicommissum detur alicui et liber esse iubetur, heredem libertatem debere praestare, nec enim agetur in quod extra fideicommissi aestimationem sufferret, cum debita libertas redditur. Sed et si sub condicione servo libertas per fideicommissum detur et si praesenti die daretur, non aliter tradendum agetur quam ut caveatur existente condicione libertati eum restitutum iri... Sed in omnibus fere causis fideicommissarias libertates pro directo datis habendas... Sed Aufidius aiebat, si adimendi eius legati fideicommissariam libertatem testator dedisset, vera esse... Sed et veteres heredem a testatore legatarius ostenderent existimationem, nihilominus legatario praestandam.

Iul. l. Si ita fuerit libertas relicta: Stichus servus meus anno trigesimo postquam ego mortuus ero liber esto, verisimile est in principio trigesimi anni eum liberum esse, nam haec mortuum sensisse. Inter hos sermones trigesimo anno et post triginta annos multum interest. Ita loqui solemus: trigesimus annus est, cum quantumlibet ex trigesimo anno venisset aut praeterisset; et quia trigesimo anno liber esse iubetur, omnibus diebus anni liber esse iussus est. Sed si ita scriptum sit in testamento: Stichus servus meus heredi meo mille nummos anno biennio triennio postquam ego mortuus fuero si solverit vel satis fecerit liber esto, non potest is servus nisi triennio praeterito liber esse, nisi praesentem eam pecuniam solvat aut satisfaciat; componenda enim est heredibus libertatis celeritas praematurae pecuniariae solutioni. Labeo scribit, si sic libertas relicta sit: Stichus intra annum postquam mortuus ero liber esto, statim eum liberum esse; nam et si ita sit scriptum: si intra annum decem heredi meo dederit liber esto, statim solvere eo liberum eum esse sine mora futurum.

Marcell. l. Si quis ita scripserit: illum || relictum esse volo, et servus libertatem petere potest, ut ille habeat libertatem.

Callistr. l. Si libertates directe et testamento et codicillis testamento confirmatis recte dantur. Fideicommissariae et ab intestato et codicillis non confirmatis relinqui possunt.

Iul. l. Maevia decedens servum suum nomine Sacci et Eutychiam et Irenen sub condicione libertate reliquerat his verbis: Saccus servus meus et Eutychia et Irene ancillae meae omnes sub hac condicione liberi sunto, ut monumento meo alternis mensibus lucernam accendant et sollemnia mortis peragant. Quaero, cum assidue monumento Maeviae Saccus et Eutychia et Irene non adsint, an liberi esse possint. Modestinus respondit neque contextum verborum totius scripturae neque mentem testatricis eam esse, ut libertas sub condicione suspensa sit, cum liberos eos monumento adesse voluit. Officio tamen iudicis eos esse compellendos testatricis iussioni parere dixi.

Iul. l. Quod vulgo dicitur sub pluribus condicionibus data libertate levissimam condicionem spectandam esse, ita verum est, si separatim condiciones sint datae; quod si coniunctim datae sint, nisi omnibus paruerit, liber non erit.

Pomp. l. Aristo Neratio Appiano rescripsit testamento liberum esse iussum, cum annorum triginta esset, antequam ad eam aetatem perveniret, in metallum damnatum sit ac postea restitueretur, sine dubitatione cum libertate legatum ad eum pertinere, neque metallorum poena ius eius mutari, nec aliud sit esse, quam si sub condicione institutus servus futurus esset, cum etiam necessarium.

Paul. l. Cum ex falsis codicillis per errorem libertas licet non debita praestita tamen a liberto fuisset, viginti solidos singulis hominibus inferendos esse heredi princeps constituit. Sed cum condicionis implendae gratia servum institutus manumisit ac postea filius de inofficioso agendo obtinuit vel testamentum falsum fuit pronuntiatum, consequens erit dicere idem in hac specie quod in falsis codicillis constitutum est.

Iul. l. Si Titius testamento libertatem ita dederit: Pamphilus, sicut Seius manumisit, liber esto; Pamphilus Seio manumittente eundem fieri libertum familiae testatoris atque manumissoris; nec enim novum aut incognitum est vario iure communi mancipio libertatem contingere.

Iul. l. Testamento militis ita manumissa: Carina libertate esse iussi: directam libertatem videtur militaris accepisse pla[...]

Iul. l. Quod divo Marco pro conservandis || civit[atibus] libertatibus placuit, locum habet irrito testamento facto si bona vel ut caduca aut quasi vacantibus bonis fisco vindicantur; nam hac constitutione legi apte cavetur. Servos autem manumissos testamento, ut bona suscipiant, vel cautionem idoneam offerre, non minus quam eos defuncti liberos aut extraneos declaravit. Quod beneficium minoribus annis heredibus, semper auxilium bonis praestitum more solito desiderantibus non aufertur.

Iul. l. Testamento centurio servos suos venire prohibuit ac petit pro tempore meritis eos manumitti: libertates utiliter datas respondi, cum si nemo eorum offenderit, omnes ad libertatem pervenire possint; quibusdam autem per offensam exclusis residui in libertatem pervenient. Cum ita in testamento ascriptum esset: servum qui sine offensa fuerit liberum esse, sub praeposito condicionem ascriptam videri placuit. Cum interpretationem placuit talem faciendam, ut de his in libertate danda cogitasse non videatur, quos poena cohercitos et ab honore administrationis negotio removit.

Iul. l. Imperatores Sev. et Ant. Frontoni. Testamento multis his verbis ascripsit libertates: Stephanum servum meum liberum esse volo vel intra aditam hereditatem libertas competit, etiam ea quae postea adiecta sunt, sic tamen ut cum herede meo sit quousque vivet

nis sit. qd si noluit aut contempsit. aut furtiuis tenetur
ad reuocandam libertatem q competit. non sit efficatia. Idem
et in paganorum testamentis obseruatur.

Id. r. Lucius ticius suo libertatem dedit. si rationes actus
sui exstite reddidisset gaio seio filio suo. cum annos puberta
tis egressus fuisset. Gaius seius a curatoribus eius et coniunctus
suus. etiam apud iudicem omnibus exstisset. exacta cautione a cu
ratoribus. pronuntiatum est liberum eum esse. Nunc gaius seius filius tes
tatoris. negat curatoribus suis recte pecuniam illatam esse.
Quero an uideatur soluta sit quantitas. Paul. resp. Curato
ribus qui adolescentis reliqua rationem. ut conditio testamento a
scripta adimpleatur. non uideri solutam uideri. Sed si presente ad
olescente pecunia illata est. uel in rationibus ei relata est. impleta
conditionem uideri. a se ipsi soluta fuisset.

Scev. r. Qui habebat suum cratinum. testamento ita cauit.
seruus meus cratinus liber esto. Quero an suus cratinus
ad libertatem peruenire possit. cum testator suum cratinum non
habebat. sed hunc solum cratinum. resp. Nichil obesse quod in sillaba
errasset. Scripti testamento heredes ante aditam hereditatem pacti
sunt cum creditoribus. ut parte dimidia contenti essent. et ita decreto
a pretore interposito. hereditatem adierunt. quero an libertates in testamento
date competierint. resp. Si testator fraudandi consilium non
habuisset. competere libertates.

Marc. r. Libertate sub conditione data. hoc iam decur
sum est. ut si pretatu liberum non stet quo minus conditioni pare
at. quamuis nec per heredem quem stet. tamen ad libertatem perueniat.
Quod credo respondere oportere. et si per fideicommissum utique heredi
tarius suus libertas data fuisset. Non absurde. ut hereditarius suus
esse dicetur. De his autem quos redimi debebat in iuste dubita
mus. Siquidem enim iniquum esse heredem pretio compelli debere redi
mere eos atque si conditio impleta esset quod forte dominus prohiberet
conditioni parere. ut per pretium perperam conditionem non exigeret.

Paul. r. Si quis suo testamento dederit libertatem. conuicto ap
stitutioni in potestate sui est. utrum uelit ex directo an ex fidei co.
ad libertatem peruenire. et ita diuus marcus imperator rescripsit.

Paul. r. Si quis locuples egenti heres extiterit. uideamus an ea res testamento datis libertatibus prestat. ut creditores
fraudari non uideantur. et sane sit quidam qui cum heres locuples
extaret. tale esse crediderunt. quale si ipse testator adiunctis
postea facultatibus decessisset. Sed in traditum est hoc uiri nos
uti. ut ad rem non pertineat. locuples an egenus heres extiterit. sed
quarum facultatum testator decessit... Quam sententiam iul.
adeo prosequitur. ut existimet. nec quidem cum libertatem consecu
turum. quem heres soluendo non esset. ita liberum cum esse iussisset. cum
alienum es solutum esset stichus liber esto. sed non est hec consequens
sabini et cassii sententie. quam ipse sequi uidetur. qui existimat consilium
quoque manumittentis spectare debere. nam et qui sub ea conditione
seruum suum liberum esse iubet. adeo sine fraudis consilio liberum
esse iubet. ut aptissime curare uideatur. ne creditores sui

Marc. r. Eum eum est cum qui liber esse iussus... fraudarentur.
esset a lienatum a testatore et ante aditam hereditatem eius rursus
hereditarius fiet. mox cum adiretur hereditas ad libertatem eum

Scev. r. Quidam suis quibusdam et ancillis ... peruenire.
nominatim directas libertates dedit. deinde ita scripsit. et per
diusequas omnes quarum nomina in rationibus meis scripta sunt.
liberas esse uolo. quesitum est an cuntia quem testamenti facti tempore inter perdi
sequas libertatem acceperat. mortis autem tempore in uiciatur a co
in contubernio tradita ex geniali capite perdisseque libertatem
consequi possit. resp. nichil impedire libertatem perdissequeque
mortis demum tempore perdissequa esse desiit. Pamphilus directe
ta domina sua testamento libertatem. stichus acceperat. et ex hereditate
multa peruenisse amouisse dicitur. quesitum est an ante in li
bertatem proclamare debeat. quam ea que ex hereditate amouisse
se probari possit ab heredibus restituere. resp. Secundum ea que proponerentur
eum de quo queritur liberum esse. claudius uidetur absoluisse
eum de quo queritur. nam heredibus satis consultum est edicto desur
tis. Lucius titius testamento suo ita cauit. ne si pamphilo nisi
diligentem rationem exstiterit liber ne esto. quero an ne si pamphi
lus ex his uerbis libertatem sibi uindicare possit. resp. Ex his
uerbis que proponerentur libertatem adimi potius. quam dari.

Id. r. Testamento ita cauit et dono damno uolo nummis
mata mille. quia peruenit natus esse prius quam mater esset li
bera. Quero an ei dono non plere se post manumissionem matris
sue natum. possit his uerbis testamenti libertatem consequi. resp. Non opor
tere huiusmodi consultationem per iudicium parare.

Pap. r. Scio quosdam testatores efficere uolentes ne
serui sui umquam ad libertatem perueniant. acteruit scribere.

solitos. stichus cum mortuus erit. liber esto. Sed uul. ait. libertatem que
ultimum uite tempus confertur. nullius momenti esse. cum testatore
impediente magis quam dante libertatis gratiam ita scripsisse intelli
gatur. et ideo etiam si ita sit scriptum. stichus si in capitolium
non ascenderit liber esto. nullius momenti hoc est. Si apparuerit
in ultimum uite tempus. conferri libertatem testatorem noluisse. nec
mutianae cautioni locum esse. Et si ita in testamento scriptum fuerit si
capiam uenerit liber esto. aut liberum non esse uolo quam si eas capiam
uenerit. Hoc amplius octauenus aiebat. Si quis in testamento sub
qualibet conditione libertate suo data ita scripsisset. ante con
ditionem nolo eum ab herede liberum fieri. nichil ualere hanc
adiectionem. De fideicommissariis libertatibus. R.

Ulp. r. Si quidam ex his qui fidei commissariam libertatem
debeant presentes sint. alii ex causa eum absit. alii latitent
si cum fidei commissaria libertas relicta est. liber erit. atque si subdi
gade cent et qui ex iusta ea abeant rogati pars ergo latitan

Id. r. Si quis intestatus decedens codi... his presen
latius dederit libertatem. nec adita sit ab intestato hereditas. sa
uor constitutionis diui marci debet locum habere. et hoc et causam quere
uidetur libertatem competere seruo et bona ei addici si ydonee credi
toribus cauerit de solido quod cuique debetur soluendo.

Id. r. In quem etiam utiles actiones plerumque creditoribus

Id. r. Ergo quam diu incertum sit utrum ... competi
tentat successor an non. cessabit constitutio. cum certum esse ceperit
erit constitutioni locus. Sed et si qui in integrum restitutionem per
abstinuit se hereditate ante quam diu potuit in integrum re
stitui. existimamus constitutionem cessare. quia non est certum ab
intestato neminem successorem extare. est tamen uerius admittendam
constitutionem. Quid ergo si post aditionem libertatum conser
uandarum causa factam in integrum restitutus sit. utique non erit di
uidum reuocari libertates que semel competierunt. Illud ui
deamus utrum presentes esse debeant qui libertatem acceperunt. an
uero non. et tamen si uiuant alii possunt bona propter libertatem addici. utique etiam
absentibus quibusdam possunt addici. Quid ergo si quidam presentes
sint. quidam absentes. uideamus an etiam absentibus competit li
bertas. et post diui exemplo aditae hereditatis competere libertates
etiam absentibus. Si ex die data sit libertas. an dies expec
tandus sit. et puto expectandum. an uero non addicet. Quid
deinde si sub conditione data sit libertas. et siquidem aliqui pure
aliqui sub conditione. utique addici statim possunt. hominis sub
conditione. quidem consequenter erit dicere. utrum expectandum sit
conditio existat. an uero statim addicemus. et dicemus debere
mum ei competituram libertatem. cum extiterit libertatis conditio quod
magis est probandum. Addictis itaque bonis. directe liberta
tes pure date. statim competunt ex die eum diem uenerit conditiona
les. cum conditio extiterit. nec erit ambiguum existimant etiam in pendente
conditione libertatum licet omnes sub conditione date sint. con
stitutionem locum habere. Ubi enim libertatis spes est. ibi dicendum est
uel modice data occasione. quod sine dampno creditorum futurum
est adiectionem admittendam. Si sub conditione dandam
ei libertas data sit. siue heredi dare iussus sit qui libertatem accep
siue non sit dictum. an dando ei cum bona adicienda sunt. perueniat
ad libertatem. qui potest magis est ut ei dare debeat cum bona addic
ta sunt. quia conditio translata uidetur. et si alii quam heredi da
re iussus sit. ipsi eum dare iussus est dabit. Hunc qui sibi com
missam libertatem accepit. non statim ubi bona addita sunt. hunc
liberi sunt. sed fideicommissam libertatem possidet consequi. hoc est manumitten
di sunt ab eo cum bona addita sunt. Addici ita demum bona uo
luit. si ydonee creditoribus cautum fuerit. de solido quod cui
que debetur. ergo cauendum est ydonee quidem ydonee satisdatione
utique aut pignoribus datis. resp. Et si ei fides habita fuit
permittendi sine satisdatione. et ydonee cautum uidebitur.
Creditoribus tamen cauiri quemadmodum debet. utrum singulis. an uero
omnium nomine uni ab ipsis electo. et oportet officio iudicis
constitui conuenire creditores in unum que creare eum caueri
omnium nomine. Illud uidendum est an cauiri debet creditoribus
uel se addici bona. an uero sub conditione hec sit audienda. si fuerit
cautum. et puto sic comprehendendum decreto. si omnia consti
tutione diui marci facta sunt. De solido utique sic accipiemus
de sorte et usuris debitis. Hunc qui ad libertatem peruenerit qui
liberi fiant. constitutio ostendit. ut qui directam libertatem accep
runt. ortiuierunt liberti. nisi forte is qui bona sibi addici desiderat
ita uelit addici. ut etiam hii qui directam libertatem acceperunt. ipsi
liberti fiant. Qui autem uoluit ipsius liberi fieri. utrum manumit
tendi sunt ab eo. an uero ipsa additione hoc comprehendendum est
ea conditione sibi addici bona. ut hii etiam qui directam libertatem ac
ceperunt. ipsius fiant liberti. puto hoc esse probandum. ut ipsa addit

nomine haec comprehendantur. Idemque ubi quaeque constitutionis admittitur. ¶ Cum autem filius liberte nactus est, utique etiam tutelam eius habebit cui bona addita sunt. ¶ Si alienos suos rogaverit testator heredem manumittere, utrum dicimus constitutioni locum habere an vero cessabit constitutio? magisque est ut locus sit constitutioni, additis enim bonis redimere et praestare libertatem cogitur a praetore. ¶ Sed si heres sit legatarius rogatus fuerit manumittere, numquid cesset constitutio quod legatarius non debitis nec libertates possint deberi? Magisque est ut favor sit omnibus, et enim generaliter voluit praestare libertates quibus competerent si hereditas addita fuisset. ¶ Eadem constitutio prospexit ut si fiscus bona amiserit, eque libertates competant. ergo sive vacantia bona fisco spreverit sive agnoverit, constitutioni locus habet. ¶ Ceterum si alia ratione agnoscat, apparet cessare debere constitutionem. quod et si ducis legionis bona delata fuerint, idem est per bandum(?). ¶ Item si minor .xx. annis dedit libertatem, dicemus non competere, nisi fideicommissariam libertatem, haec enim competere. si minor potuisset eum probare in ... .xx. annis minimus manumittere(?). ¶ Sed si in fraudem creditorum libertas data sit ab eo qui mortis tempore solvendo non erat, an competat? et si quidem fiscus bona non agnovit, fortius competere libertatem, quia solidum creditoribus offertur. atquin si addita hereditas fuerit, si non competeret. ¶ Certe si fiscus agnovit hereditatem facile probabitur cessare libertatem, nisi quis ubi constitutionis secutus dixerit eum sibi imputare debere qui addici sibi hac condicione bona voluerit, ut libertates competant. ¶ Si quis autem exemplum addite hereditatis fuerit secutus, directe libertates non competit. sed an et sic subveniatur fraudatorum creditorum, nec fideicommissis probabitur, si evictu fraudentur creditores. ¶ Si bona fuerint a fisco non dum agnita et quae addita fuerint libertatis conservandae gratia, an possit fiscus postea agnoscere? et magis est ne possit. ¶ Plane si mox certiorato praefecto aerarii bona fuerint libertatis conservandae causa addicta, videndum est an constitutioni locus sit. et si quidem talia fuerint ut agnosci debuerint, additio cessat. si vero non fuerint, additioni locus est. ¶ Is autem cui bona addita sint bonorum possessori assimilari debet. et secundum hoc etiam sepulcrorum poterit haec(?). ¶ Item videamus an conveniri a creditoribus possit hereditariis actionibus, an vero non nisi ex cautione quam interposuit. magisque est ut non aliter conveniatur quam ex ea cautione quam interposuerit. ¶ Si duobus pluribusve addicta fuerint bona, et eorum aeque communes libertos habebunt et secundum familiae herciscundae iudicio experientur.

Paul. l. r. In fideicommissariis libertatibus si absit heres, praetor pronuntiabit libertatem deberi et liberum et fieri libertus eius cuius fuit aut heredis. Si filius heredis sit, immo et si sine successore heres decesserit, conservandam esse libertatem sententia divi Adriani temporibus censuit.

Ulp. l. r. Decem legata sunt et rogatus est legatarius Stichum emere et manumittere. sed Falcidia intervenit. an minoris servum emi non potest, quia putant dodrantem accepisse legatarium, nec esse compellendum. ¶ Item puto etiam si servum suum rogatus sit manumittere et dodrantem ex legato accepit, non esse compellendum manumittere. videamus tamen ne in hac specie aliud dicendum sit. ¶ Sed et superiore sit qui putat cogendum legatarium redimere servum, ... subiacuisse, dummodo accepit vel dodrantem. ¶ Si paratus sit heres restituere quod accepit, an audiendus sit videndum. ¶ Sed cogendus est heres tota .x. praestare, pretiumque si adiecerit testator uti tantum praestaretur.

Ulp. l. r. Si cui legata sit certa ita ut servum alienum redimat et manumittat, et bonis heredis venditur partem non totum persequitur, non aliter consequi debere legatum quam si caverit se manumissurum. Sed haec tunc demum si largiatur portio quam accepit ad servi pretium, paratusque sit dominus tanti vendere eum. alioquin exceptione doli debebit legatarius repelli.

Mod. l. r. Cum milleni nummi legati fuissent et rogatus fuisset .xx. servum manumittere, non cogi fideicommissariam libertatem praestare si legatum non capere constat.

Marc. l. r. Cum fidei heredis commissum sit ne servus alienaretur, et si fuerit passus alienari, exceptionem non potest consequi ut si fuisset alienatus ex petere libertatem. ¶ Sed ubi alienatio non est voluntaria, sed necessitas alienandi ex causa testatoris pendeat, propterea est ut non dum debeat praestari fideicommissum, quod potest videri defunctum nihil sensisse de huiusmodi causa alienationis.

Ulp. l. r. Quidam in testamento scripserat: illum et illum servos meos vendere nolo. Si vero sic noluit venundari ut si qui veneant ad libertatem perveniant, praestanda erit libertas. Nam et illi videtur libertas relicta, de quo ita scriptum est: volo alii quam tibi serviat. Secundum haec igitur si quis modo vendere temptaverit servum, confestim peti poterit libertas. nec quo minus praestet libertates, proderit heredi si eum redemerit, quia semel exstitit condicio. ¶ Item libertas debetur veniente(?) si voluit ab herede manumitti, non erit intuendum ei, cum heres praestiterit emptorem latitavit, quin possit uti senatus consulto, ut quasi ex testamento ad libertatem perveniat. ¶ Item ex fideicommisso libertas debebatur ab eo qui solvendo non erat, passusque est bona sua emptori tradi cum manumissionem constituendam ... exemplo eius qui liber homo emptorem simulata fraude decepit. ego quoque adducor ut putem recte ad universitatem venditoris actionem competere, et magis simile videri statu liberi qui pridie quam ex testamento ad libertatem perveniret, eidem fieri passus esset.

Ulp. l. r. Ex causa fideicommissi servo libertatem dare sine tutoris auctoritate pupillus non potest.

Ulp. l. r. Imperator Antoninus, cum Firmius Mutiano tragoedos tres legasset et adiecisset: tibi commendo ne eum alii servi sint, publicatis bonis Mutiani rescripsit deberi eos publice manumitti. ¶ Et legitimus non minus quam heres rogari potest servum manumittere. et si ante manumissionem decesserit, successores eius debere manumittere. ¶ Divus autem Pertinax rescripsit hereditate fisco vindicata, quia tacite quis rogatus erat ei qui capere non poterat restituere hereditatem, directo et ex fideicommissi causa datas libertates deberi.

Ulp. l. r. Si praegnans quidem illa mora non studio manumissionis sed fortuito pariat ne manumittatur, liberum quidem non parit, sed cogetur qui manumittere debuit natum matri tradere, ut per eam perveniat ad libertatem.

Ulp. l. r. Lucius Titius testamento suo Seiam uxorem suam et Titiam filiam eandem aequis portionibus scripsit heredes. Item alio capite: Herotem servum meum qui Phyllus vocatur liberum esse volo, si uxori meae placuerit. cum itaque Seia uxor Lucii Titii abstinuerit ab eius hereditate, et ex substitutione portio eius ad Titiam filiam pervenerit. ¶ Quaero an Heroti qui Phyllus vocatur ex his verbis supra scriptis libertas competat. respondit Heroti, quod uxor testatoris hereditate se abstinuit, non obesse. ¶ Item quaero an Seia uxor quae se hereditate abstinuit praestare Heroti libertatem iuste contradicere possit. respondit secundum supra scriptum nullius esse momenti.

Ulp. l. r. Is qui ex causa fideicommissi manumissurus est, nullo modo deteriorem eius servi condicionem facere potest. proinde nec vendere eum in vinculum alii potest, ut ab eo cui traditus est manumittatur. et si ita tradiderit, redimere illum cogitur et manumittere. Interest enim non nunquam a sene potius manumitti quam a iuvene.

Licinnius Rufinus l. r. Libertates etiam per fideicommissum dari possunt, atque eo largius quia directo non nisi proprius, sed et alienus servus per fideicommissum libertas dari potest. ita tamen ut vulgaribus verbis quibus evidenter voluntas testatoris exprimi possit.

Cels. l. r. Scaevola Claudius cum sibi visum fuit manumittere, utiliter datur fideicommissaria libertas.

Cels. l. r. Testamento ita cavit: Pamphylus si bene se gesserit rationibus meis liber esto. quaesitum est cum maneret eodem testamento post aliquot annos decessisset, nec ulla querela de Pamphylo circa rationes patroni sit, an ex testamento libertatem sit consecutus. respondit nihil proponi cur non sit consecutus.

Ulp. l. r. Herede instituto marito per fideicommissum libertatem servis dedit, in quibus Sticho actori mariti. quaesitum est cum absente marito inter praesentem pronuntiare adierint ut libertas sibi praestaretur, quae causa cognita eius heredis absentis et praesens pronuntiante pronuntiaverit libertatem deberi, an agi cum Sticho possit ut rationem actus a se administrati reddere compellatur. respondit non posse. ¶ Uxor dotem et alias res plures legavit et eius fideicommissum commisit ut Aquilinum servum proprium mulieris ... manumitteret. id negavit se facere debere quod ipsius proprius esset. Quaero an libertas ei debeatur. respondit uxorem si ex testamento non solum dotem sed etiam certa legata praeterea sibi vellet, compellendam ex causa fideicommissi Aquilinum manumittere, eiusque cum liber erit petiturum et ea quae sibi sunt legata.

Pomp. l. r. Apud Iulianum ita scriptum est: Si heres rogatus fuerit servum manumittere et ex Trebelliano senatus consulto hereditatem restituerit, cogi debebit manumittere. et si latitabit vel ex iusta causa aberit, praetorem ea cognita secundum senatus consulta ad eas causas pertinentia pronuntiare debebit. ¶ Si vero servum susceptum restituta hereditas fuerit, ipsum convenit manumittere. et certe ipso naturali observari convenient quae circa emptores custodiri solent. an haec vera putas? nam ego dissidi cupiditate quia solam

vivendi rationem optimam in optimum vi[r]um Alexandrum annum erat is duxi memor sui eius sententie quam dixisse fertur. Iulianus. Nam et si alium post se in sepulchro haberet. Adhuc tamen dicitur quod velle tellissime aristo et celeuenus putabat. Et hunc servum de quo queritur fideicommisse hereditatis non esse. Quia testator rogando heredem ut eum manumittat non videtur de eo restituendo sensisse. Si tamen per errorem ab herede datus fuisset, erit dicendum.

Paulus. Rogo ne Stichus alius servus [...] quam ut semper servitute exprimatur. Intelligi dandam fideicommissariam libertatem placuit principi quod enim tam contrarium est servituti quam libertas. Nec tamen quis post mortem heredis data videbitur. Quod eo pertinet ut si unius eum alienaverit, confestim libertas petatur nec prosit ad impediendam libertatis petitionem si rediemerit eum. Cuius semel conditio extitit. Item probandum est, et si non voluntaria alienatio ab herede facta est. Nec refragabitur quod non proprie alienatio facta est. Fuit enim quasi statu liber et qua tamen ratione conditio impleta est.

Idem. Si legatario fundi decem pecunie nomine relicta sit et heres ut servum suum manumittat. Quamvis fundi legatum agnoverit. Si tamen pecunie legatum propter interventum Falcidie non agnovit, cogendus est et pecuniam accipere habita legis Falcidie ratione et servo fideicommissariam libertatem prestare cum semel fundi legatum agnovit. A duobus heredibus qui tres servos habebant petiit ut duos ex his quos voluissent manumitterent. Alter heredum latitat, alter declarat quos velit manumittere. Potest dici fieri liberos ut perinde libertas competat ac si presens solus manumittere potuisset. Quod si ex servis unus decessisset, sive ex iusta causa absit heres, sive etiam non possit a quo petitum est decernere, pretor eos duos qui supersunt fieri liberos conveniet. Cum is qui per fideicommissariam libertatem prestare debet, vel iusta ex causa abest, aut latitat, aut quidam presentes sunt, alii ex iusta causa absunt, non nullique fraudandi gratia fideicommissi copiam sui non faciunt, aut ei qui libertatem debuit heres non extitit, aut si suus heres hereditate se abstinuit, pretor pronuntiare debet. Ex senatusconsulto Rubriano ei fideicommissariam libertatem competere. Ideoque senatusconsultis demonstratum est quo senatusconsulto comprehensum est ne dubium erat obscurum esset cuius libertus fieret. Pretorem pronuntiare debere qui ex iusta causa ei qui deberet inde libertatis gratia abest.

Idem. Fideicommissaria libertas pretextu expilate hereditatis aut rationis geste non differtur. Fideicommissariam libertatem ab herede non prestitam cogendus est heres heredis qui restituit ex Trebelliano senatusconsulto hereditatem prestare sicut is personam eligat qui manumittendus est. Servum peculii castrensis quem pater fideicommissi vel bis a legitimus filius heredibus liberari voluit, filium militem vel qui militavit, si pater heres extitit manumittere cogendum. Et cum proprium manumisisse defunctus post dationem in filium collatam existimavit, postremo enim ante tempus an testamentum contrahitur, cohibendum citra dampnum voluntatis redimere non cogendum, neque ob eundem errorem certum quod pater in militiam profecturo filio donavit. Fratri qui mansit in potestate ostendam cum peculium castrense filius etiam inter legitimos heredes precipuum retineat.

Etiam fideicommissaria libertas a filio post certam etatem eius data si ad eam puer non pervenit, ab herede filii prestituta die reddatur. Quia sententiam iure singulari receptam ad ceterum fideicommissa relicta porrigi non placuit. Servum a filio post quinque annos si eo tempore mercedem diurnam filio prestitisset manumitti voluit. Biennio proximo vagatus non prestiterat. Conditionis defectus videbatur. Sed tamen heres filius aut tutores eius ministerium servi per biennium elegissent ei rem excepto quod per heredem cessisset in prelimitato residue conditionem non esse constituit.

Ulpianus. Generaliter dicemus posse eos fideicommissariam libertatem adscribere qui fideicommissum pecuniarium possunt relinquere. Et principis servo vel municipum vel cuius alterius fideicommissaria libertas adscripta valet. Hostium servo si fideicommissaria libertas fuerit adscripta potest tractari an non sit inefficax et fortassis quis dixerit indignum esse civem Romanum fieri hostium servum. Sed si in eum relinquatur quem necesse est incipit quod prohibuit dicere libertatem valere. Si hominis liberi fuerit libertas prestita adscripta, nisi servituti redactus probatur, petere post libertatem. Sive mortis tempore vel conditionis existentis inveniatur servus. Servo eius qui nondum in rebus humanis est libertas recte per fideicommissum relinquitur. Ergo datur. Si servus in metallum fuit dampnatus libertatem superare non potest. Quid ergo si fideicommissaria libertas relicta sit et pena metalli indulgentia principis sit liberatus et est rescriptum a divo patre nostro. Hunc in dominium prioris domini non restitui. Cum tamen sit non addicitur esse cum fisci existimatur. Separare potest fideicommissariam libertatem. Et de dampnata in metallum concepto et nato fideicommissaria libertas dari potest. Quid mirum cum etiam venundatum cum possit qui servum divus pius rescripsit. Si petitum a testatore fuisset ne postea Stichus serviret, placuit fideicommissariam libertatem datam videri. Nam qui hoc petit ne postea serviat videtur petere ut libertas ei prestetur. Sed et si ita scripserit ne eum alienes neve vendas idem dicendum est. Si modo hac ratione fuit adscriptum quod voluit testator eum ad libertatem perduci. Ceterum si alia mente id scripsit ut puta quia consilium dabat heredi retinere talem servum vel quia cavere voluit servum ut castigaret ne meliorem dominum experiretur, vel aliqua mente neque tribuendo libertatis animo dicendum est cessare libertatis prestationem et ita Celsus libro xxiii digestorum scribit non tamen enim verba fideicommissi, sed etiam mens testatoris tribuere solet libertatem fideicommissariam. Sed cum ex persuasione libertas prestita esse videbatur heredis est contraria voluntate testatoris probandum. Si quis tutorem ideo scripsit quia liberum putavit certissimum est, non libertatem peti posse, nam tutela libertatis prestationis participari et ita Marcellus libro xv digestorum et imperator noster cum patre rescripsit. Si quis servo pignorato directam libertatem dederit licet videatur iure subtili inutiliter reliquisse. Attamen quasi fideicommissariam libertatem relictam servus petere potest. Cum et fideicommisso liber fiat favor enim libertatis suadet, ut interpretemur et ad libertatis petitionem accedere testi verba, quasi ex fideicommisso fuisset servus liber esse iussus. Nec enim est ignotum quod multa contra iuris rigorem pro libertate sint constituta.

Et certo quod agnatione postumi ruptum est constat neque directas libertates competere, neque fideicommissarias deberi, quod non a legitimis quoque heredibus patres relinquent, certo constat. Si quis alienum servum vel suum rogatus sit manumittere et minus sit in eo quod accepit vel conditio testatoris, plus sit in pretio servi, an cogatur vel alienum redimere vel suum manumittere intentio est. Et Marcellus scripsit cum cepit legatum cogendum omnimodo suum manumittere et hac iure utimur ut multum intersit suum quis rogatus sit manumittere an alienum. Si suum cogetur manumittere etiam si modicum accepit. Quod si alienum non aliter erit cogendus quam si tantum possit redimere quantum ex iudicio testatoris consecutus sit. Proinde Marcellus consequenter ait eum quoque qui heres institutus est, si quidem aliquid ad eum deductio ex alieno pervenit, cogendum esse servum manumittere. Si vero nichil pervenit non esse cogendum. Plane si forte minus relictum est alicui vel minus vero eius legatum ex aliqua causa exactissimum est, tamen eum cogi redimere quantum ad eum pervenit. Nec causam debere quod minus illi relictum sit cum circumstet eius legatum pretii receptione. Si ei quasi ex mora fructus vel usure fideicommisso accesserint dicendum est libertatem prestandam. Proinde et si servi partem tenuerit, dicendum est redimere cogendum. Quod si legatum sit imminutum videndum est an cogatur servum manumittere quasi plus legatum se ulterius consecuturum. Et puto si legatum remittere sit paratus non esse cogendum, ideo quia alia contemplatione agnovit legatum quod ex improviso diminutum est. Pato igitur ei a legato recedere cogendus non erit, nisi forte residuum quod apud eum remanet legatum ad pretium sufficit. Quid ergo si plures servos rogatus sit manumittere et ad quorundam pretium sufficiat id quod relictum est ad omnium vero non sufficiat an cogendus sit quosdam manumittere et puto eum debere cogi vel eos quorum pretium patitur manumittere. Quis ergo statuet qui potius manumittatur utrum nec ipse legatarius eligat quos manumittat, an heres et fortassis quis recte dixerit ordinem scripture sequendum. Quod si ordo non appareat aut sortiri eos oportebit ne aliqua ambitionis vel gratie suspitionem prestaret aut meritis cuiusque allegatis arbitrio eos oportet.

Simili modo dicendum est et si redimere iussus sit libertatemque prestare nec pecunia que legata est sufficiat ad redemptionem omnium quibus libertas data est. Et hoc idem erit quod supra probavimus. Si cum legatum sit relictum ei qui rogatus sit servum proprium manumittere, eique quod legatum est prestare an fideicommissaria libertas prestanda sit quosdam movet. Quia si fuerit coactus ad libertatem prestandam ex necessitate ad fideicommissi quoque prestationem erit cogendus et ait quis putet non esse cogendum. Nam si sine legatum fuisset relictum et ita rogatus esset Titio restituere, constat fuisse fideicommissariam libertatem servo meo prestare sine dubio dicemus non esse me cogendum ad libertatis prestationem

quia nichil pretii nomine mediator acceperit. Plane si forte post tempus fuit rogatus restituere sibi legatum relictum, dici potest per intermedium tempus fructus cogendum eum manumittere. Sed et si rogatus quis alii sit fundum cum morietur alii centum prestare, si tamen ex fructibus fundi perceperit quantum est in fideicommisso, cogendum eum prestare. Sic et si uti peculium relictum sit fideicommissario, peculiarium fideicommisse libertatis prestatio. Quotiens autem fideicommissaria libertas relinquitur efficacius in ea causa est ut neque alienatione neque usucapione extingui possit. Ad quemcumque enim pervenerit is servus cui fideicommissa libertas relicta est, cogi eum manumittere, et ita est sepissime constitutum. Cogetur igitur is ad quem servus pervenerit fideicommissariam libertatem prestare, si hoc maluit is qui rogatus est. Laturus enim acceptum et sub condicione fuit ei libertas relicta, pendente condicione alienatus sit, cum sua causa alienatur. Quod si nolit ab eo manumitti, sed potius velit ab eo ad libertatem perduci qui erat rogatus eum manumittere, audiri eum oportere divus Adrianus et divus Pius rescripserunt. Cum autem mortua iam manumissus sit, velit tamen potius ei libertus fieri qui erat rogatus eum manumittere, audiendum eum divus Pius rescripsit. Sed et si ex persona manumissoris vel ex qua alia cumque causa manumissus ostendere potest ius suum manumissione esse lesum, succurri ei ex his constitutionibus oportet, nec esse voluntatem defuncti durior eius condicio constituatur. Plane si certa sit defuncti voluntas ut vel a quocumque manumitti voluit, dicendum est constitutiones supra scriptas cessare.

Paulus. Si heres quem vendiderit servum sine successore decesserit, emptor autem extet, velit servus defuncti libertus esse non emptoris, non est eum audiendum Valens scripsit, ne emptor et pretium et libertum perdat.

Ulpianus. Cum vero is qui rogatus est alienum servum manumittere mortalitatis necessitate vel donum publicatione ad alium servum perduxit, magis opinor constitutionibus esse locum ne deterior condicio fideicommisse libertatis fiat. Sed et si quidam rogatus esset cum moreretur servum manumittere, itaque decessit libertate servo non data, proinde eum habendum constitutum est atque si ad libertatem ab eo perductus esset. Potest enim eo tempore dari libertatem utique cum dictum sit ut quotiens quis libertatem acceperit fideicommissariam, si ab alio quam qui erat rogatus manumittatur, auxilium constitutionis debeat pariterque habere atque si ab eo manumissus fuisset. Quin fideicommissis libertatibus favor favor exhibetur, nec interdum solet destinata fideicommissa libertas. Cum enim ea debetur est in possessione libertatis interim esse videtur. Apparet igitur subiectum fideicommissis libertatibus ut si mora facta esse videatur, ex die quidem quo libertas peti potuit, mater traditur manumitti deberet ea, ex die vero quo petita est ingenuus nascitur. Plerique enim pignerant vel pretium dicunt corpora quibus relinquitur libertas fideicommissaria vel ignorantia iuris sui vel paucitate vel pro dignitate corporaque quibus relicta est vel servus petit vel in totum non petitur fideicommissaria libertas, quae res libertati obesse non debet. Quod igitur defendimus ita determinandum est ut ingenuus quidem ex eo die nascitur, ex quo mora libertati facta est. Manumitti autem partum dici debeat ex quo peti libertas potuit, quamvis non sit petita. Certe minoribus xxv. annis etiam hoc tribuendum est auxilium ut videatur interim mora esse, nam quamvis ratione decretum est a divo Severo constitutum est in re mora esse circa fideicommissa pecuniaria que minoribus relicta sunt, multo magis debeat etiam in libertatibus hoc idem admitti. Cum quidam ancillam quam pignori obligaverat dimisso creditore pro fideicommisso manumitti voluisset et heredibus creditorem non liberantibus infantes que postea editi essent addicti venissent a creditore, imperator noster una cum patre rescripsit secundum ea que divo Pio placuerunt ne pueri ingenuitate destinata fraudantur, pretio emptori restituto proinde eos ingenuos fore ac si mater eorum suo tempore manumissa fuisset. Idem imperator cum patre rescripsit. Si post quinquennium mortis testatoris tabule testamenti aperte essent vel codicilli apertius medio tempore editi sunt, ne fortuita mora servitutem partui irrogavit, matri partum tradendum esse ut ab ea ad libertatem perducatur. Apparet igitur ex hoc rescripto et hoc quod a divo Pio rescriptum diximus voluisse eos moram libertati fortuitam nocere editis ex ea cui fideicommissa libertas relicta data est. Non tamen si casu bestituto impuberi fideicommissa libertas data sit ancille eaque medio impubertatis partum ediderit, vel si post tempus vel sub condicione libertatem acceperit et ante diem vel condicionem partum ediderit ad libertatem partus perducetur, quia horum alia condicio est. Non enim mora fortuito sed ex voluntate testatoris

passi sunt. Si prior scripto habitus sit servus alicui legatus, dein secundo pro fideicommissi libertas ascripta sit, quesitum est an fideicommissa libertas debeat intercedere. Etiam si servus petat fideicommissariam libertatem ab eo penes quem remanserit, ex posteriori scripto herede legato quod erat relictum ei qui rogatus fuerat eum manumittere vel si ipse servus ut supra dictum est fuit legatus, an libertas non debeat intercidere. Et puto debere dici fideicommissam libertatem salvam esse, licet ad eum nichil pervenerit qui eum rogatus erat manumittere. Cogetur igitur libertatem prestare is ad quem pervenit legatum, quia libertas fideicommissa nullum impedimentum pati debet. Subventum est libertatibus senatus consulto quod factum est temporibus divi Traiani Rubrio Gallo et Celio Pisone consulibus in hec verba. Si hi a quibus libertatem prestari oportet evocati a pretore adesse noluissent, si causa cognita pretor pronuntiasset libertatem his deberi, eodem iure statum servari ac si directo manumissi essent. Hoc senatus consultum ad eos pertinet quibus ex causa fideicommissi libertas debeatur. Proinde si libertas non debetur obreptum tamen pretori est de libertate pronuntiatum, que est ex senatus consulto libertas non competit, et ita imperator noster cum patre suo rescripsit. Evocari autem a pretore oportet eos qui fideicommissam libertatem debent. Ceterum nisi fuerint evocati cessat Rubrianum senatus consultum. Proinde denuntiationibus et edictis litterisque evocandi sunt. Hoc senatus consultum ad omnes pertinet latitantes quos fideicommissam libertatem prestare oportet, proinde sive heres rogatus sit sive quis alius, senatus consulto locus est. Omnes enim omnino qui debent fideicommissariam libertatem prestare, in ea causa sunt ut ad senatus consultum pertineant. Quid si heres latitet? Quid si heres latitet legatarius autem vel fideicommissarius qui rogatus sit libertatem prestare presens sit? Senatus consulto efficitur ut nichilominus impediatur libertas, proparamus enim legatarium vel fideicommissarium non dum dominum

Paulus. Itaque hoc casu princeps || fieri nactum esse, ad eum vero est ut etiam in hoc casu libertati prospiciatur.

Ulpianus. Si heres servum cui erat fideicommissa libertas relicta distraxerit, isque qui erat rogatus, emptor, quidem latitet, is autem qui rogatus presens sit, an Rubriano senatus consulto locus sit, tractatum est. Rubrianum locum habere, quia abest is qui manumittere oportet. Hec autem verba: adesse noluisset non utique exigunt ut latitet is qui libertatem prestare debebit, nam et si non latitet contempnat autem venire, senatus consultum locum habebit. Preterea observabitur etiam si plures heredes constituti fideicommissam libertatem prestare rogati non iusta ex causa abesse pronuntiati fuerint. Eorum qui ex iusta causa abessent et eorum qui presentes fideicommisse libertati moram non faciant perinde libertus erit atque si soli rogati ad iustam libertatem perduxissent. Si quis servum non hereditarium rogatus manumittere latitet, factum est senatus consultum Emilio Iunco et Iulio Severo consulibus in hec verba: Placere si quis ex his qui fideicommissam libertatem ex causa [?] que ei deberet servo qui mortis tempore eius qui rogavit non fuit, ius adesse denegabit, pretor cognoscet et si in ea causa esse videbitur ut si presens esset manumittere cogi deberet, ita esse pronuntiet cumque ita pronuntiasset idem iuris erit quod esset si ita ut ex fideicommisso manumitti debuisset manumissus esset. Ex iusta causa abesse eos dicendum est qui non habent iniustam causam absentie, cum sufficiat quod non in fraudem libertatis absit. Quod magis videtur ex iusta causa abesse. Ceterum non esse necesse ut rei publice causa absit. Proinde et si alibi domicilium quis habeat alibi petatur fideicommissa libertas, dicendum est non esse necesse vocari eum qui fideicommissam libertatem debet dici, quia etiam absente eo si constiterit libertatem deberi, pronuntiari potest iusta de causa eum abesse, nec libertum perdet. Namque eos qui apud edem suam [?] aut apud suum domicilium sunt, nemo dubitavit ex iusta causa abesse.

Paulus. Si quis partem quam mei esse cepit || esse, ut ex fideicommisso manumitti debet, alienatus sit, is qui ex eius interim servus est manumittere cogetur. Sed hic quoque non distinguitur iusta an iniusta causa absit, omnimodo enim ei libertas servatur.

Ulpianus. Cum quis absente quodam decretum fuisset in persona ex iusta causa eum abesse, is autem mortuus iam esset, tamen imperator noster rescripsit in heredis persona decretum tuendum, eteniam [?] esse qui hunc ipsum ex eadem causa abesse pronuntiasset. Si infans sit inter eos qui manumittere debent, senatus censuit cum infantis etas impedierit ut liberi libertique sint hii quibus libertates ex causa fideicommissi prestari oportet. Hoc idem erit dicendum et si solus sit heres infans institutus qui fari non potest. Sed quod pupillus tutorem habet, isque nolit ad libertatem prestandam auctor esse, adeo non debet impedimento esse, neque pupillo ut libertos non habeat neque libertati, ut divi fratres rescripserunt. Ex causa fideicommissi libertatem prestare debere servo proinde atque si ab ipso pupillo tutore auctore manumissus esset.

al' infelicere

al' adnam.

Quotiensque igitur casus inciderit quo is qui rogatus non potest fideicommisse libertati subiecturus est, accommodavimus mentem senatus consulti, quae etiam ad heredem infantem rogatum ita trahenda est. Accidit autem etiam ex hac causa praetori praesentium cum rescripto divi Pii effectum est ut si quidem ex contrariis praesentes sint et alii latitent, alii ex iusta causa absint, interveniente in factis proponuntur non odium libertatis efficiatur; si tamen infantis coniunctus qui ex iusta causa abesset vel etiam praesentium. Sed et si plures heredes fuerint instituti, aliique ex his qui rogati non potuerunt, si non ipse rogatus sit servum manumittere, non oportet intercidi libertatem ob hoc quod coheredibus suis fuerit cum infans non posse. Et decrevit quidem senatus consultum Traianum sed et divus Pius Cassio Dextro rescripsit ita rem expediendam ut pretio servorum quibus praestita libertas erit dati iusto pretio extimetur. Atque ita servus ab his qui rogati sunt manumittatur. Hi autem qui manumiserint eos pretii nomine pro parte sua his coheredibus suis obligati erunt, atque si ob eam rem ex iudicati causa cum his agi possit. In furiosi persona divus Pius rescripsit fideicommissam libertatem non impediri sub condicione scripti heredis, quia consensus interveniet non esse affirmatum. Igitur si constiterit ei recte datam fideicommissam libertatem, decretum interponetur quod id ipsum complectetur ad exemplum infantis ergo curatoris et simul subicietur. Sed et si quis sine herede vel alio successore decesserit qui fideicommissam libertatem praestare debet, adito praetore libertatem praestandam esse senatus censuit. Sed et si suus heres abstinuit, libertati fideicommisse senatus consultum subventum est, tamen et si non est sine herede qui suum heredem habet, licet abstinuerit se. Idem dicendum est et si minor XXV annis adierit hereditatem eius qui libertatem fideicommissam debebat, et in integrum sit restitutus abstinendi causa. Querendum est autem cuius libertus sit ex constitutione, cum favor libertatis primum competit; atque si ex testamento libertatem consecutus esset, erit igitur libertus orcinus, non eius qui fideicommissam libertatem debebat. Sed et si alter sine successore decesserit, alter ex iusta causa absit, extat rescriptum divorum fratrum Marciano et ceteris pronuntiantes eum ad libertatem perventurum ac si ab eo qui sine successore decessit et ab eo qui ex iusta causa abesset ad libertatem ut oportuit perductus esset. Eleganter quaeri potest cum heres sine successore decesserit, utrum expectari debeat donec certum sit heredem vel bonorum successorem non extiturum, an non. Etiam dum incertum est, si forte deliberante herede servus possit ad libertatem pervenire, an melius est expectari oportere quoad certum esse coepit successorem non extiturum. Imperator noster Antoninus rescripsit eum cui fideicommissa libertas debetur, sine libertate aliquid ex testamento heredis accipere non posse. Divus etiam Marcus rescripsit fideicommissas libertates neque aetatem condicionemque neque mora non praestantium tardius facere, neque deceptione corrumpi aut in deteriorem statum perduci. Quamquam ex ceteris codicillis libertates non debeantur, attamen si heres hos codicillos falsos habuisset ex his quidam praestitit et servos praestante fideicommisse libertatis gratia in libertate morari voluit, ad iustam libertatem eos pervenisse rescripto imperatoris nostri et divi patris eius declaratur.

Paulus libro. Alieno servo dari potest fideicommissa libertas, si tamen eius sit cum quo testamenti factio est. Cum intestato moriturus filium fidei commisisset ut servum manumitteret et postumus ei natus fuisset, divi fratres rescripserunt quia dividi non potest, ab utroque praestandum. Qui fideicommissariam libertatem debet etiam eo tempore quo alienare prohibitus est manumittere potest. Si patronus contra tabulas bonorum possessionem accepit, qua cum praeterierit libertus, ei non cogetur vendere servum proprium quem rogatus erat a liberto suo manumittere. Servus cuius dominus noluit eum vendere ut manumitteretur, nullo pretio praestari potest. Idem est et si pluris iusto vendere voluit. Sin autem certo quidem pretio quod non prima facie videtur esse iniquum dominus servum vendere paratus est, is vero qui rogatus est eum manumittere in modicum minuendum id esse nititur, per omnia parcere erit intervenire ut iusto pretio volente domino data libertas ab emptore praestetur. Quod etiam si dominus paratus sit vendere et servus velit manumitti, cogendus est heres redimere et manumittere, nisi dominus velit servum manumittere ut actio sibi pretii inhibita detur. Idemque faciendum est etiam si heres latitet, et ita imperator noster.

Marcianus libro. Sed et si alienare quidem sit ... ante rescripsit paratus, non autem id velit facere quia sibi in pretium satisfiat, non erit manumittere compellendus, nec ipse servum manumittat, et invicem nichil autem magis consequatur, si forte is qui rogatus est manumittere solvendo non sit. Invito tamen servo nec alii nec domino eum te precium concessum est, quia non tale sit hoc fideicommissum ex quo domino eius aliquid adquiratur, aliquem ipsi datum videtur.

Ex quo poterit contingere si testator pluris eum servum quam quanti est redimi ac manumitti voluit; nam et tunc domino eius fideicommissi persecutio cuius interest praeter iustum pretium id quod ei plus iussit esse dari consequetur, et servus ad libertatem veniat. Quod eveniet et si rem alienam certa pecunia redimere atque alii praestare heres vel legatarius intellegeretur; si aliquis domino rei ei cum eidem praestare deberet, persecutio utilis esset. Cum esset ad non ut praeter pretium accipiat quo pluris eum testator redimi voluit, ei cui relicta est utilitatem habet.

Paulus libro. Si filius defuncti rogatus fuerit servum suum patris manumittere, dicendum est posse eum etiam contra tabulas hereditatis possessionem petere; heredem potuisse etiam si directam libertatem accepisset patronum filius. Certe Rubriano senatus consulto locus est si sub condicione libertas data sit, si modo per ipsum servum non fiet quo minus condicioni pareat, nec sit in dicto aut in facienda aut in aliquo eius condicio consistat. Imo heres amittit libertum si condicioni impedimentum fecit, et si filius defuncti sit quamvis alio iure habiturus sit libertum, non nullam eum et hic poenam patitur; nam et si in servitutem petierit aut capitis accusaverit, perdit bonorum possessionem contra tabulas. Sed cui servus legatus est, si rogatus fuerit ut eum manumittat et noluit eum accipere, compellendus est ut actiones suas ei praestet, ne si servus velit ne intercidat libertas.

Pomponius libro. Invito si cui fideicommissa libertas relicta est, non est tradendus alii ut ab eo manumittatur et fiat alterius libertus quam qui rogatus est manumittere. Calpurnius autem si minor annis XX rogavit heredem ut proprium servum manumitteret, praestandam ei libertatem quamvis lex Aelia Sentia locum non habet. Servus legatus erat Calphurnio Flacco isque rogatus erat eum manumittere, et si non manumisisset alter servus legatus erat, isque eque rogatus erat ut eum manumitteret, et si non manumisisset liber esse iussus erat. Sabinus dicebat illi legatum fore et ex testamento eum continuo liberum futurum fore.

Modestinus libro. Quamvis grave non est recepta ... existimatis et heredi et legatario remittendam in eodem proprii servi manumittendi necessitatem sive usus ei tam necessarius esset ut eo carere non expediret velut dispensatoris pedagogi sive libertini, vel tamen delictum est ut ultio remittenda non esset. Visum est enim ipsos in sua potestate habuisse, ita potius esse dissentire a voluntate, quam non omnissa debere voluntati defuncti obsequi.

Idem libro. Neque infantes neque furiosi neque ab hostibus capti neque hi etiam quos religio aut honestior causa vel calamitas aliqua vel maior res familiaris aut capitis fameque periculum ... causa moretur Rubriano senatus consulto continentur, nec pupilli quidem qui tutores non habent aut eos habent quos eorumque causa detinet. Sed nec sibi data opera suam potestatem non faciunt, puto pupillis libertos eripi, quia iniquum est ob tutoris qui forsitan solvendo non sit pupillos dampno affici. Et senatus consulto non continetur alii quia qui ex causa fideicommissi debet praestare libertatem. Quod genere Dasumiano senatus consulto subvenitur, in quo cautum est de his qui ex iusta causa abessent, ut nec libertas impediatur nec libertus eripiatur his qui fraude careant. Sed si pro curatore quis defendat, semper ex iusta causa abesse dicitur nec libertus ei eripitur. Nichil facit ad interpellandam iurisdictionem eius qui de fideicommissa libertate cognoscit privilegium cuiusque civitatis vel corporis vel officium in quo quis est vel condicio personarum.

Tryphoninus libro. Si pure data sit fideicommissa libertas ei qui rationes administrasse dicitur, divus Marcus rescripsit moram libertati non esse faciendam, ex continenti tamen arbitrum dandum esse qui computationem ineat; verba rescripti ita se habent. Sequitur dicitur Tryphonino ex causa fideicommissi praestare libertatem quia sine condicione reddendarum rationum data esset, nec humanum fuerit ob rei pecuniariae quaestionem libertati moram fieri; quod tamen repraesentata confestim arbiter a praetore erit dandus apud quem rationem quam administrasse eum apparuit ex fide reddat. Cum igitur rationem reddere cogetur, sed et quae reliqua restituere debet nichil adicitur, nec puto cogendum; nam certe quod in servitute gessit post libertatem conveniri non potest. Corpora plane rationum et si qua res vel pecunia sit ex his detinet, cogendus est per praetorem restituere. Item de singulis instituet.

Paulus libro. Intestato quidem quod praestari non erat, aliis per nescio libertatem et fideicommissa deberent, cum omnia filii veluti ab intestato egissent qui sunt in potestate, ut ex causa fideicommissi manumissi fuerint; et intellegitur est etiam si nichil ab intestato patris petierint; plures tamen filios debuisse manumittere eum quia pater dilexerit proviciant; igitur eum recte manumissum.

certo fidei commissa etiam exprimenda est.

Idem libro x. Paulus respondit. Etsi alienus inseratur servus quem ut suum testator ab uno ex heredibus voluit manumitti, tamen cogendum eum qui rogatus esset redimere eum et manumittere, quia non putavit similem esse eum liberatis et fidei commissi petitionem. Paulus respondit. In verbis: et te in Zoile quem ingenti tibi reddet filius meus Martialis tibi tuus filius, et cetera, in plenam voluntatem defuncti contineri circa beneficiendum convictis personis et Zoili, qui si servus sit, nichil gratius huic prestari posse quam libertatem. Et ideoque praestandum deberi secundum voluntatem defuncti.

Idem libro i. Lucius Titius septitie filie sue naturali concubinam ancillam suam donavit. Idem postea testamento filie sue cum aliis quibusdam ancillam supra scriptam legavit ut manumitteret. Quero an septitia filia naturalis ancillam supra scriptam manumittere cogi possit. Paulus respondit. Si vivo patre naturali donatio ancille sue fuit, et patris naturalis iudicium in certis legatis filia agnovit, non posse eam compelli ancillam propriam ex causa fidei commissi manumittere. Lucius Titius Stichum servum meum legavit et petiit ut neque ab eo neque ab heredibus eius umquam manumitteretur. Paulus respondit testatorem potuisse postea huic servo ad libertatem perducere, quia non sibi legem dixisset sed legatario.

Scevola libro x. Thais ancilla mea cum heredi meo servierit annos x. volo ut sit mea liberta. Queritur cum liberam suam esse voluisset, neque id heres facere potuisset, nec directa pure data sit libertas, an etiam post x. annos in servitute remanere. Respondit nichil proponi cur non Thaidi libertas debeatur. Lucius Titius ita cavit: meum hominem filii tenuerunt, ut si Stichus et Damas et Pamphilus te promeruerint, et aere alieno liberaveris, quamquam tuam servitutem expiantur. Quero an si per heredem steterit quo minus aes alienum exsolveretur, ut ex causa fidei commissi libertatem consequi possint. Respondit non quidem imputandum heredi, si pro commoditatibus rei sue administrande aes alienum tardius exsolvisset. Verum si manifeste studium non solventis ei rei paratum sit ut libertatibus mora fieret, probatur repraesentandam libertatem. Tutoris quem ipsum testamento liberis dederat fidei commisit de manumittendis servis ipsius tutoris. Sed is a tutela excusatus fuerat. Quero an eisdem servis libertates praestare deberent tutores qui in locum excusati dati tutelam administraverunt. Respondit secundum ea quae proponentur libertatem ex ab heredibus scriptis videri datas. Sextio Aurelio libras iiii. et Stichum notarium quem peto manumittas. Seius eodem testamento tutor datus a tutela se excusavit. Queritur an nichilominus fidei commissa libertas debeatur. Respondit nichil proponi cur non debeatur. Sororem suam heredem instituit defunctus ita cavit, et cetera: Volo rogo dulcissima mea soror in commendatione te habere Stichum et Damam negotiatores meos. Quos ego non manumisi donec rationes instituerent. Si autem tibi placuerit, significavi tibi animum meum, id est ut rationibus redditis liberi sint. Quero si pariati actoribus rationes reddere heredes libertatem non prestant, dicendo eos non placere sibi, an inaudiendi essent. Respondit non spectandum quod heredibus displiceret, sed id quod viro bono posset placere, ut libertatem consequatur. Lucia Titia heredis sui fidei commisit ut Pamphilam ancillam sed cum filiis eius redimerent et manumitteret, et vindicavit quanti singuli essent redimendi existimatione. Medio tempore Pamphyla antequam pecunia solveretur peperit. Quero id quod natum est ex Pamphila utrum ad heredem scriptum an ad heredem Titie pertineat. Respondit id quod natum est ex Pamphyla eius esse cuius ea fuerit tunc cum pareret. Verum heredem si mora fidei commisse libertati fecit compellendum pretium quoque ad libertatem perducere. Lucius Titius ita testamento cavit: Medico tibi commendo illum et illum in tuo iudicio esse, ut habeas bonos libertos et medicos. Quod si ego libertatem dedisse eis vel iure suum, quod soror mea fecerunt medici a servi eius manumissi ab ea quae salario expleto reliquerunt eam. Quero an fidei commissa libertas supra scriptis personis competere posset. Respondit secundum ea quae proponerentur non necessitatem heredibus impositam sed arbitrium remissum. Titius Sticho servo suo libertatem dedit si rationes sic reddiderit, et cetera. Quero an ratio peculii gesti etiam imputari debeat, ut dampna quae casu contigerint ad honus reliquorum non pertineant. Respondit in negotio quod voluntate domini administrasset proponatur ea dampna quae casu ita acciderunt, ut servo nichil possit imputari, non pertinere ad reliquorum honus. Item quero cum omne peculium reddere iussus sit, an ita peculium computari debeat ut solum id peculium videatur esse quod quacumque ex causa domino debeat super esse. Respondit. Cum ea sit de qua queritur non debere deduci ex peculio quod domino debeatur. Item quero an si ex reliquis in peculio aliquid convertatur deduci hoc ex peculio reddendo debeat. Respondit. Si id quod ex causa quae proponitur in peculium versum est reliquorum nomine solutum est, satisfieri conditioni. Si id quod reliquum ex peculio solvat. Libertati ita testamento dedit: Eupitium servum meum cum Martianus filius meus xvi. annos impleverit rationibus redditis liberum esse volo. Post mortem testatoris tutores Eupito exactionem commiserunt. Is numos redactos expensavit eisdem tutoribus. Deinde filius impubes decessit, cui mater heres extitit. A tutoribus tutele iudicio filii condempnatum habuit. Eupitus ad libertatem proclamabat eo tempore quo si viveret Martianus annos xvi. etatis esset habiturus, offerens rationes unius anni in diem mortis testatoris, quo certe subscripte fuerint. Questitum est an eas quoque rationes quas tutores periculo suo egerint Eupitius reddere compellebatur. Respondit eum de quo queritur conditioni rationis reddende remuneratum paruisse. Sic tamen ex eo quod gessit recte desiderari posse reddiderit. Si nam alterum conditionem humaniore interpretatione ita accipi posse, ut defuncto pupillo tempore quo si viveret sedecim annos impleret expectare satis fuerit.

Stichus et Damas servi mei si rationes reddiderint liberi estote. Questitum est an non solum rationes, verum si qua alia cum filio et fratre eorum amota sunt prestari ab his debeant, ut ad libertatem perveniant. Respondit rationum reddendarum conditione contineri omne quoque genere servi actum fidem respiceret. Si intra certa tempora conditioni reddendarum rationum non paruerunt, postea pati erunt. Questitum est an pervenient ad libertatem. Respondit. Si per eos stetisset quo minus intra tempora praescripta conditioni parerent, non idcirco liberos fore quia postea rationes vellent reddere. Ab heredibus meis peto fideique eorum committo cum filius meus xvi. annos impleverit Stichum rationibus redditis manumittat. Quero an cum de servo iudicium testator usque pubertatis filii sui actum agere voluit. Respondit manifestum esse testatorem huius quoque actus rationem a Sticho reddi voluisse. Stichus servus meus uxori meae ut det praecepteque filie et uxori meae et heredibus meis sine ulla controversia decem aureos, et ut ipsum manumittat fideique eorum committo. Quesitum est cum uxor ab hereditate abstinuit, utrum dumtaxat an filie prestare debeat. Respondit filie quoque his ex causa extitisse proponatur persoluto dandum. Heres de filio suo exheres instituto libertatem dedit in hec verba: decem b. dispensator meus Severus villicus et Victorina villica Severi contubernalis in annos octo liberi sint. Si quos in ministerio filii mei esse volo, Teanus filii servus. Hunc peto uti acceptum cum Severus commendatum habeas, quibus praesentem libertatem non dedi, ut ydonea ministeria habeas quos spero te et liberos ydoneos habiturum. Quero cum eo tempore quo Titius testamentum faciebat filius natus fuerat annorum novem, et Titius post biennium et sex menses decessit, an in octo in quos libertas erat delata ex testamenti facti tempore an vero ex mortis tempore numerari debeat. Respondit posse intelligi testatorem eos annos octo delate libertatis comprehendisse, quae computandi sunt a die testamenti facti, nisi aliud voluisse testatorem probaretur. Spendoforus cum filia mea in familia mea nupserit, si rationes ydonee filie mee administratas reddiderit liber esto. Filia cum adhuc impubes esset vivo patre decessit, et ex substitutione Seius heres extitit. Quero cum Spendoforus rationes puelle non administravit vivo patre eius, debuerit ipsius rationes administrare, et simul vixit Titia annos viginti et plus xii., an ex testamento liber sit. Respondit secundum ea quae proponentur liberum esse, si nullas rationes administrasset quas reddere heredi deberet. Stichum rationibus redditis manumitti volo. Stichus actarius probatur domino nomina fecit et rationes ad nomen scriptas exhibet, nec postea nomen illum fecit. Quero an si quod minus solvendo fuerint debitores, quibus alii exactores erant applicati, servo non domum imputatur conditioni satisfaciendum. Respondit secundum ea quae proponentur non pertinere ad honus reddendarum rationum quod solvendo non essent debitores.

Marc. libro i. Antoninus Augustus Pius noster, quo militis suorum postuma rata esset voluntas suprema, cum institutus et substitutus in continenti pariusque adiret hereditatem decessisset, eos quibus ab his et libertas et hereditas a milite per fidei commissum data esset, perinde liberos et heredes esse iussit ac si utrumque directo accepissent. Eorum autem qui a pagano libertatem et hereditatem per fidei commissum acceperant, cum eque in continenti institutus et substitutus decessissent, satis habuit libertatem confirmare.

Paul. libro i. Fidei commissaria libertas non debetur ei quem

postea vicerit dominus.

Pomp. l. De libertate fideicommissaria praestanda servus cum domino recte contendit.

Ulp. l. Si debitor rogatus sit a creditore ancillam suam pigneratam manumittere, dicendum est fideicommissariam libertatem utiliter esse a debitore relictam. nichil enim interest utrum certa quantitas ab eo relinquatur an fideicommissaria libertas, et sive plus sit in pretio sive minus, cogitur libertatem praestare, si modo semel agnovit voluntatem creditoris. agnovisse autem sic accipimus, si forte cum conveniretur ab herede, usus est exceptione, vel alias voluntatem suam ostendit. nam si conveniatur debitor ab herede creditoris, doli exceptione uti potest, immo qui interest debitoris ancillam suam habere.

In fideicommissaria libertate quisquis modicum legatum fuerit consecutus, necesse habet servum suum manumittere pecuniam fideicommissi; cum si voluisset fuerit satis in vicem fecit tam libertati quam fideicommissario. sanctius est igitur, cum agnovit legatum, honerari quia libertatem mitteret. Et ut certe servo vel ancille fideicommissaria libertas relinquitur in ea condicione est, ut quo ad manumittatur servilis condicionis sit, et quidem similiter mora praestandae libertatis qui praestare debet fecit, nichil de statu corporis mutatur, ideoque eos interim legari posse, sed cum sua causa constat.

Id. l. Fideicommissa libertas ita dari potest: heres si voles fidei tue committo ut Stichum manumittas. quamvis nichil aliud intersit potius valere ex nutu heredis. Plane et ita si Stichus voluerit possit ei libertas ascribi. Sed et si ita ascriptum sit: si eius voluntas Stichum liberum esse volo, magis videtur posse dici valere libertatem, quia conditio potius est, quemadmodum si nichil legatum esset si Titius Capitolium ascenderit. Quod si ita scriptum sit: si heres voluerit, non valebit. Sed ita demum si totum in voluntate fecerit heredis. si ei liberum arbitrium illi quasi viro bono dedit, non dubitamus quin libertas debeatur. Nam et ei libertatem deberi placuit: si tibi videbitur peto ut manumittas. Ista enim hec accipiendum, si tibi quasi viro bono videbitur. Nam et ita relictum: si voluntatem meam probaveris, puto deberi, quemadmodum si te meruerit quasi virum bonum, vel si te non offenderit, aut virum bonum vel eum probaveris, vel si non probaveris, vel si dignum putaveris. Nam et cum quidam grecis verbis ita fideicommissum reliquisset: illi si probaveris libertatem dari volo, divus Severus rescripsit tum fideicommissum peti posse. Quamquam autem in heredis arbitrium conferri non possit quando tamen debeatur conferri potest. Quidam cum tres servos legasset fidei heredis sui commisit ut ex his duos quos vellet manumitteret: et fideicommissa libertas valebit. et quos ex his vellet heres manumitteret, quare si eos vendicaret legatarius vel fideicommissarius, quos heres vult manumittere, exceptione doli mali repellet.

Ulp. l. Si pater duos filios heredes instituerit et agnatione postumi ruptum testamentum fuerit, quamvis hereditas pro duabus partibus ad eos pertineat, tamen fideicommissas libertates praestari non debent, sicuti nec legata quidem aut fideicommissa praestare coguntur. Sed cum alienum servum heres rogatus sit manumittere, idem esse quidem vel cum in quo ususfructus alienus est, vel latitat, non unquam senatusconsulto libertatibus succurreret. Si Sticho libertas per fideicommissum data fuerit sub condicione si rationes reddidisset, vel si absente herede paratus sit reliqua solvere, pretoris officio continetur ut virum bonum eligat, cuius arbitrio rationes computentur et pecuniam que ex computatione colligitur deponat, atque ita pronuntiet libertatem eorum ex causa fideicommissi deberi. Hec autem fieri convenit si heres ex iusta causa abierit. nam si latitaverit satis erit liquere pretori per servum non stare quominus condicioni pareat, atque ita pronuntiare de libertate oportebit. Cum sub condicione legato servo libertas datur, non aliter fideicommissario tradi debet quam ut caveat existente condicione traditum iri. Quedam cum in extrema esset valitudine presentibus honestioribus viris cum plerisque ex matre sua ad quam legitima hereditas eius pertinebat ita locuta est: ancillas meas mea et sciam liberas esse volo, et intestata decessit. quero si mater ex senatusconsulto legitimam hereditatem eius non vendicasset et hereditas ad proximum cognatum pervenisset, an fideicommissa libertas debeatur. respondit deberi. Nam et ea que intestatus decessit ancillas meas illam et illam liberas esse volo videri ab omnibus qui legitimi heredes aut bonorum possessores futuri essent petisse ut hec fieri possit.

Id. l. Cum in testamento scriptum esset Stichum Titio lego vel heres meus dato, ut eum Titius manumittat, dixit petitum legatario Stichum exceptione doli mali obstaturum nisi caverit se libertatem secundum voluntatem defuncti prestaturum.

Afric. l. Si proprius servus legatus est, rogatus manumittere latitet, ordinarium fieri libertum. Item dixit, idem fore, et si non dumtaxat legatarium sed heredis fidei commissum esset. Sed et si non omnium sed quorundam heredum per fideicommissum esset, ita eque dicendum erit ordinarium fieri. Cum eos autem qui latitaverint coheredibus a quibus reddimente preces esse utiles actionem eo nomine dari debere, vel etiam familie herciscunde iudicio recte eos acturos.

Marc. l. Si servum legatum per fideicommissum manumissum fieri, Mercurius divi Sceuola consultus putabat novissimam scripturam valere, sive libertas sit, sive legatum, quia cum libertatem datam postea placuit adimi, et per legatum constat posse adimi. Sed si in obscuro sit quia mente post libertatem legaverit servum, in obscuro libertatem prevalere. que sententia michi quoque verior esse videtur.

Id. l. Non tamen ipse qui rogatus est manumittere ad libertatem perducere potest, sed successores eius sive emptione sive alio quomodo successerint. Sed et si nemo successor extiterit ad fiscum, ita transit ut libertas ab eo prestetur. Ei autem qui rogatus est manumittere etiam eo tempore quo alienare prohibetur potest manumittere. Si alienum servum quis rogatus manumittere fuerit cum ei pecunia certa legata esset ut emat eum et manumittat, et dominus nolit eum vendere, legatum retinere ex voluntate defuncti. Sed cum per fideicommissum libertas debetur liberti quodammodo loco est, et statu liberi locum optinet. Vel eo magis quia iam alium tamquam servi enim dominium talis est, ita ut aut libertas eius impediatur aut iura patronorum graviora experiantur. Senatusconsulto Dasumiano cautum est ut si ex iusta causa absit qui fideicommissam libertatem debet, et hoc pronuntiatum fuerit per eum qui de libertate cognoscit, atque si oporteret ut ex causa fidei commissi manumissus esset; abesse autem intelligitur, qui a tribunali abest. Et quia de heredibus tamen cautum erat, adiectum est eodem senatusconsulto, ut quicumque fideicommissam libertatem debet, ex qua causa cumque ei iusta pronuntiatum fuerit cum non esse abesse, perinde habeatur, atque si ut oporteret ex causa fideicommissi manumissus esset. Et ex Iunciano senatusconsulto cavetur, ut in pronuntiis praeses provincie cognoscat, licet non sit heres eius provincie. Sed et si non heres neque servum quis rogatus sit manumittere, set per hoc senatusconsultum Vniciano post pronuntiationem pervenit ad libertatem. Sive ex iusta causa abest, sive latitet, sive presens non vult manumittere, per absentem cum abesse divus Pius rescripsit. Emptor quoque ut manumittat eodem senatusconsulto expressum est. Et presens coheres pro eo manumittet atque si tradidisset a coherede accepisset. Quod et in pupillis persona coheredis qui rogatus manumittere eundem principem rescripsisse relatum est. Sed et si matrimonium ei qui manumittere rogatus est non contradicit ei uxorem ducere, sufficit fideicommissa libertas.

Ulp. l. Postea quam a creditore alienatus sit servus quibus fideicommissa libertas ascripta est, non nisi ex iusta causa adiri heredem subvenire eis posse.

Marc. l. Si quis rogatus ancillam manumittere moram fecerit, si interea enixa fuerit constitutum est hunc partum liberum nasci, et quidem ingenuum. Sed si fuit constituti esse quibus cavet statim ex quo libertas deberi cepit ingenuum nasci, et hec magis est sine dubio sequendum quatenus libertas non privata sed publica res est, ut ultro is quidem deberet offerre debuit. Sed si nondum debita libertate fideicommissa ancilla peperit studio tamen heredis fuit effectum ut nondum libertas deberetur, vel ideo quod tardius adiit hereditatem, vel quod natus sit ex ea illa filius eius fiat. placet manumittendos filios tradi matri oportere, ut ab ea manumitteretur ut liberi potius matris fiant, nam quos indignus est heres filios habere. neque quidem libertas debebit.

Marc. l. Si mater postquam filium suum accepisset, vel qui in eius locum successit prestare noluit libertatem, compellendi sunt. Amplius si mater aut nollet sibi filium dari aut interea nata esse desisset, non absurde est dicere nichilominus ita natis ab herede libertatem prestari.

Nerat. l. Sed et si non data opera tardius adierit. Sed et de ea de qua hereditate deliberat. Idem dicendum est et si postea agnovit se heredem institutum, quam ancilla peperit. placet hec quoque eum subveniendum esse. hec tamen eum ipse manumittere debebit, non matri tradere. Sed si directo libertas data fuisset ancille et eorum aliquid evenisset quemadmodum natis subveniretur. Nam et ibi quidem petitur fidei commissa libertas et pretor per viam subveniet. cum vero directo libertas datur non

patitur. Sed etiam heredem postumo nato subiciendum esse, ut ad eum praetor iure matris decernat actionem exemplo fideicommissariae libertatis. Sic denique et Marcellus libro xvi digestorum scribit. Etiam adita hereditate usucaptus, qui testamento manumissus fuit, subiciendum esse, ut eius libertas conservetur utique per praetorem, quamvis heres imputari possit, quare usucapi fecit; in parvulis autem nulla deprehenditur culpa.

Paulus libro [illegible]. Lucius Titius testamento ita cavit: Si quos codicillos reliquero valere volo. Si quis mihi ex Paula, quae uxor mea fuit, infra x menses natus nataue erit, ex semisse heres mihi esto. Gaius Seius ex semisse heres esto. Stichum et Pamphilum servos meos et Erotem et Diphilum fidei heredum committo, ut eos, cum ad pubertatem liberi mei pervenerint, manumittant. Deinde novissima parte ita cavit: quod si liberi mihi nati non erunt aut intra pubertatem decesserint, tunc heredes ex partibus supra scriptis mutuo invicem legata quae priore testamento quos filios et Seium relinquere praestari volo. Haec et ita sequentibus heredibus. Deinde codicillis ita cavit: Lucius Titius heredibus primis et substitutis salutem. Peto ut ea quae testamento cavi legavi et ea quae codicillis cavero legavero praestetis. Quaero, cum liberi Lucio Titio nati non sint, an Sticho et Pamphilo et Eroti et Diphilo servis confestim fideicommissa libertas praestari debeat. Marcellus respondit: conditionem, quae libertati eorum de quibus quaeritur, si filii heredes extitissent, apposita esset, repetitam videri. Item [illegible] libertatem praestandam esse et a primis et a substitutis heredibus. Nam ut supra scriptum est, petit ut quae testamento cavisset praestentur. Cavit autem de libertate eorum servorum atque in eo conditionem cavit. Et si alterius generis conditio esset, expectanda esset. Sed non est verisimile ut hic ista conditione cogitaverit, cum fidei substitutorum committeret, qui admitti ad hereditatem non possent, si impleretur conditio. **De ademptione libertatis.**

Ulpianus libro [illegible]. Cum libertas legato adimatur, aut pro non data haberi debeat, aut certe perinde obstruatur ac si postea a testatore adempta esset. **De statuliberis. R[ubrica].**

Paulus libro [illegible]. Statuliber est qui statutam et destinatam in tempus vel in conditionem libertatem habet. Fiunt autem statuliberi vel conditione expressa vel in ipsa conditione expressa, quod manifestum est in ipsa, cum creditoris manumittitur fraudandi eius. Nam dum incertum est an creditor iure suo utatur, interim statuliber sit, quam fraus cum effectu in lege

Ulpianus libro [illegible]. In statuliberi causam [gap] elegantia accipit. Apprehenderit in ea conditione est, ut sive tradatur salva spe libertatis alienetur, sive usucapiatur cum sua causa usucapiatur, sive manumittatur non perdat spem ordinarii liberti. Sed statuliberi causam non prius servus nanciscitur nisi adita vel ab uno ex institutis hereditate. Certum ante aditionem sive tradatur sive usucapiatur sive manumittatur, spes statuliberae libertatis intercidit. Sed si tabulis impuberis servo ita libertas ascripta est: anniculo pupillo post aditionem hereditatis patris statuliber sit, Cassius negat, vel quod existimabat, quae sententia verior habetur. Plus scripsit, vel etsi legatus sit servus ab herede patris liber esse iussus in pupillaribus tabulis, pervalere libertatis dationem. Si primis tabulis sub conditione servus cum libertate ex parte dimidia heres institutus, an statuliberi causam obtineat, ut ad eum cum coherede cum sua causa usucapiatur. Cum a semetipso accepit libertatem, non potest statuliberi causam optinere. Placet, si conditio hereditatis deficiat, quo casu secundum Iulianum vel libertatem adipiscitur, dicendum est statuliberi causam optinere eo quod non a semetipso, sed a coherede accepisse libertatem creditur. Quocumque gradu pupillo servus cum libertate substitutus sit, necessario causam optinet. Quae sententia utilitatis causa recepta est, et a nobis probatur. Celsus quoque putat libro xv cum libertate substitutum statuliberi causam optinere.

Pomponius libro [illegible]. Statuliberos conditioni parere oportet, si nec eos impediat et sit conditio possibilis. Sed et si in heredis persona iussus sit parere conditioni, quod dici debuit. Siquidem paruit conditioni, statuliber est etiam invito herede. Quod si non patitur heres parere, puta offerri sibi x quae dare iussus erat, procul dubio liber est, quia per heredem stare videtur quominus conditionem impleat. Et parum refert de peculio ei offerat an ab alio accepta; receptum est enim ut servus peculiares quoque nummos ei dando perveniat ad libertatem, sive ipsi heredi sive alii dare iussus esset. Unde quaeritur, si forte debeatur pecunia huic servo vel ab herede quod in domini rationes plus erogaverit, vel ab extraneo velit heres debitorem convenire vel statulibero solvere pecuniam, an debeat ad libertatem pervenire, qui moram per heredem patiatur. Et aut legatum huic statulibero fuit peculium aut si non legatum peculium fuit, Servius scribit moram cum libertatis passum obesse ipsum, quia ei aliquid ex causa dominica debetur nec ei ab herede praestetur. Quam sententiam et Labeo probat. Idem Servius probat et si in commodo eis faciat heres quod nolit exigere a debitoribus; nam perventurum ad libertatem ait. Mihi quoque videtur verum quod scribunt. Cum igitur veram putemus sententiam servi, videamus an et si non fuit praelegatum peculium servo. Et quid debeat dici? Constat enim statuliberum de peculio posse dare vel ipsi heredi, dare iussus sit vel alii, et si eum dare impediat perveniat statuliber ad libertatem. Denique etiam remedium loco haec demonstratio statuliberi, ut cum extraneo iussum dare prohibeat, ne nummos perdat, cum statulibero parere desiderat potuit. Et si non vult exigere vel ipse solvere, ut hic habet, unde conditioni pareat libertate perfecta. Ita Cassius quoque scribit. Non solum autem si dare iussum prohibeat statuliberum, ad libertatem perveniet, verum etiam si ascendere capitolium iussum ascendere vetet. Et si ei pure dare iussum capiat ire prohibeat. Nam qui prohibet servum quidem perficere, intellegendus est impedire magis velle libertatem quam operis servi uti. Sed et si iussum cum herede dare non patiatur unus ex heredibus dare, non patiatur unus ex heredibus dare, aeque liber erit. Sed et si eum iussus erat dare et liber esse, familiae herciscundae iudicio ab eo qui prohibuit consequitur quod sua interest prohibitum statuliberum non esse. Si iussus x dare et liber esse quinque dederit, non perveniet ad libertatem nisi totum dederit. Interim igitur vendicentur quinque nummos, domini corporis possunt. Sed si residuum fuerit solutum, tunc etiam id alienatum est. Cum autem dominium non esset translatum, ita pendebit praecedentis summae alienatio, sic tamen ut non retro nummi fiant accipientis, sed ex quo residua summa fuerit exsoluta. Si plus quam iussus erat dederit statuliber, puta x iussus erat dare, xx dedit, sive numeravit sive in sacculo dedit, perveniet ad libertatem et superfluum potest repetere. Si quis iussum servum dare x et liberum esse vendiderit sine peculio, utrum statim liber sit quasi prohibitus videatur de peculio dare hoc ipso quod sine peculio distractus est? An vero cum fuerit prohibitus peculium tangere? Et puto tandem fore cum volens dare prohibeatur, non statim ubi venit. Si quis servum iussum dare x et liberum esse operam prohibet, vel si quid ex operis suis mercede abstulit ei heres, vel si quid ex mercedibus suis collegit heredi dederit, an ad libertatem perveniat. Et puto si quid eius ex operis dederit vel residuum dederit, ad libertatem perventurum. Quod si prohibeatur operam, non fore liberum arbitror, quia operam domino debet. Plane ei ablata fuerit pecunia ex operis collecta, liberum fore arbitror, quia de peculio dare prohibetur. Sane si testator vel ex operibus ut det iussit, prohibitum operam perventurum ad libertatem non dubito. Sed et si argento subtracto vel rebus aliis distractis nummos coactos dederit, perveniet ad libertatem, quamvis si nummos subtractos dedisset ad libertatem non perveniret; nec enim videtur dedisse, sed magis reddidisse. Sed nec si alius subripuerit nummos et heredi dederit, ad libertatem perveniet, quia avelli nummi ei qui accepit possunt; planeque si consumpti fuerint, ut nullo casu avelli possint, competit libertas. Non solum autem si heres moram fecerit libertati, sed si tutor vel curator vel procurator vel alius quis in cuius persona conditioni parendum est, libertatem competere dicemus. Et sane hoc iure utimur in statulibero, ut sufficiat per eum non stare quominus conditioni pareat. Si quis heredi in diebus xxx proximis morti testatoris dare iussus fuerit, deinde heres tardius adierit, Trebatius et Labeo, si sine dolo malo tardius adierit, dantem ei intra xxx dies aditae hereditatis ad libertatem pervenire. Quae sententia vera est. Sed quod si dolo operam dederit, an ob id statim ut adita est hereditas ad libertatem perveniat. Quid enim si tunc habuisse post aditam hereditatem haec desiit? Sed et hic expleta videbitur conditio, quoniam per eum non stetit quominus impleretur. Si quis sic accepit libertatem: cum x dare potuerit liber esto, Trebatius ait, licet habuit x, si tamen ei usus fuit ad acquirendum eius servi peculium, non tamen aliter ad libertatem perventurum nisi dederit aut per eum non stetit quominus det, quae sententia vera est. Stichus annua bima trima die denos aureos si dederit heredi liber esse iussus est. Si prima pensione stetit per heredem quominus acciperet x, expectandam esse secundam pensionem placet. x expectandam esse secundam pensionem placet. Quia et tempus adiectum est et adhuc supersunt duae pensiones. Sed si tantum x solum habet quae optulit ad primam pensionem, an etiam ad sequentem quoque praestet.

si offerat. x. an etiam tradi et illam si sequens pensio non sit accepta. et puto sufficere hec tantum et propter heredis lectum non est. quod et pomponius probat. Quod si fuerit quamvis annua bima trima die iussus esse decem dare tota simul offerat heredi non expectata die. vel x. primo anno datis vel. anno. xx. optulerit benignius est eum in libertatem pervenire cum utriusque providentia sub inferatur et fiunt continuus. maturius in libertatem perveniat et heredis continuus dilatione incepta illico accipiat. quod post tempus consequi poterit. Cui ita sit libertas vel uno data si quinquennio heredi servierit. deinde eum heres manumiserit statim liber sit. quia per sit effectum quominus ei serviat quamvis sum patitur eum sibi servire. non statim pervenit ad libertatem quamvis quinquennium preterierit. ratio huius rei evidens est. Cum manumissus enim amplius servire non potest. at is quamquam si non patitur sibi servire potest pati potest intra quinquennium tempus. atque in quinquennio ei servire non potest. sed vel minus poterit.

Idem libro. x. Arrethusa si libertas sit data si tres servos pepererit et per heredem stetit quominus pareret. putat quod ei medicamentum dedisset ne conciperet statim liberam futuram esse. quod enim expectamus. Idemque et si neglexit ut abortum faceret. quia et uno utero potuit tres heredes habere. Item si heredi servire iussus statum liberum heres vendiderit et tradiderit emptori statim ad libertatem pervenire.

Paulus libro. x. Cum heres rei publice causa abesset et peculium statuliberi haberet. vel expectari eum deberet donec rediret et si eum dare deberet. vel deponere in eedem peculiam consignatam oportet quo sub securo statim ad libertatem pervenit. Quid est statu liber cui libertas in tam longum tempus collata est. ut eo tempore is qui manumissus est. vivere non possit aut si tam difficilis immo penitus impossibilis conditionem adiecit. ut aliud decem libertas attingere non possit veluti si heredi mille dederit. aut cum moreretur liberum esse iussit. sicut enim libertas inutiliter datur vita servus. quia nec animus dandi libertatis est. Servire titio anno et liber esse iussus titio mortuo non statim liber fiet. sed cum annus transierit quod vel non tantum sub conditione. sed etiam ex die data libertas. et enim absurdum est maturius eum liberum fieri. cum conditionem non impleret. ex qua futurus foret si eam expleret. Si duobus. x. datis liber esse iussus sit et unusquisque accipere noluit melius esse dicere posse cum eadem. v. alteri offerentem. ad libertatem pervenire.

Stichus titio si per triennium servierit. vel si illi. c. operas operas dederit. liber esto hoc modo libertatem utiliter dari posse placet. nam et alienus servus servire potest nobis. sicuti liber. et multo magis nobis operas dare. nisi testator servitutis appellatione dominium magis quam operas intellexerit. ideo si prohibet heres titio servire pervenit ad libertatem. Stichus si heredi meo anno servierit. liber esto querendum est. annus quomodo accipi debeat. an quo continuatis diebus. ccc. lxv. constat an quibuslibet. sed superius magis intelligendum. pomponius scribit. Sed an quibus diebus aut valitudo. aut alia iusta causa in pedimento fuerit quominus serviat. et hi in anno imputandi sint. Servire enim nobis intelliguntur etiam hi quos curamus egros qui cupientes servire nobis propter adversam valitudinem impediuntur. Item si x. heredi dare iussus fuerit. heres etiam per partes accipere favore libertatis cogendus est. Item liber esse iussus. si titius capitolium ascenderit. si titius noluit ascendere impedietur libertas. Idemque iuris est in similibus causis et conditionibus. et ita cassius. ait. Et qui servire iussus est. anno illud tempus quo in fuga sit vel in controversia. pro libertate non procedere.

Pomponius libro. x. Statu liber rationem reddere iussus reliquum quod apparet solvit de eo quod obscurius est. satis dare paratus est nec tamen. et an sit recte putavit liberum fore ne multi ad libertatem pervenire non possint. in eadem causa se ratione et genere negotii huiusmodi. Statu liber qui non rationem reddere. sed peculium iussus est dare numerare debet non fideiussores dare.

Ulpianus libro. Si statu liber a penes fua sed sit. et post dampnationem sed statim libertatis conditio extiterit. quamvis ipsi statu liber nichil proficiat. partum tamen proficere oportet. ut perinde liber nascatur. atque si dampnata mater non esset. Quid tamen si quia contigerit in servitute. deinde ab hostibus capta peperit ibi postea extitit conditionem. an liberum pariat. et in eadem quam qui servus homini sit. nequaquam dubium est. sed verius est postliminio eum liberum fieri. quasi mater in civitate esset. liber nascetur. plane si apud hostes eum conceperit et post existentem conditionem ediderit benignius dicetur cum postea ei postliminium et liberum eius esse. Statu libero parendo conditioni in persona emptoris pervenit ad libertatem. et sciendum est hec ad statum liberos omnis sexus pertinere. non solum autem sicut enim erit hec conditio ad eum transitque emit. verum etiam ad omnes quicumque quocumque iure dominium in eum liberum nactus fuerit. sive igitur legatus sit tibi ab herede statu liber sive adiudicatus est sive usu captus ait. sive traditus vel aliquo iure tuus factus est sine dubio iure dicemus parere conditioni in persona tua posse. sed etiam in herede emptoris idem dicitur. Si filius familias heres sit institutus. et statu liber filio dare iussus est. et liber esse. sive filio sive patri dando pervenit ad libertatem. quia et patri hereditatis emolumentum pervenit. Sed et si post mortem filii et patri dederit qui heredis heredi. liber erit. Nam et si quis extraneo dare iussus sit et liber esse. deinde huic heredibus extiterint non qui in extraneo persona. sed qui in heredis conditioni parebit. Statu liber. x. dare iussus et liber esse si. v. datis distractus sit. residua. v. emptori dabit. Si fuerit tuus statu liberum emerit. tibi dabit quod heredibus dare iussus est. Sed et si tuo servo dederit. sive in peculiare nomine emerit. neque ei tu peculium ademisti puto liberum fore. sicut eo modo dedisse tibi intelligatur pridie. atque si tua voluntate eum ius alii servorum tuorum dedisset. Si quis non dare. x. sed rationibus redditis liber esse iussus sit an ad emptorem hec conditio transeat. videamus et alias sciendum est. casdem non conditionem ad emptorem transire. que sunt in dando. certum si que sunt in faciendo non transeunt. ut puta si filium eius litteras edocuit. hec enim personis eorum cohererent quibus ascribuntur. Rationum autem reddendarum conditio quod ad reliqua quidem attinet et in danda consistit pecunia. quod autem ad ipsa volumina rationum tradenda percitandas atque examinandas rationes et dispungendas et dispungendas atque excutiendas factum habet. Si reliquo quidem emptori dando perveniat ad libertatem. ceterum in persona heredis consistit. puto igitur ad emptorem reliquorum solutionem transmitti sic fiet ut dividatur conditio. et ita pomponius libro. viii. ex sabino rescripsit.

Paulus libro. Sufficit alienatio conditionis statu liberi. sed.

Pomponius libro. Ita liber esse iussus. x. dederit liber. non tamen certo heredi dando ad libertatem pervenit. Si pro partes suas quisque heredum divisis emptoribus vendiderint quas portiones heredibus dare statu liber debuit easdem dabit emptoribus. Labeo autem. aut si non omnia dominium traxerit heredum in testamento posita sint. vel ulterius pars eius dandas. Quid ita si heredibus dederit heredi tamas.

Ulpianus libro. Statu liberum medio tempore servum heredis esse nemo est qui ignorare debeat. et propter noxe deditio potest. sed deditus sperat adhuc libertatem potest. nec enim deditio spem illi adimit libertatis. Si statu liberum non ea conditione heres vendat. ea enim conditio incommutabilis est. et vendere se ab eo potest similiter modo potest ut ab herede. Si tamen suppresserit conditionem statu liberi tenetur pro quod tenetur. Graviores autem etiam stellionatus crimine ipso ... ei qui sciens dissimulata conditionem statu libertatis simpliciter eum vendiderit. Illud tractandum est. an libertatio obligat ei quo noxe dederit statu liberum. et octavenus putabat liberari. et ita dicebat. et si ex stipulatu stichum debet. eumque liberum statu solverit. Et si ante solutionem ad libertatem pervenisset extinguetur obligatio. tota enim obligatio conservatur quod pecunia lui praestarique possit. libertas autem pecunia lui non potest nec reparari potest. que sententia michi videtur vera. Statu liberi conditio ita demum inmutabilis est. si adita hereditas fuerit. Ceterum ante aditam hereditatem sui propria usucapit servitutis libertatis que spes infligitur. Sed adita postea hereditate. spes libertatis favore sui redintegrabitur.

Paulus libro. Si decem dare iussum. heres vendiderit et tradiderit dixeritque ad scriptam libertati si. xx. dederit. ex empto erit actio cum venditore. aut si dupla promissa est. ob evictionem dum taxat duple repetitio erit ex empto ob mendacium.

Pomponius libro. Si heres peculium dederit statu libero ut sibi eum dare et liber esset non fieri liberum aristo ait. Sed si si plenum ei dedisset.

Ulpianus libro. Si quis extero libertatem acceperit. liberum sub conditione si rationem reddiderit debet hereditaria presertim heredibus reliqua solvere etiam si non omnia quorumdam heredum fuerint ...

Idem libro. Si quis ita libertatem dedisset. testamento posita. Stichus si heres meus eum in testamento suo manumiserit. liber esto. secundum voluntatem defuncti. hec significari videtur si testamento suo heres non ascripserit ei libertatem. quia si quidem heres libertate suo testamento dederit deficietur conditione videbitur. sin deberet impleri conditionem ultimo vite tempore heredis ad libertatem perveniet. Servus communis liber esse iussus ita si. x. dederit et ex peculio dare potest. quod cumque modo acquisitum habuit. nec refert apud heredem. id est apud socium fuerit et heredi an extraneo iussus sit dare nam per omnia causis statu liberi applicetur. quod

ditionis ipleat gt alienare peculiares nūmos pot.
Sidno sui ratioib; redditis libi ee iussi fuint et sepati
rationes gesserit. nō dubie sepati quēq; oditioi pare
potit. Sz si actus eorū cōiter gestus ita i mixtis fue
re. ut separi nō possit necto alr cessādo altius libtate
ipediet. nec uidebit oditio in alterius psoā ipleti nisi i
id qd cōputatione rationū habita reliquum fuit. aut
utq; aut alr totū soluit. Qui ita liber ee iussus ē.
si iurauit se capitoliū ascensurū ofestī ut iurauit. q̄
uis capitoliū nō ascenderit lib erit. Seruus hēdis re;
ipius hēdis dare iussus ē et lib ee. ad libtatem pueniet.
quia testator potiū suū ulla dandi cōditioē. hēdis sui
maiumitti uoluit. Hec scriptura stichus cū erit an
noꝝ. xxx. lib esto stich. si. x. nō dederit lib ne esto hanc
uī hēt stichus. si. x. dederit et ad ānos. xxx. puenit liber
esto. nāq; adeptio libtatis ul legati sub condicōe fca
icipit contrā oditioēm legato ul libtati q̄ pius data

Ulp. l. Seruus q testō dni eiz. x. e i certe.
dedisset hēdi lib ee iussus erat hēdi mercedem referre
popis suis solebat. cū ex mercede hēs ā plus. x. accepi
sse suius libm ee aiebat. dececit cōsulebatur. R.
nō uideri libm ee nō eni plibtate. Sz p opis ei pecu
am dedisse. nec mag obeam re libm ee. quasi filiū
adiūo cōduxisset et p fructu filii pecuniam dedisset.
Seruus cū hēdi ānoꝝ. vij. opas dedisset lib ee iussus
erat. is seruus fugit. et ānū in fuga fecerat. cū. vij.
āni pterisset. R. nō ee libm nō eni fugitiuū opas su
as dnō dedisse qr. nisi totidē dies quot aufugisset. suus
si nō fore libm. si aliter scriptū eēt. ut tuc liber eēt.
cū. vij. ānis suiisset potuisset libm ee si post tps fuge

Affric. l. Mortuo hēde statuliberus suius
lib locupletioē hēditatem. tāta pecuā quantā da
re iussus sit. fecerit. ueluti creditoribus soluēdo ciba
ria familie dādo statim cum ad libtate ee puenturū exi
stimauit. hēs eiz statu libm. x. dare iussū ueden
oditioēm. pnūtiauit et tradit lege dixit ut sibi poti
quā eptori eius. x. daretur q̄rebatur utrū eoꝝ statu
lib pecuniam dādo libtatem cōsequetur. R. hēdi cū
dare deberet. Sz si tale legem dixisset ut extraneo alicui
statu lib. pecuniam daret. R. hēdi. et hec cōuentioē ei
su ualere. qa hēdi uidetur solue. quo uoluntate ei alius

Ulp. l. Statu libri qnd pepit. h suū hēdis ee. lunt.

Scuo. l. Si. x. hēdi dedisset lib ee iussus ē. x. hēt
tantūdem dnō debet. dando hec. x. nō libabit. nā q
statu lib ex peculio suo dare explere oditioē ei oces
su ē. ita intptari debem. ut nō etiā ex eo dare possit q
eēt peculiū ē nec me pteriit hos nūmos peculiares
posse dici quāuis sui nichl ptera suius hēat peculiū nul
lū sit. Sz dubitari ū oportet qn hec mīs fuit ostitui eū
ut q ex patrimonio suo eo noīe dandi suo potestas eēt
quia id maxime sine iniuria dnōrum ocessisse uidetur.
q sulr qs pgredietur nō multi abeē qn etiā eos nūmos
quos dnō subripuit dādo statu libm oditioi satisfaciat

Paul. l. Si triennio decem dare uū existimet.
iussus primo āno. xx. optulerit nō accipiente hēde. nō
stati lib eēt. qa et si accepisset hēs. nō dū liber eēt.

Ulp. l. Si seruus liber ee iussus sit et legatū ei datū
fuisset si filius. xiiij. ānos opleuit. et filius āte decessit
libtatis fauore cōpetit die ueniente legati aut oditō desit.

Paul. l. Si peculiū seruo legatū sit qui iussus est
aliū dare. x. et sic lib ee et hēs eiz phibuit dare deīde ma
numissus peculiū petat ex eā legati. an pdoli exceptione
ei sūmā quā daturus eēt deducē hēs possit. ut ipi p
sit ū maiumiss qd ea pecuā data nō ē an uō indigni
sit hēs q eē uoluntatem defuncti. fere ei pecuniam luctari
et si nō nichil absit et libtas eius petit iuuidiosū ē hēdē
fraudari. Seruo qr. si iuito hēde det. aut nesciente
an faciat nūmos accipientis. et iul. ut existimat. ex hac
ei ocessum uideri statu libis alienationē; nūmoꝝ etiā
iuito hēde eā dō faciē eos pecuniā accipientis. qd si hēdi
dare iussus ē. x. et ei sūmā hēs deberat seruo. siuelit ser
uus ei pecuniam cōpensare erit lib. Si tcium suius dare
pecuniam iussus ē et lib ee decessit. Sabin. ait. Si. x. ha
buisset pata libm fore. qa ū stateret peū quo minū daret.
Jul. aut ait fauore libtatis ostitutū iure. huc ad liber
tate pueturū etiā si postea hēs cepit. x. Adeo aut ex co
stituto potius iure q̄ ex testō ad libtate pueit. ut si eidem

legatū sit mortuo eo cui dare iussus ē ad libtate quem
pueiet. nō aut legatū habiturū ē. Jtē q; iul. pu
tat ut in hec ecius legatarius similis sit. diuisa ē eā eius
q hēs phibet conditioi parere. hic eni ex testō ad libta
tem pueit. hēdi aut iussū dare etiā hēdis hēdi da
re posse. diuus adrianus rescripsit. Sz si hec sensit testa
tor etiā in legatario idē dicēdum ē. Quedā oditioēs
nec natura sui possit eodē tps ipleri. sz necessariā hēt
tpis diuisioēm ueluti cū. x. opas iussus ē dare. qa
opē p singlos dies datur. Jgitur singlos aureos dare
statu lib. pot dia cū iplete conditioēm. alia eā ē opas
quia necessario singlē edende sūt. Sz si hēs accipe nolu
erit. nō stati lib erit. Sz eiz tps trāsierit. p qd opeꝝ
quātitas cōsumatur. Jdē; dicendū ē. si iussū capitā
ue libm ee hēs phibeat ire. tuc eni lib erit cū puenire
capitā potuisset inde eni uidetur tps tā opeꝝ prestatio
ni quā itineri. Sutta qs accepit libtatē. stichus si
hēs eū nō maiumisit liber esto. potiit ab hēde maiumit
ti. nō ē eē uoluntatem testatoris adimitur ei libtas.
Sz nō tā cōtinuū tps exigendū ē. ut pcipitem agat
hēs. ul ex pgrinatioē celerius redii ad maiumittendū
ul ad ministratioēm reꝝ necessariam intermittē. nec rur
sus tā longū tps exigendū ē. ut quā diu uiuat pthat
maiumissio. Sz modicū scilicet quo primū possit sin
magno icōmodo suo hēs maiumittere. Quod si tps
adiectum fuerit illud spectabitur.

Pōp. l. Labeo. l. iij. posterioꝝ ita refert. calleni dispē
sator meus. si rationes diligent tractasse uidebit lib esto
suaq; omia deleto. diligentiā desiderari ei deleri. q̄dnō
ū q seruo fuit utilis erit aut ei diligentia cōiuncta fides
bōa. nō solā in rationib; ordinādis. Sz etiā in relīq reddē
do. Ergo qd ita scriptū ē uidebit phac accipi debere. uideri
potiit. Sicut uba legis. xij. ta. ueteres intptati sr. Si aq̄
pluuia nocet. i. nocere potiit. Sz si q̄reretur cui eā
diligentiā pbari oporteat hēdi an arbitru boni uiri
more agentiū seq debemus. ueluti si ita q certā pecuniā
dedisset lib ee iussus sit nō accipiendo eo cui dedisset eo modo
potiit ee liber quo posset si ita fuisset scriptū si hēdi dedisset.
Paucini. clemēs agebat. si ita sit fictio. relictū. cui cop
uolens rogo restitutas sinisturū elegisset. eū restituē oib
deberi i patroē antoniū constituisse.

Paul. l. Qui pecuniam dare iussus ē. nisi adiectū sit
cui det hēdib; dare debet pro partib; hēditariis. pea eni pro
quisq; accipere debet pro qua dns ē. Siqdam ex hēdib; qbus
dare debeat noiati sint his dabit pro hēditariis portioib;.
Si hēdib; noiatis etiā extraneus oiunctus sit extraneo ui
rilis pars portioēs hēditarie dari debet. Et si nō solū tutū
sz etiā alios adiecisset hēdes hos uiriles ptes habituros eo
hēdes aut hēditarias. ul semib.

Cel. l. Si intra quinquenniū stich. x. dederit lib esto. ū
tiro ul hēdi ul eptori post quinquenniū dabit. Si rati
ones reddidisset libm ee iussū nō patitur hēs reb; pecu
ariis uenditis reliq solue. pm lib ē. q cōditioi paruit.

Afric. l. Stichus si hēdi nō. x. pmiserit. ul opas daturū se iurauit lib. esto pot expleri cōditio si pmiserit. nā
spopondisset aliqua significatione pot dici etiā si nō sit se

Mod. l. Statu liberos uenū dari eira obligatio.
posse leges. xij. ta. putauerit. diuus aut conditioibus
in uenditioē minime pronandi sr. ueluti ne in tlcca certa
seruiant. neu e ū quā maiumittatur.

Jau. l. Liberari seruo sub conditioē rationis reddē
i testamento data hēs nō solū scripti ratioēm ab eo exig
uā etiā q sine scriptura ab eo admistrata ē. Serui
iussus reddita ratione ad libtatem pueit. licz nulla
admistrauit ratioēm nichilominus lib erit.

Jau. l. Si is cui dare iussus ē redemit. statu libm eūq;
rursus alii uendiderit. nouissimo eptori dabit. ū eni cū
apud eū cui dare iussus ē dnium quoq; suii peruenit.
sicū alienet cōditioēm quoq; ab eo ad eptores trāsire ui

Labe. l. Si hēditas eius q intē uao placuit.
dies. xxx. mortis sue si ratioēs reddidisset libm ee iussit
fore post dies. xxx. adita ē iure q̄dē stricto ita maiumis
sus lib ee nō potiit qm conditioē deficiatur. Sz fauor li
btatis eo pduxit. ut respōderetur expletā conditioēm.
si peū cui data eēt nō staret. quo minus expleretur.

Jau. l. Statu lib ante quā cōditio libtatis optigerit
siqd cōparasset peculio legato ū cessurū i libris gaii sen.

scriptum est, nisi id legatum in tempus libertatis collatum esset. Videamus nec cum peculium et accessionem et decessionem habeat, augmentum quoque eius peculii similiter ab herede ei ablatum non sit legato et servum sit. Et magis hoc iure utimur.

Pomponius libro. Statu liberi a ceteris servis nostris nichilominus pene non differunt. Itaque et actiones vel ex delicto venientes vel ex negotio gesto vel ex contractu pertinentes eiusdem conditionis sunt statu liberi, cuius ceteri; et ideo in publicis quoque iudiciis easdem penas patiuntur quas ceteri servi. Quintus Mutius scribit: pater familias in testamento ita scripsit: si Andronicus servus meus heredi meo viginti dederit, liber esto. Deinde de his bonis cepit controversia esse: qui se lege heredem aiebat esse, is eius hereditatem ad se pertinere dicebat; alter qui hereditatem possidebat, aiebat se heredem esse. Secundum eum sententia dicta erat qui ex testamento aiebat se heredem esse. Deinde Andronicus querebat, si ipsi viginti dedisset, quoniam secundum eum sententia dicta est, futurus ne esset liber, an nichil videatur sententia qua vicit ad eam rem valere, quapropter si viginti heredi scripto dedisset, si re vera esset possessores iudicata esset, illum in servitute fore.

Labeo hoc quod Quintus Mutius scribit ita putat verum esse, si is qui vicit lege ab intestato heres sit is qui vicit. Nam si iniuria iudicis victus esset scriptus heres ex testamento, nichilominus eum paruisse conditioni ei dando et liberum fore. Sed verissimum est quod Aristo Celso scripsit posse dari pecuniam heredi ab intestato, secundum quem sententia dicta est, quoniam lex duodecim tabularum emptionis verbo omnem alienationem complecti videtur; nec interest quo genere quisque dominus ei fieret. Et ideo hunc quoque ea lege contineri secundum quem sententia dicta est, et liberum futurum esse eum qui pecuniam ei dedisset. Hic autem id est possessorem hereditatis cum esset data summa, si victus esset hereditatis petitione, cum ceteris etiam quamque pecuniam victori restituere debere.

Ulpianus libro. Si ita liber esse iussus sit Stichus: si heres eum non alienaverit, liber esto: etiam sic statu liber est, alienari tamen poterit.

Paulus libro. Si servo sub conditione rationum hereditariarum legatum sit per eam conditionem cum iussus esset legatum accipere ut pecuniam reliquorum reddat, non dubitatur. Et ideo quesitum est Stichus cum rationes reddiderit cum contubernali sua liber esto: an mortuo Sticho ad conditionem contubernalis eius filia esse possit. Iulianus dixit questionem esse in hac specie que etiam in legatis agitatur illi cum illo do lego, an altero deficiente alter ad legatum admittatur. Quod magis sibi placere. Proinde et si ita scriptum est illi et illi. Aliamque esse questionem, an contubernali quoque conditio conditio coniuncta sit. Quod magis esse. Itaque si nulla reliqua Stichus habuit, statim eam liberam esse. Sed si reliqua habuit, debere eam inferre pecuniam. Sicut tamen largitur ex suo peculio dare, quia id illi permissum sit qui principaliter pro sua libertate pecuniam dare videtur.

Tryphoninus libro. Si duobus heredibus institutis servus liber esse iussus sit si decem heredibus dederit, et ab uno ex heredibus quinque datis, ab eo servus venierit et traditus fuerit pro parte alteri ex heredibus, ex quo non venierit dando pecuniam liber erit.

Papinianus libro. Statu liberorum iura per heredem fieri non posse deteriora.

Ulpianus libro. Servus si heredi decem dederit liber esse iussus est. Statu liberum heres cum manumisit ac deinde postea defunctus est, heredibus heredis pecunia danda non est, quod etsi placuit heredis heredi dari oportere, tunc meminerint locum habere, cum prior heres dominium acceperit pecuniam fuisset, quemadmodum fecit ambulatoria ut ita dixerim conditionem duxisset: cum etiam per successiones in heredis primi persona conditio impleret domini ratio. Itaque persone demonstratio prior eam transit in eam successionem ad quem pervenit statu liberi dominium; translatam continuationem sequens persone dominium tradere eius qui demonstratus est adheret. Imperator autem rescripsit iussus rationem reddere et liberum esse, si heres eam nolit accipere rationem, nichilominus liberum fore. Quod rescriptum ita accipi debet, ut si reliqua non trahat liber sit. Quod si trahat, ita demum si optulit eam quantitatem, quam residui debet, consecutus videatur. Non enim libertatis sufficit heredem in mora fuisse, sed non id efficere per statu liberum quod remota mora libertati aditum daret. Quid enim si manumissus propter Damam si in Hyspaniam profectus anno proximo fructus coegerit liber esto, Rome retineat heres, nec proficisci patiatur? Nunquid dicturi sumus statim ante fructus coactos liberum fore? Nam et cum Rome stipulo concipitur ita, et cum in Hyspania dare spondes, in eo tempore quo possit in Yspaniam pervenire nec ante vitiari placuit. Sed si heres acceptis rationibus reliqua computationis dare secum statu liber non habeat quod inferat, presentabat autem etiam litteras ad eum missas, palam faciat conditio libertatis impleta videbitur. Quid ergo si neget se reliqua

qua contraxisse, atque ideo quia per heredem stetit ut acciperet rationem liberum statim dicemus. Heres autem nisi se fecisse moram et reliqua debere statu liberum statim ostendat apud eum qui de libertate cognoscit, an conditio sit impleta constabit. Cuius officio continebitur de mora considerare, nec minus computare utrum et reliqua trahi cepit non esse liberum pronuntiaret. Sed si nunquam negavit reliqua debere, cum autem conveniretur heredem rationes offerre professus sit, recusaverit quemadmodum in reliquis cessavit et eius pecunie rerum inferre passus, perinde eum optulisse, et heres in mora fuisset, sententia pro libertate dicetur.

Ulpianus libro. Non videbitur per statu liberum stare quominus conditio libertatis existat, si de peculio quod apud venditorem servus habuit pecuniam conditionis offerre non possit. Ad alienum enim peculium voluntas defuncti porrigi non potuit. Idem erit dicendum et si cum peculio servus venierit, venditor sive emptor peculium retinuerit, quia neque enim ex emptoris tamen apud emptorem peculium servus non habuit.

Ulpianus libro. In tabulis secundis filio servum data libertate substitutum iure statu liberi prudentes muniunt quod in libertatem recipit, sed ut cum sua eam alienaret, ne patris testamentum puer filius rescindat. Quinimmo auctoritas etiam dilectum ordinis ad secundum quoque vel tertium substitutum porrecta est.

Gaius libro. Si ita scriptum sit: Stichum Titio do ut eum manumittat; si non manumiserit, liber esto: statim Stichum liberum esse.

Paulus libro. Non esse ab heredis persona intuendum in perducendo statu libero perplexa conditione credit. Sed id dominus tenetur quod ipsi deinde libertatis eam statim est.

Sab. libro. Stichum Titio do lego, et si is nummos ei decem dederit, liber esto. Si servus ex testamento nummos Titio dedisset, eos repetere heredem non posse Labeo existimat, quia Titius eos a servo suo accepit, non ab herede suo. Cum autem statu liberum esse Quintus Mutius Gallus, utique Labeo putat servum et Offilius non esse superiorem sententiam probandam, ita tamen ut is servus heredis non legatarii sit, ut potest legatum statu libertate tollatur.

Stichus liber esto cum es alienum meum solutum creditoribusve meis satisfactum fuerit. Quamvis heres locuplex extitisset, tamen non prius Stichum liberum futurum, quam creditores pecuniam suam accepissent, aliove quoque modo sibi cavissent, Labeo et Offilius responderunt. Si heres servo peculium ad negotiandum dedisset, statu liberum eam ipsam numerando liberum ex testamento non posse, Labeo Trebatius responderunt, quia redderet eam magis quam dare videretur. Ego puto si peculiares nummi fuerint, ex testamento eum liberum futurum. Dama servus meus cum heredi meo septem annorum operas solvisset, liber esto. Et cum is servus intra septem annos in iudicio publico esset, septem anni preterissent, servus ait eum non liberum debere Labeo, et si postea solvisset annorum septem operas, liberum futurum quod verum est. Si Stichus Titie mille nummos dederit, liber esto. Et Titia vivo testatore decessisset, non posse Stichum liberum esse Labeo et Offilius responderunt; Trebatius, si statim a testamento facto Titia decessisset, eum tamen postea liberum futurum. Labeonis et Offilii sententia rationem quidem habet; sed hoc iure utimur ut is servus ex testamento liber sit. Si servus extraneo operas dare iussus esset nullius nomine, servus suas operas dando liberari servus potest. Quod in pecunia aliter observatur, ut possit eam extraneus pro eo servo dando pecuniam servum liberaret.

Scev. libro. Sticho libertas data est hoc modo: ab heredibus meis peto fideique eorum committo ut rationibus redditis Stichum manumittant. Quesitum est cum ampla pecunia exacta post mortem testatoris sibi commissa relinqueret et quasdam summas a colonis exactis rationibus non intulerit hereditati, quas spoliavit apertis eius horreis sublataque supellectili et vasis et veste et apothecis exhaustis, an non prius ei fideicommissa libertas debeatur quam ea que male ratione reliquatus est et quas furatus est reposuerit. Respondit non prius ei fideicommissariam libertatem prestandam quam et reliqua omnia que per eum abessent restituisset. Pamphylus liber esto peculio suo heredibus relicto dato. Quesitum est cum plus domino debuit quam in peculio habebat, et res quas in peculio habebat totas si de heredibus dederit, an libertas ex testamento competat. Respondit nichil proponi cur non competeret. Pamphylo liberto suo quem heredem ex parte instituit Stichum servum prelegaverat et ei libertatem hunc vobis dederit ita ut si tibi ex die mortis mee per annos continuos quinque menstruos sexagenos nummos dederit, tunc eum manumittas. Pamphylus ante quinquennium moriens heredibus instituit filio et uxore. Decedente Sticho ita cavit: Stichus servus meus quem testamento patroni mei certa conditione liberum relictum esse volo dari, prestet filio et uxori mee sine ulla conditione eum tempore pacto manumittat. Quesitum est: si Stichus quadraginta nummos